

การศึกษาด้านภาพ และบทบาทของพระปัจเจกพุทธเจ้า

ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

THE STUDY OF THE PACCEKABUDDHA' S STATUS

AND ROLES IN THERAVĀDA BUDDHISM

พระครูวินัยธรภิรมย์ กุลยาโณ (จีนบาน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๓

การศึกษาศานภาพ และบทบาทของพระปัจเจกพุทธเจ้า
ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระครูวินัยธรภิรมย์ กุลยาโณ (จีนบาน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**The Study of the Paccekabuddha's Status and Roles
in Theravāda Buddhism**

PhrakruWinaitornpirom Galyano (Chuenban)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระศรีสัทธมมุนี)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์..........ประธานกรรมการ
(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ. ดร.)

..........กรรมการ
(พระราชสัทธมมุนี (วิ.))

..........กรรมการ
(พระมหาทวี มหาปญโญ, ผศ. ดร.)

..........กรรมการ
(ผศ. ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร)

..........กรรมการ
(ดร. ศศิวรรณ กำลั้งสินเสริม)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระราชสัทธมมุนี (วิ.)	ประธานกรรมการ
	พระมหาทวี มหาปญโญ, ผศ.ดร.	กรรมการ
	ผศ.ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร	กรรมการ

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : การศึกษาเชิงวิเคราะห์สถานภาพและบทบาทของ
พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ผู้วิจัย** : พระครูวินัยธรกริรมย์ กลุยาโณ (จีนบาน)
- ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**
- : พระราชสิทธิธมฺมิ (วิ.) ป.ธ.๕, พธ.บ., อ.ม. (ศาสนาเปรียบเทียบ)
 - : พระมหาทวี มหาปญฺโญ(ละลง), ผศ.ดร. ป.ธ.๕, พธ.บ., ศน.ม.
(พุทธศาสนศึกษา), M.Phil., Ph.D.(Buddhist Studies)
 - : ผศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร ป.ธ.๕, พ.ม., พธ.บ., พธ.ม., Ph.D.
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๓๐ สิงหาคม ๒๕๕๓

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ข้อ คือ (๑) เพื่อศึกษาความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาความเป็นมาของพระปัจเจกพุทธเจ้า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท (๓) เพื่อศึกษาองค์ธรรม การบรรลุดุธรรมและจริยาวัตรของพระปัจเจกพุทธเจ้า

ผลการวิจัยพบว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึงพระพุทธรูปที่ตรัสรู้เฉพาะตัว โดยมิได้อาศัยคำสอนจากผู้อื่น อยู่อย่างสันโดษ เข้าถึงนิพพานโดยปราศจากการประกาศธรรมแก่สรรพสัตว์ พระปัจเจกพุทธเจ้า จะต้องมียุคสมบัติ ๕ ประการ คือ ๑) ความเป็นมนุษย์ ๒) ความถึงพร้อมด้วยเพศชาย ๓) การได้พบเห็นท่านผู้ปราศจากอาสวะ ๔) การได้ทำบุญอันยิ่งใหญ่ และ ๕) ความมีฉันทะ

ความเป็นมาของพระปัจเจกพุทธเจ้า ในช่วงเวลาที่บำเพ็ญบารมีเรียกว่า พระปัจเจกโพธิสัตว์ ตรัสรู้เฉพาะตน เมื่อเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปแล้ว จะใช้เวลาครั้งหนึ่งในการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธรูป

องค์ธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้าที่นำไปสู่การเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า คือ ธรรมสโมธาน จริยา คตปัจจาคตัวตร และปัจเจกโพธิญาณ จริยาวัตรของพระปัจเจกพุทธเจ้า ได้แก่ การบิณฑบาต การเข้าจำพรรษา การทำอุโบสถกรรม การประพฤติพรหมจรรย์ การอยู่ผู้เดียว และความเป็นบุญเขต

สถานภาพของพระปัจเจกพุทธเจ้ามีลักษณะเป็นนักบวชผู้ไม่ครองเรือน นุ่งห่มด้วยผ้ากาสาวพัสตร์ เหมือนภิกษุในพระพุทธศาสนา การบรรลุโดยอาศัย ความสลัดใจ เจริญวิปัสสนา พิจารณาไตรลักษณ์ทำให้แจ้ง ก็บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณได้

บทบาทของพระปัจเจกพุทธเจ้าในด้านการสั่งสอนธรรม การสงเคราะห์ผู้มีศรัทธาถวายทาน การสงเคราะห์สัตว์ไม่ให้ถูกบุชาขัณ

แม้ว่าพระปัจเจกพุทธเจ้า ไม่สามารถสั่งสอนผู้อื่นให้ตรัสรู้ตามท่านได้ แต่ท่านสงเคราะห์ด้วยการบิณฑบาต เพื่อให้ผู้คนทำบุญกุศล สร้างความดี พระปัจเจกพุทธเจ้ามิได้สั่งสอนธรรม ท่านหลักเรือนอยู่เพียงลำพัง เมื่อกล่าวอานิสงส์การถวายทาน มักกล่าวตามลำดับความสำคัญเสมอคือ ๑) พระพุทธเจ้า ๒) พระปัจเจกพุทธเจ้า ๓) พระอรหันตสาวก

Thesis Title : The study of the Paccekabuddha's status and Roles
in Theravāda Buddhism

Researcher : Phrakru Winaitornpirom Galyāno (Chuenban)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phra Rājsitthimunī (Vipassanā) Pali IX., B.A., M.A.
(Comparative religion)

: Assist. Prof. Dr. Phramaha Tawee Mahapañño (Lalong) Pali IX,
B.A., M.A., M.Phil., Ph.D. (Buddhist Studies)

: Assist. Prof. Dr. Samitthipol Netnimit Pali IX., B.A.M.A.,
Ph.D.

Date of Graduation : 30 August 2010

ABSTRACT

This research is of 3 objectives namely :- 1) The study of the meaning of the Paccekabuddha in Theravāda Buddhist texts. 2) The study of Background of the Paccekabuddha in Theravāda Buddhist texts. 3) The study of the Doctrinal Organism possessed by the Paccekabuddha, the private knowledge of enlightenment and Phra Paccekabuddha's behavior.

From the study, it is found that :-

The Paccekabuddha (the Private Buddha) is the Buddha who gained enlightenment by Himself. He did not listen to the Buddha's Doctrines, but stayed alone without contentment, Santuṭṭhi (satisfaction with whatever one owns, and he attained Nibbāna without announcing the Dhammas to all living creatures. The Paccekabuddha must have 5 qualities as follows :- 1) The state of being a human. 2) The state of being a man. 3) The meeting of someone who had not any Āsavas. 4) The making of Great Puñña and 5) The possession of Chanda (aspiration).

Background of the Paccekabuddha first time that perform meritorious acts there are called Pacceka Bodhisatta. He 's enlightened individual, he making half time of the Buddha.

The Doctrinal Organism possessed by the Paccekabuddha were as follows :-

The Dhammasamothāna (the collection of Dhamma), the ethics, the gatapaccāgatavatta (the practice of meditation again after stopping for a while), and the Paccekabodhiñāna (the private knowledge of enlightenment)

Phra Paccekabuddha's behavior was Piṇḍpāta (going for alms), Vassāvāsa (observing the rainy retreat) and Uposathakhāmmā (attending the Sangha's activities). In addition, he was of Prahmacariyā conduct, and living alone. He was also said to be the field for people to cultivate their merits.

Although the Paccekabuddha could not teach the Dhamma to anyone to cause him or her to be enlightened, he was supported by many people by Piṇḍpāta for their merit making (Puñña-Kusala) and morality. The Paccekabuddha had not instructed the Dhammas to the people. He was satisfied with living alone. However, when the people mentioned about Ānisamsa, good result from the people's giving Dāna, the people always said about Paccekabuddhas to be in the second position from the Buddha as :-

No.1 is the Buddha No. 2 is the Paccekabuddha No. 3 is the Arahantasāvakas.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จได้เพราะความช่วยเหลือจากท่านเหล่านี้ คือ พระราชสิทธิธมฺมณี (วิ.) ประธานควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาทวิมหาปญฺโญ, ผศ. ดร. และ ผศ.ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ช่วยอนุเคราะห์เป็นที่ปรึกษา ร่วมช่วยกันพิจารณาตรวจแก้ ปรับปรุง ตกแต่ง ให้คำแนะนำ ปรับปรุงแก้ไข ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ในการทำวิทยานิพนธ์ด้วยดี ขอกราบขอบพระคุณ พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ. ดร. ประธานคณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ขอกราบขอบพระคุณ พระครูใบฎีกาสันนันทกรโก ฆ ผู้ตรวจรูปแบบวิทยานิพนธ์ และเจริญพรขอบคุณ ดร. ศศิวรรณ กำลังสินเสริม อาจารย์พิเศษบัณฑิตวิทยาลัย มจร. กรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ขอกราบขอบคุณ พระศรีสิทธิธมฺมณี (พล อาภากรโร) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รวมทั้งคณาจารย์ และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านที่ได้ช่วยเหลือให้คำปรึกษาในการดำเนินงานด้านวิทยานิพนธ์ครั้งนี้เป็นอย่างดี

ขอกราบขอบพระคุณ พระครูศีลวิวัฒนาภรณ์ (สุรินทร์ กิตติพิทโท) ที่ได้ให้ความอุปการะสนับสนุนและส่งเสริมให้การศึกษา เจริญพรขอบคุณ คุณจุมพล เอี่ยมสะอาด ที่ช่วยเหลือในงานวิจัย คั่นคว้าหนังสือประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณเพื่อนสหธรรมิก กัลยาณมิตรทุกท่าน เจ้าหน้าที่ห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ที่ให้คำปรึกษาและแนะนำในการค้นคว้าข้อมูลประกอบการทำวิทยานิพนธ์

คุณความดีที่เกิดจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอน้อมบูชาคุณพระศรีรัตนตรัย คุณมารดาบิดา คณาจารย์ ครูอาจารย์ทุกท่าน ทั้งที่เอยนาม และมีได้เอยถึงทุกท่าน ที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ให้ผู้วิจัยได้นำมาใช้ทำให้งานวิจัยนี้ไปสู่ความสำเร็จได้ ขอให้คุณงามความดี หวนคืนกลับไปถึงทุกท่าน ด้วยความปรารถนาอย่างจริงใจ

พระครูวินัยกรรม กุลยาโณ (ชื่นบาน)

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ก
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๕
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๕
บทที่ ๒ ความหมาย ความเป็นมา องค์ธรรมและการบรรลุดุธรรมของ	๑๐
 พระปัจเจกพุทธเจ้า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	
๒.๑ ความหมายของคำว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า	๑๐
๒.๒ ความหมายพระปัจเจกพุทธเจ้า ที่นักปราชญ์กล่าวไว้	๑๑
๒.๓ พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกและอรรถกถา	๑๔
๒.๓.๑ พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระวินัยปิฎก	๑๔
๒.๓.๒ พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระสุตตันตปิฎก	๑๕
๒.๓.๓ พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระอภิธรรมปิฎก	๒๕
๒.๓.๔ พระปัจเจกพุทธเจ้าในคัมภีร์อรรถกถา	๓๑

บทที่ ๓	ความเป็นมาของพระปัจเจกพุทธเจ้า	๓๖
๓.๑	การตั้งความปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า	๓๖
๓.๑.๑	คุณสมบัติของผู้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า ๘ ประการ	๓๖
๓.๑.๒	คุณสมบัติของผู้ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕ ประการ	๓๘
๓.๒	การใช้เวลาในการตั้งความปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า	๓๘
๓.๒.๑	ระยะเวลาการตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธรเจ้า	๓๘
๓.๒.๒	ระยะเวลาการตั้งความปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า	๔๐
๓.๒.๓	การอุบัติขึ้นของพระปัจเจกพุทธเจ้า	๔๑
	๓.๒.๓.๑ พุทธภูมิ ๔	๔๑
	๓.๒.๓.๒ อธิยาสัย ๖	๔๑
	๓.๒.๓.๓ การบังเกิดขึ้นในโลก	๔๒
๓.๓	เมื่อตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า	๔๓
๓.๔	พระประวัติพระปัจเจกพุทธเจ้า	๔๔
๓.๕	สรุป	๓๓
บทที่ ๔	องค์ธรรม สถานภาพ และบทบาทของพระปัจเจกพุทธเจ้า	๓๕
๔.๑	องค์ธรรมที่ทำให้สำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า	๓๕
๔.๑.๑	บารมี ๓๐	๓๕
๔.๑.๒	พระปัจเจกโพธิญาณ	๓๗
๔.๑.๓	จริยา ๘	๓๘
๔.๑.๔	การบำเพ็ญศบป์จากตัวตร	๘๐
๔.๑.๕	การบรรลุดธรรมเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า	๘๓
๔.๒	สถานภาพของพระปัจเจกพุทธเจ้า	๘๔
๔.๒.๑	สถานที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้า	๘๔
๔.๒.๒	สถานที่ปรินิพพานของพระปัจเจกพุทธเจ้า	๘๖
	๔.๒.๒.๑ สถานที่ปรินิพพาน	๘๖
	๔.๒.๒.๒ เปล่งเสียงอุทานก่อนปรินิพพาน	๘๗
	๔.๒.๒.๓ พระปัจเจกพุทธเจ้าถูกทำร้าย	๘๗

๔.๒.๓ จริยาวัตรของพระปัจเจกพุทธเจ้า	๘๘
๔.๓ บทบาทของพระปัจเจกพุทธเจ้า	๙๔
๔.๓.๑ ฐานะผู้สั่งสอนธรรม	๙๔
๔.๓.๒ เป็นผลบุญจากการถวายทาน	๙๔
๔.๓.๓ สงเคราะห์สัตว์ให้ชีวิตเป็นทาน	๙๕
๔.๓.๔ เป็นบุญเขตให้สัตว์ได้ทำบุญ	๙๕
๔.๓.๕ วิบากกรรมที่ทำไว้กับพระปัจเจกพุทธเจ้า	๙๗
๔.๔ การนำจริยาวัตรพระปัจเจกพุทธเจ้ามาประยุกต์ใช้เป็นประโยชน์ ต่อตนเองและสังคม	๙๙
๔.๕ สรุป	๑๐๔
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๐๕
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๐๕
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๐๘
บรรณานุกรม	๑๐๙
ภาคผนวก	๑๑๓
ประวัติผู้วิจัย	๑๑๖

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์พระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕ โดยจะแจ้งเล่ม/ ชื่อ/ หน้า ตามลำดับดังนี้ ตัวเลขข้างต้นหมายถึง เล่มที่ ตัวเลขตรงกลางหมายถึง ชื่อที่ และตัวเลขสุดท้ายหมายถึงหน้า เช่น ที.สี. (บาลี) ๕/๒๗๖/๕๗. ที.สี. (ไทย) ๕/๒๗๖/๕๗. หมายถึง ทีฆนิกาย สीलขุณฐวรรคปาลี ภาษาบาลี เล่ม ๕ ชื่อ ๒๗๖ หน้า ๕๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕ และ ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค ภาษาไทย เล่ม ๕ ชื่อที่ ๒๗๖ หน้า ๕๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕ เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังต่อไปนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สीलขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทุก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.นวก.(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เปต.(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.จัตตาลีส.(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จัตตาลีสนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จู.(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ.(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)
ขุ.จริยา.(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จริยาปิฎก	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ปุ.(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ปุคคบัญญัติ	(ภาษาไทย)
----------------	-------------	-------------	-----------

๒. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงเลขเกี่ยวกับพระไตรปิฎกอรรถกถาแปลฉบับมหามกุฏฯ โดยจะแจ้งเล่ม/ภาค/หน้าตามลำดับดังนี้ ตัวเลขข้างต้นหมายถึง เล่มที่ ตัวเลขตรงกลางหมายถึง ภาคที่ และตัวเลขสุดท้ายหมายถึงหน้า เช่น ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๗๕. หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค อรรถกถาภาษาไทย เล่ม ๑ ภาค ๒ หน้า ๑๗๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังต่อไปนี้

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ.(ไทย) =	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์ ปฐมภาค	เล่ม ๑ ภาคที่ ๑	(ภาษาไทย)
------------------	-----------	-------------------	-----------------	-----------

อรรถกถาพระสูตรต้นปิฎก

ที.สี.อ.(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	เล่ม ๑	ภาคที่ ๑	(ภาษาไทย)
ที.สี.อ.(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	เล่ม ๑	ภาคที่ ๒	(ภาษาไทย)
ที.ม..อ.(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	เล่ม ๒	ภาคที่ ๒	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ.(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	เล่ม ๓	ภาคที่ ๑	(ภาษาไทย)
ที.ป.อ.(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	เล่ม ๓	ภาคที่ ๑	(ภาษาไทย)
ที.ป.อ.(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	เล่ม ๓	ภาคที่ ๒	(ภาษาไทย)
ม.มฺุ.อ.(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	มุลปิณณาสกั	เล่ม ๑	ภาคที่ ๑	(ภาษาไทย)
ม.มฺุ.อ.(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	มุลปิณณาสกั	เล่ม ๑	ภาคที่ ๒	(ภาษาไทย)
ม.มฺุ.อ.(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	มุลปิณณาสกั	เล่ม ๑	ภาคที่ ๓	(ภาษาไทย)
ม.อฺุ.อ.(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	อุปริปิณณาสกั	เล่ม ๓	ภาคที่ ๑	(ภาษาไทย)
ม.อฺุ.อ.(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	อุปริปิณณาสกั	เล่ม ๓	ภาคที่ ๒	(ภาษาไทย)
สั.ส.อ.(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	เล่ม ๑	ภาคที่ ๑	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.อ.(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	เล่ม ๑	ภาคที่ ๕	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อ.(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ชาดก	เล่ม ๓	ภาคที่ ๕	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อ.(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ชาดก	เล่ม ๓	ภาคที่ ๖	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.อ.(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	เล่ม ๑	ภาคที่ ๑	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.อ.(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	อปทาน	เล่ม ๒	ภาคที่ ๒	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ.อ.(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	เล่ม ๒	ภาคที่ ๒	(ภาษาไทย)
ขุ.จรียา.อ.(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	จรียาปิฎก	เล่ม ๕	ภาคที่ ๓	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในคติทางพระพุทธศาสนานั้น โดยเฉพาะประเพณีหรือธรรมเนียมของพระพุทธศาสนา พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นพระพุทธรูปเจ้า (พุทธะ)^๑ ที่มีสถานะรองจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือพระสัมพันธูปัญญาพุทธเจ้าไม่ว่าทั้งในด้านความรู้ หรือด้านคุณธรรม แต่ในปัจจุบันมักมิได้กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้า หรือพุทธะที่ตรัสรู้เฉพาะตัว

พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นพุทธะประเภทหนึ่ง ผู้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ เป็นอันดับสองในอริยวงศ์ หรือวงศ์ของพระอริยะ^๒ ซึ่งแบบแผน ประเพณีของพระอริยะ ที่หมายถึงวงศ์ของพระพุทธรูปเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกของพระพุทธรูปเจ้า^๓ หลังจากที่พระพุทธรูปเจ้าตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสดวยวิมุตติสุขครบ ๔๕ วันแล้ว ล่วง ๗ วัน ทรงออกจากสมาธิ เสด็จจากควางตันราชยตนะไปยังต้นอชปาลนิโครธ และเมื่อทรงหลีกเร้น ทรงเกิดพระดำริว่า “ธรรม^๔ ที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยากรู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะ ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้ สำหรับหมู่ประชาผู้รู้ธรรม ยินดี เพลิดเพลินในด้วยอาลัย^๕ ฐานะนี้ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยากกล่าวคือ หลักอทิปปัจจยตา หลักปฏิกิจสมุปปาท ถึงแม้ฐานะนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนัก กล่าวคือความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดอุปธิ

^๑ พุทธะ คือ ท่านผู้ตรัสรู้แล้ว ผู้รู้อริยสัจ ๔ อย่างถ่องแท้, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๘.

^๒ พระอริยะ หมายถึงพระพุทธรูปเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธรูปสาวก ที่ชื่อว่าพระอริยะ เพราะเป็นผู้ไกลจากกิเลส ไม่ดำเนินไปในทางเสื่อม ดำเนินไปแต่ในทางเจริญ เป็นผู้ที่ชาวโลกและเทวโลกควรดำเนินตาม (ม.ม.อ. ๑/๒/๒๒).

^๓ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๘๒.

^๔ ธรรม หมายถึง อริยสัจ ๔ (คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค), ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๒/๒๒๕.

^๕ อาลัย คือกามคุณ ๕ ที่สัตว์พัวพันยินดีเพลิดเพลิน (วิ.อ. ๓/๗/๑๓) เป็นชื่อเรียกกิเลส ๒ อย่าง คือ กามคุณ ๕ และตัณหาวิจิริต ๑๐๘, (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๔/๑๖).

ทั้งปวง ความสิ้นค้นหา วิจารณ์ โธษ นิพพาน ก็ถ้าเราจะพึงแสดงธรรม และผู้อื่นจะไม่เข้าใจซึ่ง ต่อเรา ข้อนั้นก็จะเป็นความเหน็ดเหนื่อยเปล่าแก่เรา”^๖

เมื่อทรงพิจารณาแล้วมีจิตไม่น้อมไปเพื่อการแสดงธรรม ท้าวสหัมบดีพรหมจึงกราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้ทรงแสดงธรรมโดยให้เหตุผลว่า ในโลกนี้ยังมีสัตว์ผู้มีฐิติในดวงตาเบาบาง^๗ ก็จะเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม สัตว์ผู้ที่อาจจะรู้ทั่วถึงธรรมได้ยังมีอยู่ พระพุทธเจ้าทรงสลัดทิ้งความท้อพระทัย แล้วทรงตัดสินใจแสดงธรรมแก่เวไนยสัตว์ จากเหตุการณ์การตัดสินใจครั้งนี้เป็นคุณลักษณะพิเศษเฉพาะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น ส่วนพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นมิได้แสดงธรรมที่ได้บรรลุแก่สัตว์โลก แต่ช่วยให้รู้แจ้งโดยอาศัยความถึงพร้อมแห่งอุปนิสัยของผู้เป็นหลัก ดังนั้นพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายจึงมิได้ก่อตั้งศาสนา ประกอบด้วยพุทธบริษัทอันมี ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เหมือนกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสกับอนาถบิณฑิกเศรษฐีถึงเรื่องเวลามพราหมณ์ผู้ใหม่หาทานว่า

การที่บุคคลเชื่อเชิญพระอรหันต์ผู้เดียวบริโภค มีผลมากกว่าการเชื่อเชิญพระอนาคามีร้อยองค์บริโภค การเชื่อเชิญพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์เดียว ให้บริโภค มีผลมากกว่าการเชื่อเชิญพระอรหันต์ร้อยองค์บริโภค ส่วนการเชื่อเชิญ พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าให้บริโภค มีผลมากกว่าการเชื่อเชิญพระปัจเจกพุทธเจ้าร้อยองค์บริโภค และการเชื่อเชิญ ภิกษุสงฆ์ที่มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานให้บริโภค มีผลมากกว่าการที่บุคคลเชื่อเชิญพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าให้บริโภค^๘

คุณลักษณะพิเศษที่สำคัญประการหนึ่งของพระปัจเจกพุทธเจ้า คือ การดำเนินชีวิตอย่างโดดเดี่ยว หรือการดำเนินชีวิตอยู่เพียงลำพัง (เอกะ) โดยทางพระพุทธศาสนา ว่าด้วย

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๗/๓๘.

^๗ ผู้มีฐิติในดวงตาเบาบาง หมายถึง ผู้มีฐิติ คือ ราคะ โทสะ โมหะ เพียงเล็กน้อยในดวงตา คือ ปัญญา ที.ม. (ไทย) ๑๐/ ๖๖/๓๗.

^๘ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๖/๓๗.

^๙ คูรายลละเอียดใน อัง.นวก. (ไทย) ๒๓ /๒๐/๔๗๐-๔๗๓.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้ประพฤตอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๑๑} (ซึ่งมีอันเดียว) ดังที่ปรากฏใน
 ชัคควิสามสูตร กล่าวถึงประโยชน์ของการเที่ยวไปคนเดียวด้วยเวลาที่มิค้ำไพละกินใจ เช่น

“บุคคลยกโทษในสัตว์ทุกจำพวก

ไม่เบียดเบียนสัตว์หนึ่งสัตว์ใดในบรรดาสัตว์เหล่านั้น

ไม่ต้องการบุตร(แล้ว) จะพึงต้องการสหายจากไหนเล่า

จึงประพฤตอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด”^{๑๒}

“พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละทิ้งหมู่ มีขันธ^{๑๓} เกิดดีแล้ว

มีดอกบัว (คือธรรม) เป็นผู้ยิ่งใหญ่

อยู่ในป่าตามความชอบใจได้

เหมือนนาคะ^{๑๔} ละทิ้งโขลงแล้วอยู่ในป่าได้ตามชอบใจ

จึงประพฤตอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด”^{๑๕}

การบรรลุนิพพานของพระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมแต่ไม่อาจสอนให้ผู้อื่นรู้
 เหมือนความฝันที่คนใบ้ฝัน และเหมือนกำบรสแห้งกับข้าวที่พรานป่าได้ลิ้มในเมืองนั้น^{๑๖}
 จึงไม่สามารถจะสอนบุคคลผู้อื่นให้รู้ตามตนได้ กล่าวคือสอนได้ แต่ไม่อาจให้รู้ตามได้
 ไม่ก่อตั้งหรือสถาปนาในรูปสถาบันทางศาสนา แต่เน้นที่อนุโมทนาแก่ผู้ถวายทานในท่าน

พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่มีตัวตนจริง และมีใช้มีเพียงองค์เดียวเท่านั้น
 ในช่วงเวลาหนึ่ง แต่มีเป็นจำนวนมาก ซึ่งไม่เหมือนกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มีพระองค์เดียว
 เท่านั้นในช่วงเวลาหนึ่ง นอกจากนั้นในอนาคตก็ยังมีพระปัจเจกพุทธเจ้าปรากฏให้เห็น เช่น

^{๑๑} ประพฤตอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด หมายถึง จริยา ๘ อย่างมีความประพฤติในอิริยาบถ ๔ เป็นต้น
 ดำเนินทางสายเอกคือ สติปัญญา ๔ สัมมัตถิยา ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชนงค์ ๓ มรรคมี
 องค์ ๘ และตรัสรู้อนุดตรสัมมาสัมโพธิญาณ เหมือนแรดมีนอเดียวไม่มีนอที่สอง, พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๕๐๗.

^{๑๒} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๗/๕๑๐.

^{๑๓} ขันธ ในที่นี้หมายถึงอเสขสิลขันธ (กองแห่งศีลของพระอเสขะ), พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๓/๕๑๒.

^{๑๔} นาคะ ที่เป็นชื่อของช้าง เพราะช้างได้รับการฝึกให้อยู่ในระเบียบที่มนุษย์ต้องการได้ เพราะช้างไม่
 กลับมาสู่ระดับเดิมที่ยังไม่ได้ฝึก หรือเพราะช้างมีสรีระใหญ่ ที่เป็นชื่อของพระปัจเจกพุทธเจ้า เพราะท่านฝึกตน
 ในศีลที่พระอรชยะโคร์ เพราะท่านไม่กลับมาสู่ภูมิที่ไม่ได้ฝึก เพราะท่านไม่ทำความชั่ว หรือเพราะท่านมีคุณ
 อันยิ่งใหญ่, พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๓/๕๑๒.

^{๑๕} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๓/๕๑๒.

^{๑๖} พุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๕/๑๑๒.

ในคัมภีร์มังคลัตถทีปนีระบุว่า พระเจ้าอชาตศัตรู แม้ได้กระทำอนันตริยกรรม ปีตุมาตก็ยังสามารถสำเร็จปัจเจกโพธิญาณเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า ชีวติวิเสส แม้ก่อนที่พระเทวทัตจะถูกแผ่นดินสูบ ได้ขอถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งด้วยกระดูกวางพร้อมด้วยลมหายใจ อานิสงสนันทำให้ได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต พระนามว่า พระอัญญิสสระ^{๑๖}

เมื่อพระอานนท์ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “พระปัจเจกพุทธเจ้า...ผู้เป็นนักปราชญ์อุบัติขึ้นเพราะเหตุอะไร?” พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “ธีรชนผู้สั่งสมกุศลไว้ในพระพุทธรูปองค์ก่อน ๆ ยังไม่ได้ความหลุดพ้นจากกิเลส...มีความสลัดใจเป็นตัวนำ ถึงจะเว้นจากคำสอนของพระพุทธเจ้าก็บรรลุปัจเจกโพธิญาณได้...ในโลกทั้งปวง”^{๑๗} ยกเว้นเราเสียแล้วไม่มีใครเสมอกับพระปัจเจกพุทธเจ้าได้เลย^{๑๘} การปรารถนาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จะต้องบำเพ็ญบารมีและเป็นเวลายาวนานมาก แต่ถ้าปรารถนาความเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ใช้เวลาการบำเพ็ญบารมีเพียงครึ่งเดียวของความปรารถนาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาในความหมาย ความเป็นมา องค์ธรรม สถานภาพและบทบาทของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า เพราะเหตุใด ท่านจึงไม่สอนและตั้งศาสนาเหมือนพระพุทธเจ้า เมื่อเปรียบกับพระอรหันต์เป็นที่นิยมกล่าวถึงมากกว่าพระปัจเจกพุทธเจ้า ทั้งที่พระปัจเจกพุทธเจ้าบำเพ็ญบารมีมากกว่า และพระพุทธศาสนาเถรวาท มองภาพลักษณ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้าอย่างไร

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

เถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาความเป็นมาของพระปัจเจกพุทธเจ้า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

เถรวาท

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาองค์ธรรม การบรรลุธรรมและจริยาวัตรของพระปัจเจกพุทธเจ้า

^{๑๖} คณะกรรมการแผนกตำรา, มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๖๑

^{๑๗} โลกทั้งปวง หมายถึงโลกทั้ง ๓ คือมนุษยโลก เทวโลก และ พรหมโลก (ช.อุป. (ไทย) ๓๒/๘๖/๑๓).

^{๑๘} ช.อุป. (ไทย) ๓๒/๘๓-๘๖/๑๓.

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยได้จำกัดการศึกษาเกี่ยวกับพระปัจเจกพุทธเจ้า เฉพาะในพระไตรปิฎกเถรวาท โดยจะเน้นศึกษาข้อมูลในพระสูตรต้นตปิฎกเป็นหลัก สำหรับเอกสารที่ใช้ศึกษาจะใช้พระไตรปิฎกของเถรวาทฉบับภาษาบาลีและภาษาไทย ดังนี้

- ๑) มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ๒) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ๓) พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล ชุด ๕๑ เล่ม ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๒ ความเป็นมาของพระปัจเจกพุทธเจ้า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๓. องค์ธรรม การบรรลุธรรม และจริยาวัตรของพระปัจเจกพุทธเจ้าได้แก่ อะไรบ้าง

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

- ๑.๕.๑ สถานภาพ หมายถึง ความเป็นไป ความเป็นอยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้า
- ๑.๕.๒ บทบาท หมายถึง หน้าที่ การทำหน้าที่ ดำเนินการตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ของพระปัจเจกพุทธเจ้า ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๕.๓ คัมภีร์พระพุทธศาสนา หมายถึง พระวินัยปิฎก พระสูตรต้นตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก และอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส
- ๑.๕.๔ จริยาวัตร หมายถึง หน้าที่ที่พึงประพฤติ ความประพฤติ การปฏิบัติกิจที่พึงกระทำของพระปัจเจกพุทธเจ้า
- ๑.๕.๕ พระพุทธเจ้า หมายถึง พระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้ตามท่านผู้รู้ดี รู้ชอบด้วยตนเองก่อนแล้ว สอนประชุมชนให้ประพฤติชอบด้วยกาย วาจา และใจ

๑.๕.๖ พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง ท่านผู้ตรัสรู้เฉพาะตัว ผู้เดียว โดยมีได้อาศัย คำสอนจากผู้อื่น พระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้ได้เอง แต่ไม่อาจสอนบุคคลอื่นให้ตรัสรู้ตามได้ มีคุณพิเศษต่ำกว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เหนือกว่าพระสาวก การสำเร็จปัจเจกโพธิ์ หมายถึง บารมีที่ทำให้สำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ได้เอง

๑.๕.๗ องค์ธรรม หมายถึง ส่วนของธรรม องค์ประกอบของการบรรลุธรรมคือ หลักธรรมที่ช่วยการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระปัจเจกโพธิ์สัตว์ อันเป็นทางนำไปสู่ การสำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าไว้ในหนังสือ พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ว่า “พระปัจเจกพุทธะ คือ พระพุทธเจ้าประเภท หนึ่ง ซึ่งตรัสรู้เฉพาะตัว มิได้สั่งสอนผู้อื่น พระพุทธะแบ่งได้ ๓ คือ ๑) พระพุทธเจ้า ท่าน ผู้ตรัสรู้เอง และสอนผู้อื่นให้รู้ตาม (บางที่เรียก พระสัมมาสัมพุทธะ) ๒) พระปัจเจกพุทธะ ท่านผู้ตรัสรู้เองจำเพาะผู้เดียว (บางที่เรียก พระสัมพุทธะ) ๓) พระอนุพุทธะ ท่านผู้ตรัสรู้ ตามพระพุทธเจ้า (เรียกอีกอย่างว่า สาวกพุทธะ บางแห่งจัดเป็น ๔ คือ (๑) สัพพัญญูพุทธะ (๒) ปัจเจกพุทธะ (๓) จตุสัจจพุทธะ (พระอรหันต์) และ (๔) สุตพุทธะ (ผู้เป็นพหูสูต)”^{๑๕}

๑.๖.๒ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าไว้ใน หนังสือพจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำว่าัด ว่า “ปัจเจกพุทธเจ้า (อ่านว่า ปัดเจกกะ) คือ พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้เฉพาะตัว มิได้สั่งสอนผู้อื่น ที่เรียกว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า เพราะเมื่อได้ ตรัสรู้แล้ว เกิดอุปไปสุกกกรรม คือ ไม่ชวนขวายที่จะแสดงธรรม ยินดีอยู่วิเวกตามลำพัง จึงอยู่ ประจำแต่ในป่า นาน ๆ จึงจะเข้าเมืองเพื่อบิณฑบาตสักครั้ง พระปัจเจกพุทธเจ้ามีเป็นจำนวน มาก ดังเช่น บางตำนานกล่าวว่าท่านอยู่กันที่ภูเขาคันธมาทน์ ประมาณ ๕๐๐ รูป เพราะการที่ ท่านไม่ปรากฏตัวต่อสาธารณะบ่อยนัก พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงไม่ปรากฏชื่อใด ๆ ไปด้วย”^{๑๖}

๑.๖.๓ พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาศ ญาณวโร) กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าไว้ใน หนังสือ กรรมที่ปณี ว่า “มีสองสหายนกสิกร คนหนึ่งเจริญวิปัสสนาจนเกิดปัจเจกโพธิญาณ ได้

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘๕.

^{๑๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๘,ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำว่าัด, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๕๖๖.

สำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ยกหัตถ์ลูบเศียร เพศคฤหัสถ์อันตรธาน เพศบรรพชิตปรากฏขึ้น แทน เกศาที่ยาว เหลือ ๒ องคุลี นุ่งสบงทรงจีวรเหลืองอ่อนย้อมด้วยน้ำฝาด คาดประคอกงามสง่า คุจสายฟ้าบนผ้าสังฆาฏิสีแดงสดซึ่งพาดอยู่บนไหล่ซ้าย ส่วนที่บ่าขวาพาดผ้าบังสุกุล จีวรมีสีดุษฎีเมฆ คล่องบาตรสีปีกแมลงทับ เหาะขึ้นไปบนอากาศ แสดงพระธรรมเทศนา เล็กน้อย แล้วเหาะลอยไปสถิต ณ เจ็อมเขานันทมุลกะ ตามสมควรแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า”^{๒๐}

๑.๖.๔ พระมหาคุสิต แสงวงศ์ ได้ศึกษาพระปัจเจกพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก พบว่า “พระปัจเจกพุทธเจ้า ตรัสรู้เฉพาะพระองค์เอง เข้าถึงความรู้แจ้งโดยมิได้พึ่งพาอาศัย การสอนจากผู้อื่น ให้ผู้อื่นตรัสรู้ตามไม่ได้ เนื่องจากความรู้แจ้งธรรมมีขอบเขตจำกัด รู้แต่สามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธเจ้ารู้ร้อยสี่ ๔ ก็จริง แต่ไม่รู้ถึงเหตุและปัจจัย ส่วนพระพุทธรูปทรงทราบ พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สามารถทำหลักธรรมที่บรรลุให้เป็นสูตรธรรม ยกขึ้นแสดงได้เหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้ โดยโดดเดี่ยว เหตุนี้จึงได้ชื่อว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า ได้บรรลุความแตกฉานในอิทธิฤทธิ์และสมบัติทั้งหมด ต่ำกว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สูงกว่าสาวก แต่ท่านทั้งสามได้รับการกล่าวถึงพร้อม ๆ กันเสมอในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและอรรถกถาต่าง ๆ”^{๒๑}

๑.๖.๕ จำเนียร ทรงฤกษ์ กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าไว้ในหนังสือ ชีวประวัติ พุทธสาวิกา ว่า “พระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ รูปผู้เป็นราชบุตรของพระนางปทุมวดีเทวี ที่พระเจ้าพาราณสีทรงนิมนต์ไว้ เมื่อไม่เห็นมีใครมาต้อนรับก็กลับออกมา ธิดาหัวหน้าช่างทอผ้าเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าเกิดความเลื่อมใสจัดหาอาหารใส่บาตรพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหมด ในสมัยพระพุทธรูปพระสมณโคดม ธิดาหัวหน้าช่างทอผ้าได้มาปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางยโสธรา มเหสีพระเจ้ามหาสุปปพุทธะแห่งโกถียวงศ์ กรุงเทวทหะ มีพระนามว่า ‘โคตมิ’ ซึ่งต่อมาได้แก่ พระมหาปชาบดีโคตมิ”^{๒๒}

^{๒๐} พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ. ๕), *กรรมทีปนี*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์ณศ, ๒๕๒๑), หน้า ๑๑๔.

^{๒๑} พระมหาคุสิต แสงวงศ์, “พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออกคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๕๑-๕๒.

^{๒๒} จำเนียร ทรงฤกษ์, *ชีวประวัติพุทธสาวิกา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๔), หน้า ๔๔.

๑.๖.๖ รองศาสตราจารย์ ดร. เตือน คำดี ได้รายงานผลการวิจัย วิเคราะห์เรื่อง พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก (พระบาลี) พบว่า “พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ อุบัติขึ้นในโลก ในกาลที่ว่างเว้นจากพระสัมมาสัมพุทธ อุบัติในวิวัฏฏ์ คือกัปที่มีความเจริญ และอุบัติในตระกูลใดตระกูลหนึ่งในตระกูลทั้งสาม คือตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์ หรือตระกูลคหบดี พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ดำรงชีวิตในลักษณะสงบเฉพาตนผู้เดียว เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะด้วยอภิญญาและอิทธิฤทธิ์ทุกประการ แต่สอนผู้อื่นหรือตั้งศาสนาขึ้นมาไม่ได้ ได้แต่เพียงบอกอภิสมจาริกวัตรแก่ผู้อื่น แม้กระนั้นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็เป็นพระอริยบุคคลผู้ประเสริฐ รองจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น”^{๒๔}

๑.๖.๗ บรรจบ บรรณรุจิ กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าไว้ในหนังสือ ปาฏิหาริย์ และกฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนา ว่า “เศรษฐีเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าบังเกิดชาติเกิด ศรัทธาคิดว่า ชาติก่อนคงไม่ได้ให้ทาน จึงประสบกับความหิว ถ้าเรากินข้าว จะรักษาชีวิตได้ เพียงวันเดียว แต่ถ้าถวายพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจะอำนวยประโยชน์สุขไปหลายโกฏฏ์ไปแล้วถือเอาข้าวมาเกลี่ยลงในบาตรของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหมด ได้ตั้งความปรารถนาว่า ‘หากเกิด ชาติใด ขออย่าให้ได้พบกับความหิวโหยเช่นชาตินี้อีกเลย’ ทั้งภรรยา บุตรชาย บุตรสะใภ้ และคนรับใช้ ก็ยอมหิวถวายข้าวที่เป็นส่วนของตนแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าเช่นกัน เมื่อคนทั้ง ๕ กล่าวคำแสดงความปรารถนาจบ พระปัจเจกพุทธเจ้าให้พรว่า ‘จงสมปรารถนาเถิด’ ครั้นกลับไปถึงเขาคันธมาทน์แล้ว ทรงแบ่งข้าวนั้นถวายพระปัจเจกพุทธเจ้าอีก ๕๐๐ รูป ด้วยอานุภาพของท่าน อาหารเพียงน้อยนิดสามารถแจกได้ทั่วและพอแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหมด ส่วนเศรษฐีในพุทธรูปบาทกาลนี้ จึงได้มาเกิดเป็นเมณฑกเศรษฐีในภัททิยนคร”^{๒๕}

๑.๖.๘ รังษี สุนนท์ ได้ศึกษา การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของ อนาภิณฑิกอุบาสก ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พบว่า “พระยามารโฉบาบคิดว่ พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นี้ ไม่ได้ฉันอาหารมา ๗ วันแล้ว ถ้าไม่ได้ฉันวันนี้จะมรณภาพ พระยามารจึงเนรมิตหลุมถ่านเพลิงขวางทางไว้ เศรษฐีพระโพธิสัตว์กล่าวว่า “ถึงข้าพเจ้าจะเท่าขึ้น ศีรษะพุ่งลง ตกลงไป

^{๒๔} รองศาสตราจารย์ ดร. เตือน คำดี, “การวิเคราะห์เรื่องพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก (พระบาลี)”, รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์ ทนอดหนุนการวิจัย มก. ปี ๒๕๑๕ (ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้าบทคัดย่อ.

^{๒๕} บรรจบ บรรณรุจิ, ปาฏิหาริย์และกฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๓๑๕-๓๒๑.

ในนรก ข้าพเจ้าก็จะไม่ทำสิ่งที่ไม่ประเสริฐ ขอนิมนต์พระคุณเจ้ารับอาหารเถิด” แล้ววิ่งไปบนหลุมถ่านเพลิง ดอกปทุมใหญ่ยกกลีบชูขึ้นจากก้นหลุมรองรับเท้า ละอองเเกสรก็ฟุ้งโปรยลงบนศิรชะ ทัวร่างกายพระโพธิสัตว์ประจุจ โปรยด้วยจุมทองคำ พระโพธิสัตว์จึงได้วางอาหารรสเลิศลงในบาตรของพระปัจเจกพุทธเจ้า”^{๒๖}

ผลงานวิจัย และหนังสือดังกล่าว เป็นการกล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าโดยภาพรวม ไม่ได้กล่าวรายละเอียดด้านสถานภาพและบทบาทของพระปัจเจกพุทธเจ้า ตลอดจนการนำจริยาวัตรมาประยุกต์ให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม แต่ก็นับว่า ผลงานการวิจัย และหนังสือดังกล่าว ได้ให้คำตอบที่สามารถเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาของผู้วิจัยเป็นอย่างยิ่ง

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ค้นคว้า สืบค้นเอกสารและรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Research) ที่เกี่ยวข้อง จากแหล่งข้อมูลต่อไปนี้

- ๑.๗.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ พระไตรปิฎก
- ๑.๗.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส เอกสารงานวิจัย และอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเรื่องนี้
- ๑.๗.๓ ศึกษาข้อมูลเพื่อตอบปัญหางานวิจัยที่ต้องการทราบ
- ๑.๗.๔ สรุปผลของการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้า
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เถรวาท
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบความเป็นมาของพระปัจเจกพุทธเจ้า
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เถรวาท
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบองค์ธรรม การบรรลุดุธรรม และจริยาวัตร
ของพระปัจเจกพุทธเจ้า

^{๒๖} รั้งสี สุทนต์, “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของ อนาภิณฑิกอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๑๕-๒๑๗.

บทที่ ๒

ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาในเรื่อง ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าที่นักปราชญ์กล่าวไว้ และความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของคำว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า

พระปัจเจกพุทธเจ้ามาจากคำบาลีว่า ปจฺเจกพุทธุ แยกศัพท์เป็น ปจฺเจก และ พุทฺธ ดังนี้

ปจฺเจก เป็นคำที่ประกอบด้วยคำว่า อุปสัค ปฏฺฐิ มีความหมายว่า เฉพาะ คอบ ทวน กลับ^๑ และคำว่า เอก ซึ่งเป็นคำศัพท์นามประเภทวิเศษนาม มีความหมายว่า คนหนึ่ง สูงสุด ต่างหาก ผู้เดียว วังเวง ไม่มีเพื่อน^๒ เป็นหนึ่ง คนเดียว^๓ เมื่อสนธิ อุปสัค ปฏฺฐิ กับ เอก ด้วย อาเทศพยัญชนะสนธิ ถ้าสระอยู่หลัง แปลง ฐิ หรือ ตี ที่ท่านทำเป็น ดย แล้วให้เป็น จจุ^๔ เป็น ปจฺเจก มีความหมายว่า จำเพาะผู้เดียว^๕ หรือเฉพาะผู้เดียว

พุทธ เป็นคำบาลี (พุท อวคฺมเน + ต) มีความหมายว่า พระพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้ มีรูปวิเคราะห์ว่า พุชฺฌติตติ พุทฺโธ แปลว่า ผู้ตรัสรู้ พระนามว่าพุทธะ (อาเทศ ต เป็น ฐ, ฐ ที่สุด ธาตุ เป็น ท)^๖ มีความหมายว่า พระพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้ กล่าวคือ การตรัสรู้ธรรมของพระพุทธเจ้า

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ นามและ อพยยศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๔๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘๒.

^๒ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรม บาลี-ไทย อังกฤษ-สันสกฤต, (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๑๓), หน้า ๑๘๔.

^๓ สมเด็จพระสังฆราช พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหลวงชินวราลงกรณ, พระคัมภีร์อภิธานปทีปิกา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระนคร, ๒๕๔๘), หน้า ๘๕๐.

^๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๑ สมัญญานิชาน และสนธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๓๗, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘, หน้า ๒๑.

^๕ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรม บาลี-ไทย อังกฤษ-สันสกฤต, หน้า ๔๔๐.

^๖ พระมหาสมปอง มุกิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูร วงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๘-๑๐.

เมื่อนำคำว่า ปัจเจก + พุทธะ มารวมกันจึงได้คำว่า พระปัจเจกพุทธะ มีความหมายว่า พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองเฉพาะผู้เดียว

๒.๒ ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้า ที่นักปราชญ์กล่าวไว้

คำว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธะ พระปัจเจกโพธิ มีนักปราชญ์ทั้งหลายได้ให้ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ความหมายพระปัจเจกพุทธเจ้า ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมว่า

ปัจเจกพุทธะ (Pacceka-buddha) คือ พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง หรือเฉพาะพระองค์เดียว (an independent or private Buddha) พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้อย่างเงียบ ๆ (เพียงผู้เดียว) (a Silent Buddha) พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้เอง แต่ไม่สั่งสอนผู้อื่น (a Buddha who has won enlightenment by himself, but does not teach others) พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ได้เฉพาะพระองค์ อยู่ตามลำพังโดยโดดเดี่ยว (one who gains liberation for himself alone)^๙ ปัจเจกพุทธ (hermit enlightened one)^๙

พระปัจเจกพุทธเจ้า (Pacceka-buddha : Individually Enlightenment One ; private Buddha) คือ ๑ ใน อุปรารหบุคคล ๔ (บุคคลผู้ควรแก่สอุป)^๙

ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ว่า ปัจเจกพุทธะ คือ พระพุทธเจ้าประเภทหนึ่งซึ่งตรัสรู้เฉพาะตัว มิได้สั่งสอนผู้อื่น^{๑๐} พุทธะแบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ ๑) พระพุทธเจ้า ๒) พระปัจเจกพุทธะ ๓) พระอนุพุทธะ บางแห่งจัดเป็น ๔ ประเภท คือ ๑) สัพพัญญูพุทธะ ๒) ปัจเจกพุทธะ ๓) จตุสัจจพุทธะ ๔) สุตพุทธะ^{๑๐}

^๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๕๑.

^๙ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๓๐.

^๙ อุปรารหบุคคล ๔ คือ บุคคลผู้ควรแก่สอุป ผู้มีคุณความดีพิเศษควรสร้างสอุปไว้เคารพบูชา ได้แก่ ๑. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒. พระปัจเจกพุทธเจ้า ๓. พระตถาคตสาวก ๔. พระเจ้าจักรพรรดิ ทิ.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓.

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๒.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๘๘.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘,ราชบัณฑิต) ให้ความหมายของ พระปัจเจกพุทธเจ้า ในพจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำว่าว่า

พระปัจเจกพุทธเจ้า (อ่านว่า พระปัจเจกคะพุทธะเจ้า) หมายถึง พระพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้เฉพาะตัว ไม่สั่งสอนผู้อื่น ที่เรียกดังนี้เพราะเมื่อได้ตรัสรู้แล้วเกิดอุปไปสุกธรรม คือไม่ชวนขวยที่จะแสดงธรรม ยินดีอยู่วิเวกตามลำพัง จึงประจำอยู่ในป่า นาน ๆ จึงจะเข้าเมือง เพื่อบิณฑบาตสักครั้ง พระปัจเจกพุทธเจ้ามีเป็นจำนวนมาก ดังเช่นบางตำนานว่า ท่านอยู่กันที่ ภูเขาคันธมาทน์ประมาณ ๕๐๐ รูป เพราะไม่ปรากฏตัวต่อสาธารณะบ่อยนักและไม่แสดง ธรรม พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงไม่ปรากฏชื่อไปด้วย^{๑๒}

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ให้ความหมายพระปัจเจกพุทธ- เจ้า ในพจนานุกรม บาลี-ไทย อังกฤษ-สันสกฤตว่า พระผู้ตรัสรู้พระองค์เดียว^{๑๓}

สุชีพ ปุญญานุภาพ ให้ความหมายพระปัจเจกพุทธเจ้า ในพจนานุกรมศัพท์ พระพุทธศาสนาว่า

ปัจเจกพุทธะ หรือพระปัจเจกพุทธเจ้า น. ท่านผู้ตรัสรู้เฉพาะตัว มิได้สั่งสอนหรือ ประดิษฐานศาสนาขึ้น (n. an 'independent' or 'private' Buddha ; one who after acquiring Enlightenment by his own effort did not establish any religious system or movement.)^{๑๔}

ในพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชนว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า คือผู้ตรัสรู้ได้เอง แต่ไม่ได้ตั้งศาสนา^{๑๕}

หลวงเทพคุณานุศิษฎ์ ให้ความหมายคำว่า พุทธะ มาจากคำว่า โภชิ มาจากธาตุว่า พุช + อิ = โภชิ แปลว่า ผู้รู้ ความรู้ ผู้ตื่น การตื่น ผู้บรรลु การบรรลु เป็นต้น^{๑๖} เมื่อเติมคำว่า

^{๑๒} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘,ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำว่า, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๕๖๕-๕๖๖.

^{๑๓} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, พจนานุกรม บาลี-ไทย อังกฤษ-สันสกฤต, หน้า ๔๔๐.

^{๑๔} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พจนานุกรม ศัพท์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๓๔.

^{๑๕} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๘๓.

^{๑๖} หลวงเทพคุณานุศิษฎ์, พระคัมภีร์ธาตุปทีปิกา, (พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๘), หน้า ๒๕๗.

ลี (สม) ที่แปลว่า พร้อม นำหน้า โโพธิ เป็นสัมโพธิ แปลว่า ผู้รู้พร้อม ความรู้พร้อม หมายถึง ความรู้พร้อมของพระอรหันต์ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ว่า

พระปัจเจกพุทธะ [ปัจเจกกะ-] น. เป็นชื่อพระพุทธรูปหนึ่ง ที่ตรัสรู้ เฉพาะตัว มิได้สั่งสอนผู้อื่น^{๑๑}

แปลก สนธิรักษ์ ให้ความหมายพระปัจเจกพุทธเจ้าในพจนานุกรมบาลี-ไทย ว่า ปจฺเจกพุทฺธ นาม.คือ ท่านผู้ตรัสรู้เฉพาะตัว มิได้สอนผู้อื่น, พระปัจเจกพุทธเจ้า^{๑๒} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), รศ. ดร.จำลอง สारพัตนิก ให้ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในพจนานุกรม บาลี-ไทย ว่า

ปจฺเจกพุทฺธ ป. ท่านผู้ตรัสรู้เฉพาะตัว มิได้สอนผู้อื่น, พระปัจเจกพุทธเจ้า^{๑๓}

ดังนั้นสรุปว่า นักปราชญ์ทั้งหลายได้ให้ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า มาจากคำบาลีว่า ปจฺเจกพุทฺธ = ปจฺเจก + พุทฺธะ มารวมกันจึงได้คำว่า พระปัจเจกพุทธะ มีความหมายว่า พระพุทธรูปผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองเฉพาะผู้เดียว

พระปัจเจกพุทธเจ้า คือ ๑ ใน รูปารหุบุคคล ๔, พระพุทธรูปที่ตรัสรู้เฉพาะตัว มิได้สั่งสอนผู้อื่น, พระผู้ตรัสรู้พระองค์เดียว, ท่านผู้ตรัสรู้เฉพาะตัว มิได้สอนผู้อื่น

พระปัจเจกพุทธะ พระปัจเจกโพธิ หมายถึง พระพุทธรูปประเภทหนึ่ง ซึ่งบรรลุนิพพานเช่นเดียวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ตรัสรู้เฉพาะตัว ไม่ทรงประกาศความรู้แก่นมนุษย์ และไม่ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดำรงชีพอยู่อย่างสันโดษและโดดเดี่ยว ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง โดยมีอาศัยฟังคำสอนจากผู้อื่น เข้าถึงพระนิพพานโดยปราศจากการประกาศธรรมแก่สรรพสัตว์ และมีได้ประดิษฐานศาสนา

^{๑๑}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๖๘๖.

^{๑๒} แปลก สนธิรักษ์, พจนานุกรม บาลี -ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๑๘๔.

^{๑๓} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), รศ. ดร.จำลอง สारพัตนิก, พจนานุกรม บาลี -ไทย, พิมพ์ ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๐๔.

๒.๓ พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกและอรรถกถา

ในพระไตรปิฎกและอรรถกถากล่าวถึงความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้า ดังนี้

๒.๓.๑ พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระวินัยปิฎก

๑. ทีฆาวุวัตถุ

ภิกษุชาวโกสัมพี ในทีฆาวุวัตถุ ว่าด้วยทีฆาวุกุมาร มีเนื้อหาเริ่มด้วยเรื่องภิกษุชาวโกสัมพีทะเลาะวิวาทกัน พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิธีการระงับแวง โดยทรงนำเรื่องทีฆาวุกุมารมาแสดงให้ฟัง ภิกษุพวกนั้นก็ยังไม่สามัคคีกัน^{๒๐} จึงตรัสพระคาถาว่า

ภิกษุมีเสียงดังเป็นเสียงเดียวกัน ที่จะรู้สึกว่าเป็นพาลนั้นไม่มีเลยสักรูปเดียว ยิ่งเมื่อสงฆ์แตกกันก็ไม่ได้คำนึงถึงเรื่องอื่นพวกเธอขาดสติ แสดงตนว่าเป็นบัณฑิตเจ้าคารมพูดได้ตามที่ปรารถนา จะขึ้นปากพูดก็ไม่รู้สึกถึงการทะเลาะ คนเหล่าใดผูกใจเจ็บว่า “มันได้ค่าเรา มันได้ทำร้ายเรา มันได้ชนะเรา มันได้ลักของของเรา” เวงของคนเหล่านั้นย่อมระงับไม่ได้เลย ส่วนคนเหล่าใดไม่ผูกใจเจ็บว่า “มันได้ค่าเรา มันได้ทำร้ายเรา มันได้ชนะเรา มันได้ลักของของเรา” เวงของเขาเหล่านั้น ย่อมระงับได้ ไม่ว่ายุคไหน ๆ ในโลกนี้ เวงย่อมไม่ระงับด้วยการจงแวง แต่ระงับด้วยการไม่จงแวง นี่เป็นของเก่า..^{๒๑}

คำว่า เป็นของเก่า คือเป็นทางปฏิบัติเพื่อสงบระงับแวงที่ประพฤตีสืบ ๆ กันมาของพระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง ผู้ที่ไม่ผูกใจเจ็บไม่จงแวง ประพฤติปฏิบัติเพื่อสงบระงับแวง

๒. ปริวาร

ในหมวด ๒ ทูการ ว่าด้วยบุคคล กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าในเรื่องบ^{๒๒} ๐ จำพวกที่ไม่ต้องอาบัติ และการได้ปฏิบัติประพฤติดนในศีลบริสุทธิ มาเป็นระยะเวลายาวนานแล้ว ดังนี้

บุคคล ๒ จำพวก ไม่ควรต้องอาบัติ คือ

๑) พระพุทธเจ้า

๒) พระปัจเจกพุทธเจ้า^{๒๒}

^{๒๐} วิ.มหา. (ไทย) ๕/-/ [๕].

^{๒๑} เป็นของเก่า หมายถึงเป็นข้อปฏิบัติสืบ ๆ กันมาของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระชินาสพ (วิ.มหา. (ไทย) ๕/๔๖๔/๓๕๔).

^{๒๒} วิ. ป. (ไทย) ๘/๓๒๒/๔๓๐.

ที่คัมภีร์พระวินัยปิฎกกล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า คือ บุคคลที่ไม่ต้องอาบัติ เพราะพระปัจเจกพุทธเจ้า ทรงเป็นพระพุทฺธะ เช่นเดียวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีความบริสุทธิ์ หมดสิ้นอาสวะกิเลส เครื่องทำให้เศร้าหมองอันก่อให้เกิดมลทินทางกาย วาจา และใจ จึงไม่ประพฤติละเมิดศีล ดังนั้น อาบัติ คือทางที่เกิดจากการละเมิดพระพุทฺธบัญญัติ จึงไม่มีแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า รวมทั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย

สรุปคัมภีร์พระวินัยปิฎก พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง ผู้ประพฤติปฏิบัติเพื่อสงบระงับเวร กับ พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง บุคคลหนึ่งใน ๒ จำพวกที่ไม่ต้องอาบัติ

๒.๓.๒ พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระสูตรคัมภีร์

๑. มหาปรินิพพานสูตร

พระอานนท์ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “หลังจากพุทธปรินิพพาน พวกข้าพระองค์จะปฏิบัติต่อพระสรีระของพระตถาคตอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า” พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

“พวกเขาพึงปฏิบัติต่อสรีระของตถาคต เหมือนอย่างที่เราปฏิบัติต่อพระบรมศพ พระเจ้าจักรพรรดิ พึงสร้างสถูปของตถาคตไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง ชนเหล่าใดจักยกระเบียบดอกไม้ ของหอม หรือจตุรมุข จักอภิวัต หรือจักทำจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้น การกระทำนั้นจักเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่ชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน”^{๒๓}

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “อานนท์ ฐูปารหบุคคล (ผู้ควรสร้างสถูปถวาย)๔ จำพวก คือ

- ๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นฐูปารหบุคคล
- ๒) พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นฐูปารหบุคคล
- ๓) พระสาวกของพระตถาคตเป็นฐูปารหบุคคล
- ๔) พระเจ้าจักรพรรดิเป็นฐูปารหบุคคล”^{๒๔}

ฐูปะ แปลว่ากระหม่อม ยอด จอม หน้าจั่ว หมายถึงเนิน โดม สถูป หรือเจดีย์ที่มียอดสูงซึ่งสร้างยอดครอบหรือบรรจุของควรบูชา เช่น อัฐิของบุคคลที่ควรบูชากราบไหว้^{๒๕} มีพุทธาธิบายว่า เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์ที่ชนเป็นอันมากทำจิตให้เลื่อมใสด้วยคิดว่า

^{๒๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๔-๒๐๕/๑๕๒.

^{๒๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓.

^{๒๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙,ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, หน้า ๒๘๕.

‘นี่เป็นสถูปของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น พวกเขาทำจิตใจให้เลื่อมใสในสถูปนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์’

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง อุบาสรอุบาสิกาพวกหนึ่ง ผู้ควรที่จะสร้างสถูปหรือเจดีย์เพื่อเป็นที่ระลึกและกราบไหว้บูชา

๒. สังคิติสูตร

ว่าด้วยการสังคายนา^{๒๖} หมวด ๔ กล่าวถึง อริยวงศ์ ๔^{๒๗} แปลว่า วงศ์ของพระอริยะ แบบแผนของพระอริยะ และประเพณีของพระอริยะ หมายถึง วงศ์ของ...

๑) พระพุทธเจ้า

๒) พระปัจเจกพุทธเจ้า

๓) พระสาวกของพระพุทธเจ้า

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง ผู้ที่ปฏิบัติตามแบบแผน ประเพณีของพระอริยะ และผู้ประพฤติในอริยวงศ์ ๔

๓. มูลปริยายสูตร

ว่าด้วยมูลเหตุแห่งธรรม^{๒๘} พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป เหตุที่ทรงแสดงพระสูตรนี้ ทรงปรารถนาความเมานในปริยัติของภิกษุ ๕๐๐ รูป ทรงแสดงพระสูตรนี้เพื่อทำลายมานะ (ความถือตัว) อันเกิดจากความเมานในปริยัตินั้น^{๒๙} ตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ปุณฺชน^{๓๐}ในโลกนี้ผู้ยังไม่ได้สดับไม่ได้พบพระอริยะทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับคำแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้พบสัตบุรุษ^{๓๑}”

^{๒๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๖/๒๔๗.

^{๒๗} อริยวงศ์ ๔ คือ ๑) สันโดยด้วยจิวรตามแต่จะได้ ๒) สันโดยด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้ ๓) สันโดยด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้ ๔) มีปหานะ (การละ) เป็นที่ยินดี ยินดีในปหานะ มีภาวนาเป็นที่ยินดี, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๘๒-๒๘๓.

^{๒๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑/๑.

^{๒๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/-/[๑๐].

^{๓๐} ปุณฺชน หมายถึงคนที่ยังมีกิเลสหนา มี ๒ ประเภท คือ (๑) อัมชปุณฺชน คนที่ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต (๒) กัลยาณปุณฺชน คนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒/๒).

^{๓๑} สัตบุรุษในที่นี้หมายถึงพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระพุทธสาวก, (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒/๒).

ทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับคำแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ หมายถึง ปรฐวี^{๓๒} (ดิน) โดยความเป็นปรฐวี กรันหมายฐปรฐวีโดยความเป็นปรฐวีแล้ว กำหนดหมาย ซึ่งปรฐวี^{๓๓} กำหนดหมายในปรฐวี กำหนดหมายนอกปรฐวี^{๓๔} กำหนดหมายปรฐวีว่าเป็นของเรา ยินดีปรฐวี^{๓๕} ...

ในพระสูตรนี้ ระบุถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าว่าเป็น พระอริยะ ซึ่งหมายถึง พระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกด้วย ที่ชื่อว่าพระอริยะ เพราะเป็นผู้ไกลจากกิเลส ไม่ดำเนินไปในทางเสื่อม ดำเนินไปแต่ในทางเจริญ เป็นผู้ที่ชาวโลกและเทวโลกควรดำเนินตาม ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงทรงเป็นทั้งพระอริยะ และยังทรงเป็นสัตบุรุษด้วย

๔. จูพราหุโลวาทสูตร

ว่าด้วยการประทานโอวาทแก่พระราหุล สูตรเล็ก^{๓๖} พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์ จะประทานโอวาทเกี่ยวกับการกล่าวถ้อยคำแก่พระราหุล สมัยที่ท่านยังเป็นสามเณรอายุ ๗ ขวบ^{๓๗} พระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณา กายกรรม วจีกรรมและมโนกรรม ตรัสว่า

^{๓๒} ปรฐวี ๔ ชนิด คือ (๑) ลักขณปรฐวี (๒) สัมภารปรฐวี (๓) อารัมมณปรฐวี (นิมิตตปรฐวี) (๔) สัมมติ-ปรฐวี.

^{๓๓} กำหนดหมายซึ่งปรฐวี หมายถึงกำหนดหมายด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิว่า 'เราเป็นดิน ดินเป็นของเรา, คนอื่นเป็นดิน ดินเป็นของคนอื่น อีกนัยหนึ่ง หมายถึงกำหนดหมายด้วยอำนาจตัณหา ให้เกิดฉันทราคะ ติดใจในผมเป็นต้น จนถึงตั้งความปรารถนาว่า 'ด้วยศีลหรือพรหมจรรย์นี้ ขอให้เรามีผมนุ่มดำสนิท, กำหนดหมายด้วยอำนาจมานะว่า 'เราดีกว่า เราเสมอกัน หรือเราดีกว่า' และกำหนดหมายด้วยอำนาจทิฏฐิ คือ ยึดมั่นว่าผมเป็นชีวะ โดยนัยว่า 'ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น'.

^{๓๔} กำหนดหมายในปรฐวี หมายถึงกำหนดหมายด้วยอำนาจทิฏฐิว่า "มีเราอยู่ในดิน หรือเรามีปฏิกิริยาในดิน มีผู้อื่นอยู่ในดินหรือผู้อื่นมีปฏิกิริยาในดิน" ตามนัยที่ว่า 'พิจารณาเห็นอัตตาในรูปเป็นต้น กำหนดหมายนอกปรฐวี หมายถึงกำหนดหมายด้วยอำนาจทิฏฐิว่า ตนหรือคนอื่นพร้อมทั้งสรรพสิ่งล้วนแต่เกิดจากดินแต่มีไช้ดินตามลัทธิพรหมันชาวาท (ลัทธิที่เชื่อว่าโลกเกิดจากพรหม) ลัทธิอณุกวาท (เชื่อว่าโลกประกอบด้วยอณู) หรือลัทธิ อิสสรวาท (ลัทธิเชื่อว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้างโลก) แล้วเกิดตัณหา มานะในตนและบุคคลอื่นตลอดถึงสรรพสิ่งนั้น.

^{๓๕} ยินดีปรฐวี หมายถึงเพเลคเพลินยินดีติดใจปรฐวีด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิ ความยินดีปรฐวีชื่อว่ายินดีทุกข์ สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า '..ผู้ใดยินดีปรฐวีธาตุ ผู้นั้นยินดีทุกข์ ผู้ใดยินดีทุกข์ ผู้นั้นไม่พ้นไปจากทุกข์' (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒/๒).

^{๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๗/๑๑๗.

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/-/[๓๑].

“..เราหุ่ล สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ในอนาคตกาล ในปัจจุบันกาล ได้ชำระ จักชำระ หรือกำลังชำระกายกรรม วาจกรรมและมโนกรรมอยู่ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ก็พิจารณาดีแล้วจึงชำระกายกรรม พิจารณาดีแล้วจึงชำระวาจกรรม พิจารณาดีแล้วจึงชำระมโนกรรม อย่างนี้ ..เพราะเหตุนั้น เธอพึงสำเหนียกในเรื่องนี้อย่างนี้ว่า ‘เราพิจารณาดีแล้วจักชำระกายกรรม พิจารณาดีแล้วจักชำระวาจกรรม พิจารณาดีแล้วจักชำระมโนกรรม’ เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้แล”^{๓๘}

สมณะหรือพราหมณ์ ที่พระพุทธองค์ตรัสนั้น ในที่นี้หมายถึง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า หรือสาวกของพระตถาคต ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงหมายถึง สมณะหรือพราหมณ์

๕. อิติลิลิตสูตร

ว่าด้วยภูเขาอิติลิลิต พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ ภูเขาอิติลิลิต โดยมีพระประสงค์จะให้ภิกษุรู้ความหมาย ประวัติและความสำคัญของภูเขาทั้งหลายในบริเวณนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า

“..ภูเขาอิติลิลิต มีชื่อเช่นนี้ มีบัญญัติเช่นนี้ เรื่องเคยมีมาแล้ว พระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ ได้อาศัยอยู่ที่ภูเขาอิติลิลิตนี้มานาน พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นกำลังเข้าไปสู่ภูเขานี้ ประชาชนเห็น แต่พอท่านเข้าไปแล้ว ประชาชนไม่เห็น ประชาชนทั้งหลายเห็นเหตุ ดังกล่าวนั้นจึงพูดกันอย่งนี้ว่า ‘ภูเขานี้กลืนกินฤาษีเหล่านี้’ ภูเขานี้จึงปรากฏชื่อว่าอิติลิลิต ดั่งนี้”^{๓๙}

พระพุทธองค์ตรัสเล่าที่มาว่า “เพราะประชาชนเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าเสด็จเข้ามาในภูเขานี้ แต่ไม่เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์ใดเสด็จกลับออกไปจึงพูดกันว่า อิติลิลิต (ภูเขา กลืนฤาษี อิติ = ฤาษี+ลิลิต = กลืน) คำนี้จึงเป็นชื่อภูเขานี้สืบมาจนบัดนี้”^{๔๐} จากนั้นทรงแสดงพระนามของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง ๕๐๐ องค์ แล้วตรัสว่า “ทรงเป็นผู้มีอานุภาพมาก เป็นผู้สิ้นตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพ เธอทั้งหลายจงไหว้พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ผู้ล่วงกิเลสเป็น

^{๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๒/๑๒๔.

^{๓๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๓/๑๓๐-๑๓๑.

^{๔๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/-/[๔๕].

เครื่องข่องทั้งปวงได้แล้ว ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้มีคุณ อันหาประมาณมิได้ ผู้ปรินิพพานแล้วเกิด”^{๔๑} ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระสูตรนี้ จึงหมายถึง ฤาษี

๖. จุฬกัมมวิภังคสูตร

ว่าด้วยการจำแนกกรรม สูตรเล็ก^{๔๒} พระพุทธเจ้าทรงตอบปัญหาของสุกมานพ โตทยบุตร เรื่องเหตุที่ทำให้สัตว์มีอายุสั้น อายุยืน มีโรคน้อย โรคน้อย เป็นต้นว่าบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรี เป็นบุรุษ เป็นผู้กระด้าง เย่อหยิ่ง ย่อมไม่กราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้^{๔๓} ไม่ลูกรับผู้ที่ควรลูกรับ ไม่ให้อาสนะแก่ผู้ที่ควรให้อาสนะ ไม่ให้ทางแก่ผู้ที่ควรให้ทาง ไม่สักการะผู้ที่ควรสักการะ ไม่เคารพผู้ที่ควรเคารพ ไม่นับถือผู้ที่ควรนับถือ ไม่บูชาผู้ที่ควรบูชา เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ เขาจะเป็นผู้เกิดในตระกูลต่ำ^{๔๔}

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหมายถึง ผู้ที่ควรกราบไหว้ ซึ่งหมายรวมถึง พระพุทธเจ้า และพระอริยสาวกด้วย

๗. ทักขิณาวินัยสูตร

ว่าด้วยการจำแนกทักษิณาทาน พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พระอนนทฺ์ โดยทรงปรารภการถวายทานของพระนางปชาบดีโคตมีถวายผ้าไหมคู่หนึ่ง แต่พระพุทธองค์ไม่ทรงรับ กลับรับสั่งให้ถวายสงฆ์^{๔๕} ตรัสว่า “ทักษิณาเป็นปาฏิปุคคสิก มี ๑๔ ประการ คือ

๑. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒. พระปัจเจกพุทธะ

^{๔๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๕/๑๓๗/๑๓๘.

^{๔๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔-/[๗๗].

^{๔๓} ผู้ที่ควรกราบไหว้ ในที่นี้หมายถึงพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า หรือพระอริยสาวก, (ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๕/๓๕๔).

^{๔๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๕/๓๕๔.

^{๔๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔-/[๕๐].

๓. พระอรหันตสาวก
๔. ผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งอรหัตตผล
๕. พระอนาคามี
๖. ผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งอนาคามีผล
๗. พระสกทาคามี
๘. ผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งสกทาคามีผล
๙. พระโศคาบัน
๑๐. ผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโศคาปัตติผล
๑๑. บุคคลภายนอกศาสนาผู้ปราศจากความกำหนัดในกาม
๑๒. ปุณฺชนผู้มีศีล
๑๓. ปุณฺชนผู้ทุศีล
๑๔. สัตว์ดิรัจฉาน^{๔๖}

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหมายถึง ทักษิณาปาฏิปุคคสิก ประการที่ ๒ รองจาก พระพุทธเจ้า จากทักษิณาทาน หรือการถวายทานเจาะจงบุคคล ๑๔ ประการ

๘. ปิณฑปาตปาริสุทธิสูตร

ว่าด้วยการทำปิณฑปาตให้บริสุทธิ์ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พระสารีบุตร โดยทรงปรารภวิหารธรรมที่ทำให้พระเถระมีอินทรีย์ผ่องใส มีผิวพรรณบริสุทธิ์ผุดผ่องภิกษุผู้ต้องการอยู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรมนั้น ต้องพิจารณาว่า ขณะกลับจากปิณฑปาตว่ามี อกุศลธรรมที่อาศัยอายตนะภายในเกิดขึ้นแก่ตนหรือไม่ ถ้ามีให้พยายามละเสีย ถ้าไม่มีให้ ยินดีศึกษาในกุศลธรรมต่อไป^{๔๗} ตรัสว่า

“..สารีบุตร ได้ยินว่าเธออยู่ด้วยวิหารธรรมของมหาบุรุษ...ในบัดนี้ เพราะวิหารธรรมของมหาบุรุษ^{๔๘} นี้ก็คือสุญญตา เพราะฉะนั้น ถ้าภิกษุหวังว่า ‘เราพึงอยู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรมเป็นส่วนมาก’ ภิกษุนั้นพิจารณาอย่างนี้ว่า ‘เราเข้าบ้านเพื่อปิณฑปาตโดยทางใด เรา

^{๔๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๓๕/๔๒๗-๔๒๘.

^{๔๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔-/ [๑๐๑].

^{๔๘} มหาบุรุษ ในที่นี้หมายถึงพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระตถาคต และพระมหาสาวกทั้งหลาย, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๘/๔๕๕.

ได้เที่ยวบิณฑบาตในประเทศใด และเรากลับจากบิณฑบาตจากบ้านโดยทางใด ในที่นั้น
เรามีฉันทะ (ความพอใจ) ราคะ (ความกำหนัด) โทสะ(ความขัดเคือง) โมหะ (ความ
ลุ่มหลง) หรือปฏิฆะ (ความกระทบ) แห่งใจในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาบ้างไหม”^{๔๕}

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหมายถึงมหาบุรุษที่ประพตติ และอยู่ด้วยสุญญตา-
วิหารธรรม ซึ่งหมายรวมถึงพระพุทธรเจ้า พระตถาคตและพระมหาสาวกทั้งหลายด้วย

๕. บุคคลวรรค

หมวดว่าด้วยบุคคล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “..บุคคล ๒ จำพวกนี้ เมื่อเกิดขึ้น
ในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก^{๔๖} เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คน
หมู่มาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคล ๒ จำพวกนั้น คือ

พระพุทธรเจ้า ๒ จำพวก คือ

๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒) พระปัจเจกพุทธเจ้า”^{๔๗}

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหมายถึงพระพุทธรเจ้าจำพวกหนึ่งเกิดขึ้นในโลก
เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุข เพื่อประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ซึ่งหมายรวมถึง พระตถาคต
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย

๑๐. อาสาทูปปชหวรรค

หมวดว่าด้วยความหวังที่ละได้ยาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย
บุคคล ๒ จำพวกนี้หาได้ยากในโลก คือ

๑) คนที่อ้อมเอง”^{๔๘}

^{๔๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๘/๔๕๕.

^{๔๖} เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพราะพระเจ้าจักรพรรดิบังเกิดขึ้นจึงเป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายได้
สมบัติ ๒ อย่าง คือ (๑) มนุษย์สมบัติ สมบัติในมนุษย์ (๒) เทวสมบัติ สมบัติในสวรรค์ และเพราะพระพุทธรเจ้า
บังเกิดขึ้นจึงเป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายได้สมบัติ ๓ อย่าง คือ (๑) มนุษย์สมบัติ สมบัติในมนุษย์
(๒) เทวสมบัติ สมบัติในสวรรค์ (๓) นิพพานสมบัติ สมบัติคือพระนิพพาน (อภ.ทก. (ไทย) ๒๐/๕๑/๕๗).

^{๔๗} อภ.ทก. (ไทย) ๒๐/๕๗/๕๘.

^{๔๘} คนที่อ้อมเอง หมายถึงพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกของพุทธ
เจ้าและพระชีนาสพ (อภ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๒๑/๑๑๔).

๒) คนที่ให้ผู้อื่นอ้อม^{๕๓}

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหมายถึง คนที่อ้อมเอง ที่หาได้ยากในโลก หมายถึง รวมถึงพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้าและ พระชีนาสพคัวย

๑๑. ตีฐานสูตร

ว่าด้วยฐานะ ๓ ประการ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ชาวชมพูทวีปเหนือกว่ามนุษย์ชาวอูตรกุรุทวีปและเทวดาชั้นดาวดึงส์ด้วยฐานะ ๓ ประการ คือ

- ๑) เป็นผู้แก้ส้วกล้ำ
- ๒) เป็นผู้มีสติ^{๕๔}
- ๓) เป็นผู้อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในชมพูทวีปนี้^{๕๕}

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหมายถึงผู้อยู่ประพฤติพรหมจรรย์อุบัติในชมพูทวีป ซึ่งหมายรวมถึงพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย

๑๒. อาหุเนยยสูตร

ว่าด้วยบุคคลผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๑๐ จำพวกนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก คือ

- ๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
- ๒) พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
- ๓) ท่านผู้เป็นอุกโตภาควิมุต^{๕๖}

^{๕๓} คนที่ให้ผู้อื่นอ้อม หมายถึงพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า, อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๑๕-๑๒๑/๑๑๔.

^{๕๔} มีสติ ในที่นี้หมายถึงมีสติมั่นคง เพราะมนุษย์มีทั้งสุขและทุกข์ละเล้ากัน ซึ่งต่างจากเทวดาและสัตว์นรกที่มีสติไม่มั่นคง เพราะเทวดามีแต่สุขอย่างเดียว และสัตว์นรกมีแต่ทุกข์อย่างเดียว (อจ.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๑/๔๗๖.)

^{๕๕} เป็นผู้อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในชมพูทวีปนี้ เพราะพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าอุบัติในชมพูทวีป จึงมีการประพฤติพรหมจรรย์คืออริยมรรค มีองค์ ๘, อจ.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๑/๔๗๖.

^{๕๖} ท่านผู้เป็นอุกโตภาควิมุต (ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน) หมายถึงพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐาน ได้สัมพัทวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย ได้เจโตวิมุตติขั้นอรุปรสมาบัติและสิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา เป็นพระอรหันต์ผู้ได้ปัญญาวิมุตติ, อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๖/๒๕.

- ๔) ท่านผู้เป็นปัญญาวิมุต
- ๕) ท่านผู้เป็นกายสักขี
- ๖) ท่านผู้เป็นทิกฺขุปัตตะ
- ๗) ท่านผู้เป็นสัทธาวิมุต
- ๘) ท่านผู้เป็นธัมมานุสारी
- ๙) ท่านผู้เป็นสัทธานุสारी
- ๑๐) ท่านผู้เป็นโคตรภู^{๕๗}

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหมายถึง บุคคลผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ทักษิณา เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ซึ่งรวมหมายถึงพระพุทธเจ้า และพระอรหันต์ด้วย

๑๓. นิธิกัณฐสูตร

ว่าด้วยการฟังขุมทรัพย์พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภุมมพิณคนหนึ่งในกรุงสาวัตถี ว่า
“คนเราฟังขุมทรัพย์ไว้^{๕๘} ..เพื่อให้พ้นจากราษฎย..จากโจรภัย..ไว้ใช้หนี้ ไว้ใช้ในยาม

^{๕๗} ท่านผู้เป็นปัญญาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา) หมายถึงพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนา มิได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ แต่สิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา, ท่านผู้เป็นกายสักขี หมายถึงท่านที่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะรู้เห็นด้วยปัญญา ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้บรรลุโศคาปัตติผลขึ้นไป จนถึงท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุพระอรหันต์ที่มีสมาธิในทริยแก่กล้าในการปฏิบัติ, ท่านผู้เป็นทิกฺขุปัตตะ (ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ) หมายถึงผู้เข้าใจอริยสัจถูกต้องและอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา ได้แก่พระอริยบุคคลผู้บรรลุโศคาปัตติผลขึ้นไปจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุพระอรหันต์ที่มีปัญญานิธิแก่กล้าในการปฏิบัติ, ท่านผู้เป็นสัทธาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา) หมายถึงเข้าใจอริยสัจถูกต้อง ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้บรรลุโศคาปัตติผลขึ้นไป จนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุพระอรหันต์ที่มีสมาธิในทริยแก่กล้าในการปฏิบัติ, ท่านผู้เป็นธัมมานุสारी (ผู้เล่นไปตามธรรม) หมายถึงพระอริยบุคคลผู้บำเพ็ญอริยมรรค ดำรงอยู่ในโศคาปัตติมรรค กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุโศคาปัตติผล มีปัญญาแก่กล้าเป็นดวงา, ท่านผู้เป็นสัทธานุสारी (ผู้เล่นไปตามศรัทธา) คือท่านผู้ดำรงอยู่ในโศคาปัตติมรรค กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุโศคาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้าเป็นดวงา, ท่านผู้เป็นโคตรภู หมายถึงผู้ประกอบด้วยวิปัสสนาจิตที่มีพลังถึงที่สุดโดยเป็นปัจจัยที่ต่อเนื่องกันถึงโศคาปัตติมรรค, หรือท่านผู้ประกอบด้วยโคตรภูญาณ (ญาณครอบโคตร คือญาณที่เป็นหัวต่อระหว่างภาวะปลุชชกับภาวะอริยบุคคล) อันมีนิพพานเป็นอารมณ์ หมายถึงผู้ปฏิบัติกำลังจะเข้าสู่ชั้นอริยบุคคลชั้นโศคาปัตติมรรค, อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๖/๑๐.

^{๕๘} ขุมทรัพย์มี ๔ ชนิด คือ ๑) ถาวร คือขุมทรัพย์ถาวร เช่น ที่ดิน ที่นา เป็นต้น ๒) ชงคมะ คือขุมทรัพย์ที่เคลื่อนที่ได้ เช่น ทาสชาย-หญิง ช้าง ม้า โค เป็นต้น ๓) อังคมะ คือขุมทรัพย์ ดิดตัว เช่น วิชาความรู้ เป็นต้น ๔) อนุกามิกะ คือขุมทรัพย์ตามตัวทางคุณธรรม ได้แก่ บุญ กุศล ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา เป็นต้น ในที่นี้หมายถึงขุมทรัพย์ถาวร, บ.ข. (ไทย) ๒๕/๑/๑๗.

เกิดทุกข์ภัย... ขุมทรัพย์ที่เขาฝังไว้อย่างดี บางทีก็เคลื่อนที่ไป บางทีเขาลืมที่ฝังไว้...
 เมื่อเขาสิ้นบุญ ขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ทั้งหมดนั้นก็พินาศหายไป ขุมทรัพย์^{๕๕} ที่ผู้ใดจะเป็นสตรี
 ..บุรุษ.. ฝังไว้ดีแล้วด้วยทาน คือ ๑. สัจจะ ๒. และ ๓. ทมะ^{๖๐} ในพระเจดีย์ พระสงฆ์ บุคคล..ใน
 มารดา บิดา หรือพี่ชาย ขุมทรัพย์นี้ชื่อว่าฝังไว้ดีแล้ว คนอื่นขนเอาไปไม่ได้ จะติดตาม
 คนฝังตลอดไป บรรดาทรัพย์สมบัติที่เขาจำต้องละไป เขาพาไปได้เฉพาะขุมทรัพย์นี้
 เท่านั้น..สมบัติของมนุษย์.. ความยินดีในเทวโลก... สมบัติคือนิพพานทั้งหมดจะได้ด้วย
 ขุมทรัพย์นี้ บุคคลอาศัยมิตตสัมปทา^{๖๑} ประกอบความเพียรโดยแยกกายก็จะเป็นผู้ชำนาญ
 ในวิชาและวิมุตติ ทั้งหมดจะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้ ปฏิสัมภทา^{๖๒} วิโมกข์^{๖๓} สาวกบารมี^{๖๔}
 ปัจเจกโพธิ^{๖๕} และพุทธภูมิทั้งหมดจะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้...”^{๖๖}

ปัจเจกโพธิ เรียกว่า ปัจเจกโพธิญาณ หรืออนุตตรปัจเจกสัมโพธิญาณ^{๖๗} ดังนั้น
 พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหมายถึง ผู้ตรัสรู้ได้เองด้วยปัจเจกโพธิญาณ

๑๔. มารวัตถุ

เรื่องมาร พระผู้มีพระภาคตรัสพระกาลานี้แก่มารผู้มีบาป ดังนี้
 เมื่อมีกิจเกิดขึ้น สหายทั้งหลายนำสุขมาให้ ความยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นำสุข
 มาให้ ในเวลาสิ้นชีวิต บุญ..การละทุกข์ได้ทั้งหมด นำสุขมาให้ ในโลก การเกื้อกูลมารดา

^{๕๕} ขุมทรัพย์ ในที่นี้หมายถึงขุมทรัพย์ชนิดอนาคามิกะ (ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๖/๑๘).

^{๖๐} สัจจะ หมายถึงการห้ามจิตมิให้ตกไปในอารมณ์ต่าง ๆ คำนี้เป็นชื่อของสมาธิและอินทริยสังวร
 ทมะ หมายถึงการฝึกตน ได้แก่ การเข้าไปประังภกิเลส คำนี้เป็นชื่อของปัญญา (ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๖/๑๘).

^{๖๑} มิตตสัมปทา หมายถึงความเพียรพร้อมด้วยมิตรที่มีคุณความดี เช่น พระศาสดา หรือเพื่อน
 พรหมจารีผู้ดำรงตนนำเคารพ (ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑๕/๑๕).

^{๖๒} ปฏิสัมภทา หมายถึงปัญญาแตกฉานมี ๔ ประการ คือ (๑) อตลปฏิสัมภทา ปัญญาแตกฉานใน
 อรรถ (๒) ธรรมปฏิสัมภทา ปัญญาแตกฉานในธรรม (๓) นิรุตติปฏิสัมภทา ปัญญาแตกฉานในนิรุตติคือภาษา
 (๔) ปฏิภาณปฏิสัมภทา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ (ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑๕/๑๕).

^{๖๓} วิโมกข์ หมายถึงวิโมกข์ ๘ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ (ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑๕/๑๕).

^{๖๔} สาวกบารมี หมายถึงบารมีที่ให้สำเร็จเป็นพระสาวก (ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑๕/๑๕).

^{๖๕} ปัจเจกโพธิ หมายถึงบารมีที่ให้สำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ได้เอง ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑๕/๑๕ .

^{๖๖} พุทธภูมิ หมายถึงบารมีที่ให้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวง, ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑-๑๖/
 ๑๗-๒๐.

^{๖๗} ขุ.ขุ. (ไทย) ๓๐/๑๒๑/๓๕๗.

..บิดา นำสุขมาให้ การเกื้อกูลสมณะ นำสุขมาให้ การเกื้อกูลท่านผู้ประเสริฐ^{๖๘}ก็นำ
สุขมาให้ ศิล..ศรัทธาที่ตั้งมั่นแล้ว... การได้ปัญญา... การไม่ทำบาปทั้งหลาย ก็นำสุขมา
ให้^{๖๙}

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหมายถึง ท่านผู้ประเสริฐผู้ลอยบาปได้แล้ว ซึ่ง
หมายรวมถึงพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวกด้วย

๑๕. ปารายนานุสังคีตคาถา

ว่าด้วยเพลงขับตามธรรมเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง^{๗๐} ท่านพระปิงคิยะกราบทูล
พระผู้มีพระภาค ดังนี้

ข้าพระองค์นี้ฟังพระดำรัสของพระมุณีแล้วเลื่อมใสอย่างยิ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามี
กิเลสเครื่องปิดบังอันเปิดแล้ว ไม่ทรงมีกิเลสจตุตตะปุตริใจ ทรงมีปฏิภาณ พระผู้มีพระ-
ภาคทรงรู้ชัดอริเทพ ทรงรู้ธรรมที่ทำให้ความเป็นอริเทพของพระองค์และของคนอื่นทั้ง-
ปวง ผู้ทำส่วนสุดแห่งปัญหาทั้งหลาย เพื่อเหล่าชนผู้มีความสงสัยให้กลับรู้ได้..^{๗๑}

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหมายถึง วิสุทธิตถ เทพ โดยความบริสุทธิ์ เป็น
เทพพวกหนึ่งในอริเทพ ซึ่งหมายรวมถึงพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า สาวกของ
พระตถาคต และพระอรหันตชีนาสพด้วย

๑๖. อุมมาทันตีชาดก

ว่าด้วยเสนาบดีถวายนางอุมมาทันตีแด่พระราชา^{๗๒} อภิปรายเสนาบดีกราบทูล
พระเจ้ากรุงสีพีว่า

“...ข้าแต่พระองค์ผู้จอมชน นอกจากพระองค์และข้าพระองค์แล้ว ประชาชนแม้ทั้ง
ทั้งหมดไม่พึงรู้กรรมที่ทำแล้วได้ ข้าพระองค์ทูลถวายนางอุมมาทันตีแด่พระองค์... ขอ

^{๖๘} ท่านผู้ประเสริฐ หมายถึงพระพุทธรเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวกผู้ลอยบาปได้แล้ว.

^{๖๙} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓๑-๓๓๓/๑๓๖-๑๓๗.

^{๗๐} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๑๓๔-๑๑๕๖/๗๖๖-๗๘๐.

^{๗๑} อริเทพ หมายถึงเทพ ๓ จำพวก คือ (๑) สมมติเทพ เทวดาโดยสมมติ ได้แก่ พระราชา
พระราชกุมาร พระราชเทวี (๒) อุปัตติเทพ เทวดาโดยกำเนิด ได้แก่ เทวดาชั้นจาตุมหาราช เป็นต้น
(๓) วิสุทธิตถ เทวดาโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่ พระตถาคต สาวกของพระตถาคต พระอรหันตชีนาสพ
พระปัจเจกพุทธเจ้า, พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๑๕/๗๘๐.

^{๗๒} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๕๗-๑๒๓/๑๑-๒๔.

พระองค์ โปรดทรงอภิรมย์ค้นหาจุดต้นไม้ในป่า^{๓๓} หรือไม่กี่ทรงสลัดนางทิ้งเสีย (พระเจ้ากรุงสีพีตรัสว่า) คนผู้ทำกรรมชั่วย่อมคิดว่าคนเหล่านี้ไม่รู้การกระทำนี้เลย แต่ว่าคนบนพื้นปฐพีที่ประกอบด้วยฤทธิ์ ยังมีอยู่ ย่อมจะเห็นเขาผู้กระทำความชั่วนั้น...”^{๓๔}

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหมายถึงนรชนผู้ประกอบด้วยฤทธิ์ หมายถึงพระพุทธรูป และพุทธบุตรผู้มีฤทธิ์ด้วย

๑๗. มหาชนกชาดก

ว่าด้วยพระมหาชนกทรงบำเพ็ญวิริยบารมี^{๓๕} พระโพธิสัตว์ทรงระลึกถึงพระปัจเจกพุทธเจ้า ทรงเปล่งอุทานว่า

นักปราชญ์ทั้งหลายผู้ใคร่ความสุข มีปกติหลีกเร้น ปราศจากเครื่องผูกคือกิเลส ทั้งหนุ่มทั้งแก่ ก้าวล่วงค้นหาเสียได้..... ผู้แสวงหาคุณใหญ่ นักปราชญ์เหล่าใดเป็นผู้ไม่ขวนขวาย อยู่ในโลกที่ถึงความขวนขวาย นักปราชญ์เหล่านั้นตัดข้ายคือค้นหาอันมั่นคงแห่งมฤตยูที่มีมาอย่างยั่งยืน ทำลายด้วยญาณไปอยู่ ใครเล่าจะพืงนำเราไปให้ถึงสถานที่อยู่ของนักปราชญ์เหล่านี้ได้^{๓๖}

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหมายถึงนักปราชญ์ผู้ใคร่ความสุข ผู้แสวงหาคุณใหญ่ มีปกติหลีกเร้น ปราศจากเครื่องผูกคือกิเลส ก้าวล่วงค้นหาได้แล้ว

๑๘. คุณัญญกสูตร

ว่าด้วยนรชนผู้ซึ่งอยู่ในถ้ำคือกาย^{๓๗} พระสารีบุตรเถระกล่าวอธิบายคุณัญญกสูตรดังนี้ (สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า)

บัณฑิตทั้งหลาย เรียกบุคคลผู้เป็นมุณีทางกาย เป็นมุณีทางวาจา เป็นมุณีทางใจ ผู้ไม่มี

^{๓๓} ค้นหาจุดต้นไม้ในป่า หมายถึงการร่วมอภิรมย์กับนางอุมมาทันตี (ภรรยาผู้อื่น) เป็นการทำความหยาบช้ำ คือ ค้นหาจุดต้นไม้ที่เจริญงอกงามอยู่ในป่า, พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๗๓/๑๔.

^{๓๔} นรชนผู้ประกอบด้วยฤทธิ์ หมายถึงพระพุทธรูป พระปัจเจกพุทธเจ้า และพุทธบุตรผู้มีฤทธิ์, พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๗๔/๑๔.

^{๓๕} มหาชนกชาดก เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภการเสด็จออกบรรพชาครั้งใหญ่ (ในอดีต) จึงได้ตรัสเรื่องพระมหาชนกนี้, พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๒๓-๒๕๕/๒๐๒-๒๒๘.

^{๓๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๐-๑๔๓/๒๐๖.

^{๓๗} พุ.ม. (ไทย) ๒๕/๗-๑๔/๒๘-๓๓.

อาจจะว่าเป็นมุนีผู้สมบูรณ์ด้วยโณนยยธรรม ละกิเลสทั้งปวงได้ บัณฑิตทั้งหลายเรียก..
ว่าเป็นมุนีผู้สมบูรณ์ด้วยโณนยยธรรม ล้างบาป^{๗๘}ได้แล้ว มุนีผู้ประกอบด้วยโณนยย-
ธรรม ๓ ประการเหล่านี้มี ๖ จำพวกคือ (๑) อาการมุนี (๒) อนาการมุนี (๓) เสขมุนี
(๔) อเสขมุนี (๕) ปัจเจกมุนี (๖) มุนิมุนี^{๗๙} อาการมุนี คือ บุคคลผู้ครองเรือน เห็นทาง
นิพพานแล้ว..อนาการมุนี คือบุคคลผู้เป็นบรรพชิต เห็นทางนิพพาน) แล้ว..พระเสขะ ๗
จำพวก ชื่อว่าเสขมุนี พระอรหันต์ทั้งหลาย ชื่อว่าอเสขมุนี...พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย
ชื่อว่าปัจเจกมุนี พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ตรัสเรียกว่ามุนิมุนี^{๘๐}

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหมายถึง มุนีพวกหนึ่งในมุนี ๖ จำพวก เรียกว่า
พระปัจเจกมุนี

๑๕. ทิสสมตเตยยสุตตนิทเทส

ว่าด้วยปัญหาของทิสสมตเตยยะ^{๘๑} พระสารีบุตรเถระกล่าวอธิบายทิสสมตเตยย-
สูตร ดังต่อไปนี้ (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

^{๗๘} ล้างบาป หมายถึงล้างบาปด้วยมกคญาณ, ขุ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๔/๗๐.

^{๗๙} มุนิมุนี พระอรรถกถาจารย์แก้วว่า มุนิมุนโย วุจจนฺติ ตถาคตาติ พระตถาคตท่านเรียกว่า มุนิมุนี
เพราะมีความหมาย ๘ อย่าง คือ

(๑) พระผู้เสด็จมาแล้วอย่างนั้น คือเสด็จมาทรงบำเพ็ญพุทธจริยา

(๒) พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น คือทรงทำลายอวิชชา สละปวงกิเลสเสด็จไปเหมือนอย่างพระพุทธเจ้า
องค์ก่อน ๆ

(๓) พระผู้เสด็จมาถึงตถลักษณะ คือทรงมีญาณหยั่งรู้เข้าถึงลักษณะที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย

(๔) พระผู้ตรัสรู้ตถธรรมตามที่มันเป็น คือ ตรัสรู้หรือริยสัง ๔ หรือปฎิจจสมุปบาท

(๕) พระผู้ทรงเห็นอย่างนั้น คือทรงรู้เท่าทันสรรพารมณที่ปรากฏแก่หมู่สัตว์ทั้งเทพและมนุษย์ ทั้ง
สัตว์โลก เทพและพรหมได้ประสบและพากันแสวงหา

(๖) พระผู้ตรัสอย่างนั้น หรือมีพระวาจาแท้จริงถูกต้องไม่เป็นอย่างอื่น

(๗) พระผู้ทำอย่างนั้น คือตรัสอย่างใด ทำอย่างนั้น ทำอย่างใด ตรัสอย่างนั้น

(๘) พระผู้เป็นยิ่ง คือทรงเป็นผู้ใหญ่ยิ่งเหนือกว่าสรรพสัตว์ตลอดถึงพระพรหมที่สูงที่สุด เป็นผู้เห็นถ่องแท้
ทรงอำนาจเป็นราชาที่พระราชาทรงบูชา เป็นเทพแห่งเทพ เป็นอินทร์เหนือพระอินทร์..ไม่มีใครอาจจะวัดหรือ
จะทัดเทียมพระองค์ด้วย สีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ, ขุ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๔/๗๐.

^{๘๐} ขุ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๔/๖๕-๗๑.

^{๘๑} ขุ.ม. (ไทย) ๒๕/๔๕-๕๘/๑๖๘-๑๕๔.

บุคคลพึงศึกษาวิเวก..เพราะการประพฤตวิเวกนี้ เป็นกิจสูงสุดของพระอริยะทั้งหลาย ไม่พึงสำคัญตนว่า เราเป็นผู้ประเสริฐสุดด้วยการประพฤตวิเวก...พระพุทธรเจ้า พระพุทธร-
สาวกและพระปัจเจกพุทธรเจ้าทั้งหลาย ตรัสเรียกว่า พระอริยะ การประพฤตวิเวก เป็น
กิจยอดเยี่ยม ประเสริฐ วิเศษ.. สูงสุด ประเสริฐสุดของพระอริยะ.^{๘๒}

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธรเจ้า จึงหมายถึงพระอริยะผู้ที่ประพฤตวิเวก อันเป็นกิจ
สูงสุดซึ่งรวมหมายถึงพระพุทธรเจ้า และพระพุทธรสาวกทั้งหลายด้วย

๒๐. พุทธापทาน

พระพุทธรประวัติในอดีตชาติ พระพุทธรเจ้าตรัสกับพระอนนทว่า

...พระปัจเจกพุทธรเจ้าหลายร้อยพระองค์ ผู้เป็นพระสยัมภู ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้^{๘๓} ทั้งที่
เป็นอดีตและปัจจุบันทั้งหมด ได้เสด็จขึ้นสู่ปราสาทของเราแล้ว..^{๘๔}

พระสยัมภู แปลว่าพระผู้เป็นเอง คือตรัสรู้เองโดยไม่มีใครสั่งสอน หมายถึง
พระพุทธรเจ้า^{๘๕} ดังนั้น พระปัจเจกพุทธรเจ้า จึงหมายถึง พระสยัมภู ซึ่งหมายถึงพระพุทธรเจ้าด้วย

๒๑. อุปาลีเถราปทาน

พระอุปาลีเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติ^{๘๖} กล่าวว่า

เมื่อก่อน ข้าพระองค์เป็นช่างกลบก (ช่างตัดผม).. ได้ละชาติกำเนิดนั้นแล้วมาเป็นบุตร
ของพระสัมมาสัมพุทธรเจ้า...ในกัปที่ ๒ นับจากกัปรกัปนี้ไป..พระสัมพุทธรเจ้า^{๘๗} พระนาม
ว่าเทวละ ผู้เพียบพร้อมด้วยจรณะ^{๘๘} ..เสด็จมาข้างหน้าของข้าพระองค์..^{๘๙}

^{๘๒} ขุ.ม. (ไทย) ๒๘/๕๗/๑๕๑-๑๕๒.

^{๘๓} พระสยัมภู ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้ หมายถึง ไม่พ่ายแพ้แก่มาร คือ ชันชมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร
มัจจุมาร และเทวปุตตมาร (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๕/๕).

^{๘๔} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๕/๕.

^{๘๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๐๔.

^{๘๖} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๔๑-๔๕๕/๖๘-๘๑.

^{๘๗} พระสัมพุทธรเจ้า ในที่นี้หมายถึงพระปัจเจกพุทธรเจ้า (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๕๕/๘๔).

^{๘๘} จรณะ หมายถึงจรณธรรม ๑๕ มีศีลสังวรเป็นต้น (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๕๕/๘๔).

^{๘๙} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๕๐-๕๕๕/๘๔.

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหมายถึงพระสัมพุทธเจ้า ผู้เพียบพร้อมด้วย
จรณธรรม

สรุปว่า ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง อนุสารบุคคล, ผู้ที่ปฏิบัติตามแบบแผน ประเพณีของพระอริยะ และประพฤติในอริยวงศ์ ๔, พระอริยะผู้ไกล จากกิเลสและทรงเป็นสัตบุรุษด้วย, สมณะ, พรหมณ์, ฤาษี, ผู้ที่ควรกราบไหว้, ทักขิณาปาฏิ ปุคคติก ประการที่ ๒, พระพุทธเจ้าจำพวกหนึ่งที่เกิดขึ้นในโลก เพื่อเกื้อกูล เพื่อประโยชน์แก่ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย, คนที่อ้อมเองที่หาได้ยากในโลก, ผู้อยู่ประพฤติพรหมจรรย์อุบัติใน ชมพูทวีป, บุคคลผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักขิณา ควรแก่ การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก, ผู้ตรัสรู้ได้เองด้วยปัจเจกโพธิญาณ, ผู้ ประเสริฐ ลอยบาปแล้ว, วิสุทธิเทพ เทพโดยความบริสุทธิ์ในอริยเทพ, นรชนผู้ประกอบด้วย ฤทธิ, นักปราชญ์ผู้ปราศจากกิเลส ก้าวล่วงตัดหาได้, พระปัจเจกมุนี, พระอริยะผู้ที่ประพฤติ วิเวก, พระสยัมภู ผู้ไม่พ่ายแพ้แก่มาร และ พระสัมพุทธเจ้าผู้เพียบพร้อมด้วยจรณธรรม

๒.๓.๓ พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระอิทธิธรรมปิฎก

๑. เอกอุเทศ^{๕๐}

หมวดว่าด้วยบุคคล ๑ จำพวก บัญญัติ ๖ ประการ^{๕๑}คือ ๑. ชั้นบัญญัติ
๒. อายุตบัญญัติ ๓. ธาตุบัญญัติ ๔. สัจบัญญัติ ๕. อินทริยบัญญัติ ๖. บุคคลบัญญัติ กล่าวถึง
พระปัจเจกพุทธเจ้าในบุคคลบัญญัติ ๕๔ บุคคลว่า

การบัญญัติเหล่าบุคคลว่าเป็นบุคคล มีบุคคล ๑ จำพวก คือ ๑. บุคคลผู้เป็นสมยวิ-
มุตตะ ๒...๓...๒๘...๒๙. บุคคลผู้เป็นปัจเจกพุทธะ ๓๐. บุคคลผู้เป็นอุกโตภาควิมุตตะ
๕๓. บุคคลผู้เป็นอรหันต์ ๕๔. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตผล^{๕๒}

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหมายถึงบุคคลบัญญัติที่เรียกว่า พระปัจเจกพุทธะ

๒. นวกอุเทศ

หมวดว่าด้วยบุคคล ๕ จำพวก กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าในบุคคล ๕ จำพวก คือ

^{๕๐} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑-๒๓/๑๓๕-๑๕๓.

^{๕๑} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑/๑๓๕.

^{๕๒} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๓/๑๓๗-๑๓๘.

- ๑) บุคคลผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะ
- ๒) บุคคลผู้เป็นปัจเจกพุทธะ
- ๓) บุคคลผู้เป็นอุกโทภาควิมุตตะ
- ๔) บุคคลผู้เป็นปัญญาวิมุตตะ
- ๕) บุคคลผู้เป็นกายสักขี
- ๖) บุคคลผู้เป็นทัญญูปัตตะ
- ๗) บุคคลผู้เป็นสัทธาวิมุตตะ
- ๘) บุคคลผู้เป็นธัมมานุสารี
- ๙) บุคคลผู้เป็นสัทธานุสารี^{๕๓}

ในนวกอุทเทศ ว่า บุคคลผู้เป็นปัจเจกพุทธะ คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ตรัสรู้ สัจจะ ๔ ด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อนแต่ไม่บรรลุความเป็นสัพพัญญูในธรรมคือ สัจจะ ๔ นั้น และไม่ถึงความชำนาญในทศพลญาณ เมื่อเปรียบเทียบกับ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ตรัสรู้สัจจะ ๔ ด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อนเหมือนกัน แต่ทรงบรรลุความเป็น สัพพัญญูในธรรมคือสัจจะ ๔ นั้น และถึงความชำนาญในทศพลญาณ^{๕๔}

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหมายถึง บุคคลผู้ที่เป็นอันดับสองรองจาก พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในบุคคล ๙ จำพวก

๓. ฉกษบุคคลบัญญัติ

กล่าวถึงพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกบารมีญาณ พระอรหันต์ฯ ว่า บุคคลผู้ตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน แต่ไม่ถึงความเป็น สัพพัญญูในธรรมนั้นและไม่ถึงความชำนาญในทศพลญาณ บุคคลนั้นพึงทราบว่าเป็น พระปัจเจกพุทธเจ้าเพราะสัพพัญญุตญาณนั้น^{๕๕}

ในฉกษบุคคลบัญญัติ ระบุถึงบรรดาบุคคลผู้ตรัสรู้ มีความแตกต่างระหว่าง พระปัจเจกพุทธเจ้ากับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้สัจจะด้วย ตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน ถึงความเป็นสัพพัญญูในธรรมนั้นและถึงความชำนาญใน

^{๕๓} อภิ.ป. (ไทย) ๓๒/๑๕/๑๔๘.

^{๕๔} อภิ.ป. (ไทย) ๓๒/๒๒-๒๓/๑๕๓.

^{๕๕} อภิ.ป. (ไทย) ๓๒/๒๐๒/๒๒๖-๒๒๗.

ทศพลญาณ พระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน แต่ไม่ถึงความเป็นสัพพัญญูในธรรมนั้นและไม่ถึงความชำนาญในทศพลญาณ เพราะสัพพัญญุตญาณนั้น ดังเช่นพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะไม่ตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันและบรรลุสาวกบารมีญาณ^{๕๖}

สรุป ในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก บุคคลบัญญัติ พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง พระปัจเจกพุทธะ ในนวกอุทเทส พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นบุคคลอันดับสองรองจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในบุคคล ๕ จำพวก ในฉกปกุคคบัญญัติ พระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน แต่ไม่ถึงความเป็นสัพพัญญูญาณและไม่ถึงความชำนาญในทศพลญาณ

๒.๓.๔ พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระคัมภีร์อรรถกถา

๑. อรรถกถาคังคมาลชาดก

ว่าด้วยพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่าคังคมาละ พระพุทธองค์ตรัสเล่าเรื่องในอดีตแก่พวกอุบาสกผู้รักษาอุโบสถศีล มีคำบรรยายว่า

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นคณยากจน รับจ้างเศรษฐี ได้รับความรักษาอุโบสถศีลครั้งวัน ก็ตายลงในเวลานั้น ได้ไปเกิดเป็นพระเจ้าอุทัยราช ทรงระลึกชาติได้ จึงประกาศบุพกรรมของพระองค์ ช่างกัลบกของพระองค์ชื่อคังคมาลได้ฟังว่าพระราชชาติได้สมบัติ เพราะรักษาอุโบสถศีลครั้งวัน จึงทูลขออนุญาตบรรพชา บวชเป็นฤๅษี ยกไตรรัตน์ขึ้นเจริญวิปัสสนา ก็สำเร็จปัจเจกโพธิญาณเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ทรงหะมาเข้าเฝ้าและปฏิสันถารกับพระราชชาติได้เรียกพระราชชาติตามราชสกุลว่า “ดูก่อนพรหมทัต พระองค์เป็นผู้ไม่ประมาท ครองราชสมบัติโดยธรรม บำเพ็ญบุญ มิให้ทาน เป็นต้น อยู่หรือ?” พระราชชนนีได้สดับ ทรงพิโรธว่า คังคมาลเป็นลูกกัลบก ไม่รู้จักประมาณตน ไม่สมควรที่จะเรียกโอรสของเราซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินโดยชื่อว่า พรหมทัต พระราชาตรัสห้ามพระชนนีและตรัสว่า

ขอเดชะเสด็จแม่ จงทอดพระเนตรผลในปัจจุบันเถิดนี้เป็นผลแห่งขันติและโสรัจจะ พวกหม่อมฉันพร้อมทั้งพระราชวงศ์และเสนาอำมาตย์ ไหว้ท่านผู้ที่ชนทั้งปวงไหว้แล้ว (พระเจ้าพรหมทัตทรงชี้แจงแก่พสกนิกรว่า)ท่านทั้งหลายอย่าได้ว่าอะไร ๆ ท่านคังคมาล

^{๕๖} อภ.ป. (ไทย) ๓๒/๒๐๒/๒๒๖.

มุนี ผู้ศึกษาอยู่ในข้อปฏิบัติของมุนี เพราะพระคุณเจ้ารูปนี้ได้ข้ามมหาสมุทรคือสังสารวัฏ ซึ่งผู้ที่ข้ามได้แล้วปราศจากความเศร้าโศกเที่ยวไป^{๕๗}

มุนี ได้แก่ อคาริกมุนี อนาคาริกมุนี เสขมุนี อเสขมุนี และพระปัจเจกมุนี

ผู้ศึกษาอยู่ในข้อปฏิบัติของมุนี คือ ศึกษาในโพธิปักขิยธรรม ข้อปฏิบัติอันเป็นบูรพภาค ข้ามสังสารวัฏ หมายถึง การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพต่าง ๆ คือ การเวียนว่ายตายเกิด เรียกอีกอย่างว่า วัฏสงสาร^{๕๘}

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหมายถึง พระปัจเจกมุนี ผู้ปฏิบัติโพธิปักขิยธรรม คือธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้^{๕๙}

๒. มุรฺตถวิลาลินี

อรรธกถาขุททกนิกาย พุทธวงศ์ กถาปรารภคัมภีร์ ท่านพระสังคีติกาจารย์ทั้งหลาย กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้า ว่า

ท่านทั้งหลาย จงนมัสการพระศาสดา

ผู้ประกอบด้วยพระคุณทุกอย่าง ประกอบด้วยองค์คุณทั้งปวง

เป็นพระมหามุนี มีพระกรุณา เป็นนาถะของโลก^{๖๐}

ผู้ประกอบด้วยพระคุณทุกอย่าง คือ คุณที่เป็นโลกิยะและโลกุตระทั้งปวง ประกาศพร้อมแล้วด้วยพระพุทธรูป มหามุนี ชื่อว่ามุนีใหญ่ เพราะยิ่งกว่ามุนีทั้งหลาย มีพระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นต้น^{๖๑}

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหมายถึง มหามุนี ซึ่งรวมหมายถึงพระพุทธรูปด้วย

๓. อรรธกถาอิติลิลิสูตร

พระอรรธกถาจารย์กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า

^{๕๗} จุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๓-๔๔/๒๕๒.

^{๕๘} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘,ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, หน้า ๑๐๖๗.

^{๕๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕๗.

^{๖๐} จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๕/๒/๑๒๕.

^{๖๑} จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๕/๒/๑๒๖.

พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เสด็จเที่ยวบิณฑบาตในสถานที่ตามสะดวก กระทำภักติกแล้ว เข้าไปข้างในโดยกระทำภูเขานั้นให้เป็น ๒ ซีก เหมือนเปิดบานประตูใหญ่อยู่ในห้องพระเจดีย์ สร้างที่พักกลางคืนและที่พักกลางวันแล้วอยู่ ณ ที่นั้น คำว่า อิม อีสึ ได้แก่ พระปัจเจกพุทธฤาษีเหล่านั้น^{๑๐๒}

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าในอรรถกถาอิติลิลิสูตรจึงหมายถึง พระปัจเจกพุทธฤาษี

๔. อรรถกถาธาตุวิภังคสูตร

พระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงเป็นพระสหายกับพระเจ้าปุกกุสาติแห่งนครตักกศิลา แม้ไม่ทรงได้พบเห็นกันก็ทรงส่งเครื่องราชบรรณาการแก่กันและกัน พระเจ้าปุกกุสาติส่งผ้ากัมพลแปดผืนที่หาค่ามิได้มาถวาย พระเจ้าพิมพิสาร ทรงถวายแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๔ ผืน พระองค์ทรงเป็นพระโสดาบันแล้ว ไม่มีสิ่งใดที่ทำให้โสมนัสเกิดขึ้นได้ นอกจากพระรัตนตรัยจึงทรงปรารภเลือกรัตนะส่งไปตอบแทนว่า

ธรรมดาร์ตนะ มี ๒ อย่างคือ รัตนะมีวิญญูณ และรัตนะไม่มีวิญญูณ^{๑๐๓} รัตนะที่มีวิญญูณประเสริฐที่สุด..มี ๒ อย่างคือ ตีรัจฉานรัตนะและมนุษย์รัตนะ^{๑๐๔} มนุษย์รัตนะประเสริฐที่สุด ปุริสรัตนะมี ๒ อย่างคือ อากาโรรัตนะกับอนาकारิรัตนะ อนาकारิรัตนะประเสริฐที่สุด..มี ๒ อย่างคือ เสขรัตนะกับอเสขรัตนะ...อเสขรัตนะประเสริฐที่สุด อเสขรัตนะมี ๒ อย่างคือ พุทธรัตนะกับสาวกรัตนะ.... พุทธรัตนะเท่านั้นประเสริฐที่สุด พุทธรัตนะก็มี ๒ อย่างคือ ปัจเจกพุทธรัตนะกับสัพพัญญูพุทธรัตนะ ในพุทธรัตนะนั้น ปัจเจกพุทธรัตนะแม้ตั้งแสน ก็ไม่ถึงส่วนของสัพพัญญูพุทธเจ้า..^{๑๐๕}

พระปัจเจกพุทธเจ้าในอรรถกถาธาตุวิภังคสูตร จึงหมายถึง ปัจเจกพุทธรัตนะ

^{๑๐๒} ม.อุ.อ. (ไทย) ๓/๑/๓๓๖-๓๓๗.

^{๑๐๓} รัตนะมีวิญญูณ ได้แก่สิ่งที่เนื่องกับอินทรีย์ และรัตนะไม่มีวิญญูณ ได้แก่ทองและเงิน เป็นต้น, ม.อุ.อ. (ไทย) ๓/๒/๓๕๑.

^{๑๐๔} ตีรัจฉานรัตนะ ได้แก่ ช้างแก้วและม้าแก้ว และมนุษย์รัตนะมี ๒ อย่างคือ อิตถิรัตนะ และปุริสรัตนะ ปุริสรัตนะประเสริฐที่สุด (ม.อุ.อ. (ไทย) ๓/๒/๓๕๑).

^{๑๐๕} ม.อุ.อ. (ไทย) ๓/๒/๓๔๗-๓๕๒.

ดังนั้น ในคัมภีร์พระอรรถกถา พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงหมายถึง พระปัจเจกมุณี, มหามุณี พระปัจเจกพุทธฤาษี และ พระปัจเจกพุทธรัตนะ

สรุป ความหมายของคำว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า มาจากคำบาลีว่า ปจฺเจกพุทฺธ แยกศัพท์เป็น ปจฺเจกและ พุทฺธ มีความหมายว่า พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง เฉพาะผู้เดียว นักปราชญ์ทั้งหลายได้ให้ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าไว้ว่า ปจฺเจกพุทฺธะ คือ พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง หรือเฉพาะพระองค์เดียว, พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้เอง แต่ไม่สั่งสอนผู้อื่น, พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ เป็นอิสระ ไปไหนมาไหนตามลำพัง, พระปัจเจกพุทธเจ้า คือ ๑ ใน อุปรนหุคค ๔, พระผู้ตรัสรู้พระองค์เดียว, ท่านผู้ตรัสรู้เฉพาะตัว มิได้สั่งสอนหรือประดิษฐานศาสนาขึ้น, ผู้ตรัสรู้ได้เอง แต่ไม่ได้ตั้งศาสนา, พระพุทธเจ้าพวกหนึ่ง ที่ตรัสรู้เฉพาะตัว มิได้สั่งสอนผู้อื่น, พระพุทธเจ้าประเภทหนึ่ง ซึ่งบรรลุนิพพานเช่นเดียวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ตรัสรู้เฉพาะตัว ไม่ทรงประกาศความรู้แก่นมนุษย์ และไม่ทรงเป็นพระสัมพันธูปพุทธเจ้า ดำรงชีพอยู่อย่างสันโดษและโดดเดี่ยว ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง โดยมิอาศัยฟังคำสั่งสอนจากผู้อื่น เข้าถึงนิพพานโดยปราศจากการประกาศธรรมแก่สรรพสัตว์ และมีได้ประดิษฐานศาสนา

คัมภีร์พระวินัยปิฎก พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง ผู้ประพฤติปฏิบัติเพื่อสงบระงับแคว กับ บุคคลหนึ่งใน ๒ จำพวกที่ไม่ต้องอาบัติ

คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง อุปรนหุคค ผู้ควรสร้างสถูปหรือเจดีย์เพื่อเป็นที่ระลึกและกราบไหว้บูชา, ผู้ปฏิบัติตามแบบแผน ประเพณีของพระอรិยะ และประพฤติในอรិยวงศ์ ๔, พระอริยะผู้ไกลจากกิเลสที่ชาวโลกและเทวโลกควรดำเนินตาม และยังทรงเป็นสัทบุรุษด้วย, สมณะ, พราหมณ์, ฤาษี, ผู้ที่ควรกราบไหว้, ทักขิณาปาฏิปุคคติก ประการที่ ๒ รองจากพระพุทธเจ้า จากทักขิณาทาน ๑๔ ประการ, พระพุทธเจ้าจำพวกหนึ่งที่เกิดขึ้นในโลก เพื่อเกื้อกูล เพื่อประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย, คนที่อึดเอง ที่หาได้ยากในโลก, ผู้อยู่ประพฤติพรหมจรรย์อุบัติในชมพูทวีป, บุคคลผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักขิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนानุญอันยอดเยี่ยมของโลก, ผู้ตรัสรู้ได้เองด้วยปัจเจกโพธิญาณ, ผู้ประเสริฐ ลอยบาปแล้ว, วิสุทธิเทพ เทพโดยความบริสุทธิ์ในอริเทพ, นรชนผู้ประกอบด้วยฤทธิ, นักปราชญ์ผู้ปราศจากกิเลส ก้าวล่วงค้นหาได้, พระปัจเจกมุณี, พระอริยะผู้ที่ประพฤติวิเวก, พระสยัมภู ผู้ไม่พ่ายแพ้แก่มาร และพระสัมพุทธเจ้า ผู้เพียบพร้อมด้วยจรณธรรม

คัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง พระปัจเจกพุทธะ, พระปัจเจกพุทธะอันดับสองรองจากพระพุทธเจ้า ในบุคคล ๕ จำพวก และพระพุทธเจ้าตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน แต่ไม่ถึงความเป็นสัมพััญญญาณและไม่ถึงความชำนาญในทศพลญาณ

ในคัมภีร์อรรถกถา พระปัจเจกพุทธเจ้าหมายถึง พระปัจเจกมุณี ผู้ปฏิบัติโพธิปักขิยธรรม, มหามุณี พระปัจเจกพุทธฤาษี และพระปัจเจกพุทธรัตนะ

ดังนั้นสรุปว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึงพระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง เฉพาะผู้เดียว

บทที่ ๓

ความเป็นมาของพระปัจเจกพุทธเจ้า

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาความเป็นมาของพระปัจเจกพุทธเจ้า จาก ๑) การตั้ง
ความปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ๒) ระยะเวลาในการตั้งความปรารถนาเป็น
พระปัจเจกพุทธเจ้า ๓) เมื่อตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า และ ๔) พระประวัติของ พระ
ปัจเจกพุทธเจ้า ๔๑ องค์ ดังนี้

๓.๑ การตั้งความปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

เพื่อเปรียบเทียบระหว่างคุณสมบัติของบุคคลที่ตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้าต้อง
ประกอบด้วยองค์ธรรม ซึ่งเรียกว่าธรรมสโมธาน ๘ ประการกับคุณสมบัติของผู้ตรัสรู้เป็น
พระปัจเจกพุทธเจ้าที่ประกอบด้วยองค์ธรรม ซึ่งเรียกว่าธรรมสโมธาน ๕ ประการ ดังนี้

๓.๑.๑ คุณสมบัติของผู้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ๘ ประการ

คุณสมบัติซึ่งทำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ประกอบด้วยธรรมสโมธาน ๘ ประการที่
ประชุมพร้อมกันครบ ๘ ประการในกัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า
อภินิหารยอมสำเร็จได้เพราะธรรม ๘ ประการประชุมพร้อมกันคือ

- (๑) ความเป็นมนุษย์
- (๒) ความสมบูรณ์ด้วยบุรุษเพศ
- (๓) เหตุที่จะทำให้สำเร็จพระอรหันต์ได้ในชาตินั้น
- (๔) การได้เห็นพระศาสดา
- (๕) การบรรพชา
- (๖) ความถึงพร้อมแห่งคุณ (คือสมบัติ ๘ และอภิญญา ๕)
- (๗) อธิการคือการทำให้อิ่ง
- (๘) ความเป็นผู้มีฉันทะ^๑

^๑ ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๕๕/๕๖๔-๕๖๕.

พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ในมธุรัตถวิลาสินี อรรถกถาพุทธทศกัณฐก พุทธวงศ์
ความว่า

(๑) ความปรารถนาคือความสำเร็จแก่ผู้ตั้งอัธยาศัยเป็นมนุษย์เท่านั้น ย่อมไม่สำเร็จ
แก่สัตว์ทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในชาตินาค เป็นต้น เพราะชาตินาค เป็นอเหตุกสัตว์

(๒) แม้อยู่ในอัธยาศัยเป็นมนุษย์ ก็ต้องตั้งอยู่ในเพศชายเท่านั้น ย่อมไม่สำเร็จ
แก่หญิงหรือบัณฑิตก็ คนไม่มีเพศและคนสองเพศ เพราะลักษณะไม่บริสุทธิ์

(๓) ความปรารถนาคือความสำเร็จแก่บุรุษที่ถึงพร้อมด้วยเหตุ เพื่อบรรลุพระอรหัต
ในอัธยาศัยนั้นได้เท่านั้น ไม่สำเร็จแก่บุรุษนอกจากนี้

(๔) การได้เห็นพระศาสดา ได้แก่ ความปรารถนาในพระพุทธรูปเจ้าซึ่งยังทรง
พระชนมชีพอยู่ เสด็จปรินิพพานแล้วย่อมไม่สำเร็จ เพราะพระปัจเจกพุทธเจ้า หรือพุทธสาวก
ไม่สามารถที่จะรู้ถึงภพสัตว์และอกภพสัตว์แล้วกำหนดด้วยญาณเป็นเครื่องกำหนดกรรม
และวิบากแล้วพยากรณ์ ดังนั้น ความปรารถนาจึงสำเร็จได้ในสำนักของพระพุทธรูปเจ้าเท่านั้น

(๕) การบรรพชา ได้แก่ ต้องบวชในคาบสทั้งหลายจำพวกที่เป็นกัมมกิริยวาที
หรือในภิกษุทั้งหลายเท่านั้น เพราะพระโพธิสัตว์ทั้งหลายที่เป็นบรรพชิตเท่านั้นจึงบรรลุ
พระสัมโพธิญาณได้ ที่เป็นคฤหัสถ์บรรลุไม่ได้

(๖) ความถึงพร้อมแห่งคุณ ได้แก่ ความปรารถนา ย่อมสำเร็จแก่บรรพชิตผู้ได้
สมาบัติ ๘^๒ และอภิญญา ๕^๓ เพราะคนไร้คุณสมบัตินี้ไม่มีโพธิญาณนั้น

(๗) อธิการ ได้แก่ ผู้ใดแม้ถึงพร้อมด้วยคุณ เสียสละชีวิตตนเพื่อพระพุทธรูปเจ้า
ทั้งหลายได้ ความปรารถนาคือความสำเร็จแก่ผู้นั้น ซึ่งพร้อมแล้วด้วยอธิการนี้เท่านั้น

(๘) ความเปี่ยมล้นได้แก่ ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยอภิญญา มีฉันทะ พยายาม
อุตสาหะ แสวงหาอย่างใหญ่ เพื่อประโยชน์แก่พุทธการกธรรมทั้งหลาย ความปรารถนาคือ
สำเร็จแก่ผู้นั้น...^๔

^๒ สมาบัติ ๘ คือรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ ถ้าเพิ่มนิโรธสมาบัติ รวมเรียกว่า อนุปทุพนิหารสมาบัติ ๙, พระ
ธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๐๓.

^๓ อภิญญา ๕ ประการ (ญาณทัสสนะ) คือ (๑) อภิวินิ ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้
(๒) ทิพโสต ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์ (๓) เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้กำหนดใจคนอื่นได้ (๔) ปุพเพนิวาสานุส-
สติ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ (๕) ทิพพจักขุ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๑๐/๓๔๕.

^๔ จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๘/๒/๒๐๘-๒๑๐.

๓.๑.๒ คุณสมบัติของผู้ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕ ประการ

พระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงผู้ปรารถนาความเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า จะต้องปรารถนาสมบัติ ๕ ประการ กระทำอภินิหาร คือ

- (๑) ความเป็นมนุษย์
- (๒) ความถึงพร้อมด้วยเพศชาย
- (๓) การเห็นท่านผู้ปราศจากอาสวะ
- (๔) การกระทำอันยิ่งใหญ่
- (๕) ความเป็นผู้มีฉันทะ^๕

ข้อ (๑), (๒), (๔), (๕) เหมือนกับคุณสมบัติซึ่งทำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในข้อ (๓) การเห็นท่านผู้ปราศจากอาสวะได้แก่ การได้เห็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า หรือพระสาวก ท่านใดท่านหนึ่งนั้น แตกต่างที่คุณสมบัติของผู้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในข้อ (๔) การเห็นพระศาสดา

ดังนั้น คุณสมบัติของผู้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้ามีคุณสมบัติ ๘ ประการ ส่วนคุณสมบัติของผู้ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามี ๕ ประการ มีความแตกต่างระหว่างผู้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้ากับพระปัจเจกพุทธเจ้าคือ พระปัจเจกพุทธเจ้าที่ไม่ต้องมีอภินิหาร ๓ ประการนี้ คือ (๑) เหตุ ได้แก่ ความถึงพร้อมแห่งอุปนิสัยแห่งพระอรหัต (๒) เหตุที่จะทำให้สำเร็จพระอรหัตได้ไฉน และ (๓) การบรรพชา

๓.๒ การใช้เวลาในการตั้งความปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

เพื่อเปรียบเทียบระหว่างผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้ากับผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น การตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าจะต้องใช้ระยะเวลา ดังนี้

๓.๒.๑ ระยะเวลาการตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า

พระอานนทกราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ความปรารถนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมเป็นไปนานเพียงไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ความปรารถนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย โดยกำหนดอย่างต่ำย่อมเป็นไป ๔ อสงไขยแสนกัป โดยกำหนดอย่างกลางย่อมเป็นไป ๘ อสงไขยแสนกัป โดยกำหนดอย่างสูงย่อมเป็นไป ๑๖ อสงไขยแสนกัป^๖

^๕ บุ.อป.อ.(ไทย) ๘/๑/๒๓๑.

^๖ บุ.อป.อ.(ไทย) ๘/๑/๒๖๕.

พระพุทธเจ้าแบ่งตามประเภทแห่งการสั่งสมบารมีเป็น ๓ ประเภท คือ

- ๑) พระพุทธเจ้า ผู้เป็นปัญจาทิกะ มีศรัทธาอ่อนมีปัญญากล้าแข็ง
- ๒) พระพุทธเจ้า ผู้เป็นสัทธาธิกะ มีปัญญาปานกลาง มีศรัทธากล้าแข็ง
- ๓) พระพุทธเจ้า ผู้เป็นวิริยาธิกะ มีศรัทธาและปัญญาอ่อน มีความเพียรกล้าแข็ง^๑

พระพุทธเจ้าประเภทปัญจาทิกะ ได้แก่พระพุทธเจ้าผู้เลิศทางปัญญา เพราะทรงสั่งสมบารมีหนักไปทางปัญญา หลังจากได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใด พระองค์หนึ่งว่า จะเป็นพระพุทธเจ้าในกาลข้างหน้า จะต้องบำเพ็ญบารมีนาน ๔ อสงไขยกับ ๑๐๐,๐๐๐ กัป

พระพุทธเจ้าประเภทสัทธาธิกะ ได้แก่พระพุทธเจ้าผู้เลิศทางศรัทธา เพราะทรงสั่งสมบารมีหนักไปทางศรัทธา หลังจากได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใด พระองค์หนึ่งว่า จะเป็นพระพุทธเจ้าในกาลข้างหน้า จะต้องบำเพ็ญบารมีนาน ๘ อสงไขยกับ ๑๐๐,๐๐๐ กัป

พระพุทธเจ้าประเภทวิริยาธิกะ ได้แก่พระพุทธเจ้าผู้เลิศทางความเพียร เพราะทรงสั่งสมบารมีหนักไปทางวิริยะ หลังจากได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใด พระองค์หนึ่งว่า จะเป็นพระพุทธเจ้าในกาลข้างหน้า จะต้องบำเพ็ญบารมีนาน ๑๖ อสงไขยกับ ๑๐๐,๐๐๐ กัป^๒

อสงไขย แปลว่า นับไม่ได้ คำนวณไม่ได้ คือระยะเวลายาวนานมากจนนับไม่ได้ ท่านว่าอสงไขยหนึ่งเท่ากับ โทศุณยกาล ๒๐ อสงไขย มี ๔ อย่าง คือ

๑) สังวัฏฏอสงไขย นับตั้งแต่ฝนตกท่วมโลกแล้วมีไฟประลัยกัลป์มาเผาผลาญโลกธาตุจนสิ้น

๒) สังวัฏฏัฏฐายีอสงไขย นับแต่ขาดเปลวไฟประลัยกัลป์แล้ว โลกธาตุเย็นโล่ง มีคมนอนธกาลอยู่ช้านานจนมีมหาเมฆตั้งขึ้นใหม่

๓) วิวัฏฏอสงไขย นับแต่มหาเมฆให้ฝนตกลงมาจนเต็มที่ถูกไฟไหม้ แล้วมีลมพัดให้น้ำแห้งลง ๆ จนเกิดโลกธาตุขึ้นใหม่ มีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ขึ้น

๔) วิวัฏฏัฏฐายีอสงไขย นับแต่เกิดโลกขึ้นใหม่จนเกิดมหาเมฆให้ฝนตกท่วมโลกอีกครั้งหนึ่ง (นัยไตรภูมิโลกวินิจจยกถา)

^๑ ขุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๖๖.

^๒ ขุ.อป. (ไทย) ๑๒/-/ [๘-๕].

กัป (อ่านว่า กั๊บ) หมายถึง ระยะเวลาหรือกำหนดกาลเวลาที่ยาวนานมาก ใช้คำว่า กัลป์ (อ่านว่า กั๊น) ก็ได้ ตำนานว่าโลกพิภพครั้งหนึ่งเป็นอันสิ้นกัปหนึ่งและกล่าวเปรียบเทียบไว้หลายอย่าง เช่นมีภูเขาหินล้วนลูกหนึ่งขนาด กว้าง ยาว สูงด้านละโยชน์เท่ากัน ทุก ๆ ๑๐๐ ปีจะมีคนใช้ผ้าเนื้อละเอียดมาปิดภูเขานี้ครั้งหนึ่ง ทำเรื่อยไปจนภูเขาราบเสมอกับพื้นดิน ระยะเวลานี้แหละเรียกว่าเป็นกัปหนึ่ง กัป แบ่งเป็น ๕ อย่าง คือ ๑) สารกัป ๒) มัณฑกัป ๓) สารมัณฑกัป ๔) วรกัป ๕) ภัทรกัป

ในแต่ละกัปมีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติทุกกัป คือ สารกัปมีพระพุทธเจ้า ๑ พระองค์ มัณฑกัป ๒ พระองค์ สารมัณฑกัป ๓ พระองค์ วรกัป ๔ พระองค์ และภัทรกัป ๕ พระองค์^๕

๓.๒.๒ ระยะเวลาการตั้งความปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

ผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ต้องใช้ระยะเวลาในการตั้งความปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้านานกว่าผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระอานนท์ กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ความปรารถนาของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมเป็นไปนานเพียงไร? พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ความปรารถนาของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย โดยกำหนดอย่างต่ำ ย่อมเป็นไป ๒ อสงไขยแสนกัป ไม่อาจต่ำกว่านั้น^๖ พระปัจเจกพุทธเจ้า แบ่งเป็น ๓ ประเภทเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า ซึ่งจะต้องใช้ระยะเวลานำเพ็ญบารมีนาน ดังนี้

๑) พระปัจเจกพุทธเจ้าประเภทปัญญาริณะ จะต้องบำเพ็ญบารมีนาน ๒ อสงไขย กัป ๑๐๐,๐๐๐ กัป

๒) พระปัจเจกพุทธเจ้าประเภทสังฆาริณะ จะต้องบำเพ็ญบารมีนาน ๒ อสงไขย กัป ๑๐๐,๐๐๐ กัป

๓) พระปัจเจกพุทธเจ้าประเภทวิริยาริณะ จะต้องบำเพ็ญบารมีนานกว่า ๒ อสงไขยกับ ๑๐๐,๐๐๐ กัป^๗

ส่วนผู้ปรารถนาเป็นพระอรหันตสาวกและพระอรหันตสาวิกานั้น พระอัครสาวก จะต้องบำเพ็ญบารมีนาน ๑ อสงไขยกับ ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระมหาสาวกจะต้องบำเพ็ญบารมีนาน

^๕ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘,ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำจำกัดความ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๘๕, ๓๖.

^๖ ขุ.อป.อ.(ไทย) ๘/๑/๒๖๕.

^๗ ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/-/ [๕].

๑๐๐,๐๐๐ กัป พระปกตีสาวกถ้ามีอุปนิสัยพอ อาจจะต้องใช้เวลาบำเพ็ญบารมีนาน ๑๐๐ กัป หรือ ๑,๐๐๐ กัปก็ได้ไม่มีกำหนดเวลาแน่นอน ขึ้นกับว่าเริ่มต้นสร้างสมบารมีตั้งแต่สมัยของ พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ส่วนพระอรหันตสาวิกา ใช้เวลาบำเพ็ญบารมีนานเท่ากับ พระมหาสาวกและพระปกตีสาวก^{๑๒}

ดังนั้น เมื่อเปรียบเทียบระหว่างผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้ากับ พระพุทธเจ้าแล้ว การตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าจะต้องใช้ระยะเวลานานกว่า กล่าวคือ พระปัจเจกพุทธเจ้าใช้เวลาเท่ากับครึ่งหนึ่งของความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า

๓.๒.๓ การอุบัติขึ้นของพระปัจเจกพุทธเจ้า

ผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ในระยะเวลาบำเพ็ญบารมีเรียกว่า พระปัจเจกโพธิสัตว์จะต้องประกอบด้วย พุทธภูมิ อัจฉาศัย และการบังเกิดขึ้นในโลก ดังนี้

๓.๒.๓.๑ พุทธภูมิ

พระโพธิสัตว์เป็นผู้ประกอบด้วยพุทธภูมิ ๔ เหล่านี้ คือ

- (๑) อุสสาหะ ความอุตสาหะ เรียกว่า ความเพียร (๒) อุมมังคะ เรียกว่า ปัญญา
- (๓) อวัตถานะ เรียกว่า อธิษฐานความตั้งใจมั่น (๔) หิตจริยา คือการประพฤติประโยชน์เกื้อกูล เรียกว่า เมตตาภาวนา^{๑๓}

๓.๒.๓.๒ อัจฉาศัย

พระโพธิสัตว์เป็นผู้ประกอบด้วยอัจฉาศัย ๖ ประการ ดังนี้

- (๑) อัจฉาศัยในเนกขัมมะ (๒) อัจฉาศัยในปวิเวก (๓) อัจฉาศัยในอโลกะ
- (๔) อัจฉาศัยในอโทสะ (๕) อัจฉาศัยในอโมหะ (๖) อัจฉาศัยในนิสสรณะ การสลัดออกจากภพ อัจฉาศัย ๖ ประการนี้เป็นการบ่มพระโพธิญาณ ผู้มีเนกขัมมะเป็นอัจฉาศัย เห็นโทษในกามทั้งหลาย ผู้มีปวิเวกเป็นอัจฉาศัยเห็นโทษในการคลุกคลี ผู้มีอโลกะเป็นอัจฉาศัย เห็นโทษในความโลภ ผู้มีอโทสะเป็นอัจฉาศัยเห็นโทษในโทสะ ผู้มีอโมหะเป็นอัจฉาศัย เห็นโทษในโมหะ ผู้มีการสลัดออกจากภพเป็นอัจฉาศัยเห็นโทษในภพทั้งปวง^{๑๔}

^{๑๒} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/-/ [๕-๑๐].

^{๑๓} พุ.อป.อ.(ไทย) ๘/๑/๒๓๐.

^{๑๔} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๓๐.

๓.๒.๓.๓ การบังเกิดขึ้นในโลก

พระโพธิสัตว์เป็นผู้ประกอบด้วยผู้ที่ไม่เป็นอภัพฐานะ การเกิดในสกุล การเกิดในกาลเวลา ดังนี้

(๑) พระโพธิสัตว์ย่อมไม่เป็นอภัพฐานะ ฐานะอันไม่ควร ๑๘ ประการคือ ๑) ไม่เป็นคนบอด ไม่เป็นคนหนวกมาแต่กำเนิด ๒) ไม่เป็นคนบ้า ๓) ไม่เป็นคนใบ้ ๔) ไม่เป็นง่อยเปลี้ย ไม่เกิดขึ้นในหมู่คนมีลักษณะคือคนป่าเถื่อน ๕) ไม่เกิดในท้องนางทาสี ๖) ไม่เป็นนิยตมิจฉาทิฎฐิคือคนมีมิจฉาทิฎฐิอันดั่ง ๗) ท่านจะไม่กลับเพศ ๘) ไม่ทำอนันตริยกรรมห้า ๙) ไม่เป็นคนมีโรคเรื้อน ๑๐) ในกำเนิดเดียรัจฉานจะไม่มีร่างกายเล็กกว่านกกระจาบ จะไม่ใหญ่โตกว่าช้าง ๑๑) ไม่เกิดขึ้นในจุปปิปาสิกเปรดและนิชฌามัตถิกเปรด ๑๒) จะไม่เกิดขึ้นในพวกกาลกัญชिकासูร ๑๓) ไม่เกิดในอเวจिनรก ๑๔) ไม่เกิดในโลกันตนรก ๑๕) จะไม่เป็นมาร ๑๖) จะไม่เกิดในชั้นกามาวจรทั้งหลาย ในชั้นรูปาวจรทั้งหลาย ในอสัญญภพ ๑๗) ไม่เกิดในชั้นสุทธาวาส ๑๘) ไม่เกิดในอรุภพ ไม่ก้าวล้ำไปยังจักรวาลอื่น^{๑๕}

(๒) พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นในสกุลกษัตริย์ สกุลพราหมณ์ หรือสกุลคหบดี สกุลใดสกุลหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าเมื่อจะบังเกิดในโลกย่อมเกิดขึ้นเฉพาะสกุลกษัตริย์หรือสกุลพราหมณ์เท่านั้น เช่นเดียวกับพระอัครสาวก

อนึ่ง พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่เกิดขึ้นในกาลที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายบังเกิดขึ้น และพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไม่เกิดขึ้นในสังวัฏฏกัป คือกัปเสื่อม ย่อมเกิดขึ้นในวิวัฏฏกัป คือกัปเจริญ ซึ่งเหมือนกับพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๑๖}

ดังนั้น คุณสมบัติของผู้ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามี ๕ ประการ ระยะเวลาในการตั้งความปรารถนาของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลายใช้เวลานานไม่ต่ำกว่า ๒ อสงไขยแสนกัปหรือนานกว่านั้น พระปัจเจกโพธิสัตว์ เป็นผู้ประกอบด้วยพุทธภูมิ ๔ ไม่เป็นอภัพฐานะ ๑๘ ประการ พระปัจเจกพุทธเจ้าเกิดขึ้นในสกุลกษัตริย์ สกุลพราหมณ์ หรือสกุลคหบดี ๑ ใน ๓ สกุลนี้เท่านั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่บังเกิดในกาลที่มีพระพุทธเจ้าบังเกิดและบังเกิดขึ้นในวิวัฏฏกัป คือ กัปเจริญ ซึ่งเหมือนกับพระพุทธเจ้า

^{๑๕} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๖๕-๒๗๐.

^{๑๖} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๖๕-๒๗๒.

๓.๓ เมื่อตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

พระอานนท์กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ...พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ผู้เป็นนักปราชญ์ อุบัติขึ้นเพราะเหตุอะไร พระพุทธองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า

ธีรชนเหล่าใดได้สั่งสมกุศลสมภารไว้ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ยังไม่ได้ความหลุดพ้นจากกิเลสในศาสนาของพระชินเจ้าทั้งหลาย เพราะมีความสลดใจนั้นแลเป็นตัวนำ ธีรชนเหล่านั้นผู้มีปัญญาแก่กล้าดี ถึงจะเว้นจากพระพุทธเจ้า^{๑๖} ก็ย่อมบรรลุปัจเจกโพธิญาณได้ แม้ด้วยอารมณ์เพียงนิดหน่อยในโลกทั้งปวง^{๑๗} ยกเว้นเราเสียแล้ว ไม่มีใครเสมอ กับพระปัจเจกพุทธเจ้าได้เลย..^{๑๘}

พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่าใด กระทำบุญสมภารไว้ในอดีตพุทธเจ้าทั้งหลายในปางก่อน ยังไม่บรรลुพระนิพพาน พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหมดนั้น เป็นนักปราชญ์ กระทำบุคคลผู้หนึ่งให้เป็นประธาน โดยมุขคือความสังเวช จึงได้เป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าในโลกนี้.. แม้เว้นจากโอวาทศาสน์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมบรรลุ ฐูแจ้งปัจเจกโพธิญาณคือโพธิเฉพาะผู้เดียว ได้แก่ โพธิอันต่อเนื่อง (รอง) จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายด้วยอารมณ์แม้นิดหน่อย ในโลกทั้งปวงคือไตรโลกทั้งสิ้น เว้นเรา (คือพระพุทธเจ้า) ก็ละเว้นเราเสีย บุคคลผู้เสมอ คือแม้เหมือนพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่มี^{๑๙}

ดังนั้น ผู้ที่ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าจึงได้แก่ บุคคลผู้เป็นนักปราชญ์มีปัญญาทั้งหลาย ที่ได้สั่งสมบุญกุศลไว้ในอดีตพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แต่ยังไม่บรรลุพระนิพพาน กระทำอารมณ์สังเวช โดยใช้บุคคลผู้หนึ่งเป็นประธาน พิจารณาถือเอาเรื่องสังเวชนั้นให้เป็นอารมณ์ด้วยอารมณ์เพียงเล็กน้อย ทำให้แจ้ง ย่อมบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณเฉพาะผู้เดียว แม้มิได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ในมนุษยโลก เทวโลกและพรหมโลก ยกเว้นพระพุทธเจ้าแล้ว ไม่มีผู้ใดประเสริฐเทียบเท่ากับพระปัจเจกพุทธเจ้า

^{๑๖} เว้นจากพระพุทธเจ้า ในที่นี้หมายถึงเว้นจากคำกล่าวสอนและคำปราถนาของพระพุทธเจ้า จุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘๕/๑๓.

^{๑๗} โลกทั้งปวง ในที่นี้หมายถึงโลกทั้ง ๓ คือมนุษยโลก เทวโลก และ พรหมโลก (จุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘๖/๑๓).

^{๑๘} จุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘๓-๘๖/๑๓.

^{๑๙} จุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๔๓-๒๔๘.

๓.๔ พระประวัติของพระปัจเจกพุทธเจ้า

พระประวัติของพระปัจเจกพุทธเจ้าปรากฏในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน เป็นคาถาประพันธ์หรือร้อยกรองล้วนมี ๒ ภาค ภาคที่ ๑ ว่าด้วยพุทธาปทาน ๑ เรื่อง ปัจเจกพุทธาปทาน ๔๑ เรื่องและเถราปทานตอนต้น ๔๑๐ เรื่อง^{๒๑} อปทาน แปลว่า ชิวประวัติ หรืออัดชิวประวัติ เพราะเจ้าของชิวประวัติเป็นผู้เล่าเอง นอกจากปัจเจกพุทธาปทาน ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสเล่าแทน รูปแบบจึงแตกต่างกับมหาปทานสูตรที่เป็นร้อยแก้ว ดังนั้น คาถา ๔๑ คาถาที่มาในชัคควิสาลสูตร และในปัจเจกพุทธาปทานจึงได้แก่ พระประวัติในอดีตชาติของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง ๔๑ พระองค์ ดังนี้

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๑ (คาถาที่ ๑) กล่าวว่า

บุคคลยกโทษในสัตว์ทุกจำพวก

ไม่เบียดเบียนสัตว์หนึ่งสัตว์ใดในบรรดาสัตว์เหล่านั้น

ก็ไม่ต้องการบุตร (แล้ว) จะพึงต้องการสหายจากไหนเล่า

พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๒๒}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระปัจเจกโพธิสัตว์ บวชในศาสนาของพระพุทธเจ้ากัสสปะบำเพ็ญศกตปัจจากตวัตรสองหมื่นปี กระทำกาละแล้วบังเกิดขึ้นในกามาวจรเทวโลก จูติจากนั้นแล้วได้ถือปฏิสนธิในพระครรภ์พระอัครมเหสีของพระเจ้าพาราณสี เจริญวัยได้ครองราชย์พระนามว่าพระเจ้าพรหมทัต ทรงกระทำกสิณบริกรรม ได้อภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ วันหนึ่งผู้คนกระทำเสียงดัง ไม่อาจเข้าสมาบัติได้ จึงทรงดำริว่า เสียงเป็นอุปกิเลสแห่งสมาบัติ จึงเสด็จขึ้นสู่พื้นปราสาท ก็ไม่อาจเข้าสมาบัติได้ จึงทรงมอบสมาบัติให้แก่อำมาตย์ แล้วเสด็จขึ้นปราสาท ทรงยับยั้งอยู่ด้วยสุขในสมาบัติ เวลาว่างไปพระมเหสีได้คบชู้กับอำมาตย์ พระราชาทรงทราบเรื่อง ให้ขับไล่อำมาตย์ไปจากอาณาจักร เขาจึงไปรับใช้พระราชาเมืองอื่น กราบทูลให้ยกทัพไปรบเอาเมืองพาราณสี ในที่สุดภายหลังพระราชาทั้งสองได้เป็นพระสหายกัน พระเจ้าพรหมทัตดำริว่า เราผู้เดียวสามารถรักษาคใจ โดยไม่ต้องทำให้มหาชนทั้ง ๒ ฝ่ายต้องนอง

^{๒๑} ภาคที่ ๑ ว่าด้วยพุทธาปทาน ปัจเจกพุทธาปทานและเถราปทาน เป็นเนื้อความตอนต้นของคัมภีร์อปทานอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๒ และมีอปทาน ภาค ๒ เป็นเนื้อความตอนปลาย อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๓ (ที.ม. (ไทย) ๑๐-/ [๗]).

^{๒๒} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๑/๑๔.

เลือด ตรัสว่า ‘สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงมีความสุข อย่าได้มีเวรกันอย่าเบียดเบียนกัน’ ทรงทำเมตตามานให้เกิดขึ้น ทรงทำเมตตามานนั้นให้เป็นบาท พิจารณาสังขารทั้งหลาย บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ ตรัสกับอำมาตย์ว่า ‘เราไม่ได้เป็นพระราช เราเป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า’ ทรงใช้พระหัตถ์ ถูบพระเศียร เพศบรรพชิตปรากฏขึ้นเพศกฤหัสถ์อันตรธานไป มี พระเกสา และพระมัสสุประมาณสองนิ้ว มีบริจาร ๘ เช่นเดียวกับพระเถระหนึ่งร้อยพรรษา พระราชา ทรงเข้าจตุตถฌานเหาะจากคอช้างขึ้นสู่เวหาส ประทับนั่งบนดอกปทุม ตรัสตอบอำมาตย์ว่า “ทรงกรรมฐานมีเมตตามานเป็นอารมณ์ และทรงเห็นแจ้งวิปัสสนานั้น จึงได้บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ”^{๒๓}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๒ (คาถาที่ ๒) กล่าวว่า

ความรักย่อมมีแก่ผู้มีความเกี่ยวข้อง

ทุกขนี้ยอมเป็นไปตามความรัก

บุคคลเมื่อพึงเห็นโทษอันเกิดจากรัก

จึงประพฤติดูผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๒๔}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระปัจเจกโพธิสัตว์ บวชในศาสนาของพระพุทธเจ้ากัสสปะ กระทำกสิณบริกรรมได้ปฐมฌานกำหนดนามและรูป พิจารณาลักษณะ แต่ยังไม่บรรลุ อริยมรรค บังเกิดในพรหมโลก จุตจากพรหมโลกนั้นแล้วอุบัติในครรภ์ของพระอัครมเหสีของ พระเจ้าพาราณสี เจริญวัยไม่ยินดีในผู้หญิง แม่นมจะอาบน้ำ แต่งพระองค์ ให้ดีมนม แม่นมทั้งหลายต้องปลอมเป็นชาย พระกุมารไม่ปรารถนาพบผู้หญิง ด้วยเหตุนั้น จึงได้ พระนามว่า อนติถิกันธกุมาร เมื่อมีพระชนม์ ๑๖ พรรษา พระกุมารให้ทำรูปหญิงงามด้วยทองคำ กราบ ทูลพระบิดามารดาว่า ถ้าได้สตรีเช่นนี้ก็จะอภิเษก ในสาครนคร มีพระราชธิดาดงงามเช่นกับ รูปทอง พระกุมารพอได้ฟังถูกราคะครอบงำ เลื่อมจากปฐมฌาน รับสั่งให้อำมาตย์รับนำมา โดยการพักแรมอยู่ในที่ทุกแห่งคืนเดียวก็ถึงเมืองพาราณสี พระราชธิดาอบซ้าจากยาน กระทบเกิดโรคลมเพราะความลำบากในหนทางไกล จึงได้ตายไปในกลางคืนนั้น พวก อำมาตย์พากันปริเวทนาการว่า พวกเราพลาดจากสักการะเสียแล้ว พระราชาและชาวเมืองต่าง ร่ำไรว่า สกุลวงศ์พินาศเสียแล้ว ความโศกเกิดขึ้นแก่พระกุมารอย่างมหันต์ ทรงดำริว่า ผู้เกิด

^{๒๓} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๕๐-๒๕๕.

^{๒๔} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๒/๑๔-๑๕.

แล้วย่อมมีความโศก เพราะฉะนั้น ความโศกมี เพราะอาศัยชาติ ก็ชาติมีเพราะอาศัยอะไร ทรงรู้ว่า ชาติมีเพราะอาศัยภพ เมื่อทรงมนสิการโดยแยกกาย ด้วยอนุภาพ การภาวนาในกาลก่อนจึงเห็นปฏิจสุมุขบาททั้งอนุโลมและปฏิโลม พิจารณาสังขารทั้งหลายเป็นอนุโลมอีก จนบรรลุพระปัจเจกสัมโพธิญาณ

อามาคย์เห็นพระกุนารนั้น มีความสุขด้วยสุขในมรรคและผล มีอินทรีย์สงบ มีใจสงบประทับนั่งอยู่ จึงทูลว่า พระองค์อย่าได้ทรงเศร้าโศกเลย พวกข้าพระองค์จะนำนางกัญญาอื่นซึ่งงามกว่านั้นมาถวาย พระกุนารตรัสตอบว่า เรามิได้เศร้าโศก เราหมดโศกเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว^{๒๕}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๓ (คาถาที่ ๓) กล่าวว่า

บุคคลเมื่ออนุเคราะห์มิตร สหายผู้ใจดี

มีใจผูกพัน ย่อมทำประโยชน์ให้เสื่อมประโยชน์ไปได้

บุคคลเมื่อเพ่งเห็นภัยในความเชยชิด

จึงประพฤติดูผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๒๖}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระปัจเจกโพธิสัตว์ ครองราชย์เมืองพาราณสี ทำปฐมฌานให้บังเกิดแล้วทรงพิจารณาว่า สมณธรรมประเสริฐกว่าราชสมบัติ จึงมอบราชสมบัติให้อามาคย์แล้วบำเพ็ญสมณธรรม แต่อามาคย์ประพฤดิไม่เป็นธรรมเพราะรับสินบน พระราชาได้เสด็จไปสถานที่วินิจฉัย ทรงสดับมหาชนส่งเสียงอื้ออึง จึงเสด็จขึ้นปราสาท ประทับนั่งเข้าสมาบัติ มีจิตพุ่งชานเพราะเสียงนั้น ไม่อาจเข้าสมาบัติได้ จึงทรงสละราชสมบัติ ทำสมาบัติให้บังเกิดขึ้น เจริญวิปัสสนา ได้บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๒๗}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๔ (คาถาที่ ๔) กล่าวว่า

กอไผ่กว้างใหญ่เกาะเกี่ยวกันไว้ ฉันทิด

ความห่วงใยในบุตรและทาระ

ก็กว้างใหญ่เกาะเกี่ยวกันไว้ ฉันทันนั้น

^{๒๕} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๕๓-๒๕๓.

^{๒๖} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๓/๑๕.

^{๒๗} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๐๐-๓๐๔.

บุคคลเมื่อไม่เกี่ยวข้องกับเหมือนหนอไผ่

จึงประพฤดิอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๒๘}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระปัจเจกโพธิสัตว์ ๓ องค์ บวชในศาสนาของพระพุทธเจ้า กัสสปะ บำเพ็ญศบถจากตวัตรสองหมื่นปี แล้วเกิดขึ้นในเทวโลก จุตติจากเทวโลกนั้น พระปัจเจกโพธิสัตว์องค์ใหญ่ บังเกิดในราชสกุลพระเจ้าพาราณสี พระปัจเจกโพธิสัตว์อีก ๒ องค์ บังเกิดในราชสกุลชายแดน เรียนกรรมฐานแล้ว สละราชสมบัติออกบวชได้เป็น พระปัจเจกพุทธเจ้า ไปอยู่ที่เงื้อมนันทมูลกะ วันหนึ่งออกจากสมาบัติรำพึงว่าได้ทำกรรมอะไร ไว้ จึงได้บรรลุลูกตรุษนี้ ได้เห็นจริยาแห่งตนในกาลพระกัสสปพุทธเจ้า จากนั้นรำพึงถึง องค์ที่ ๓ เห็นครองราชย์อยู่เมืองพาราณสี ระลึกถึงคุณของพระปัจเจกโพธิสัตว์องค์ใหญ่ว่า พระปัจเจกโพธิสัตว์นั้นมีความมกน้อย เป็นผู้กล่าวโอวาทสอนเฉพาะพวกเรา อดทนต่อถ้อยคำ ตีเตียนบาป จะแสดงอารมณ์นั้น วันหนึ่ง พระเจ้าพาราณสีทรงประดับด้วยเครื่องอลังการเสด็จ ไปอุทยาน พระปัจเจกพุทธเจ้าได้ขึ้นใกล้ประตูอุทยาน พระราชาจึงเสด็จเข้าไปหาตริสตามชื่อ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งสองทูลว่า ‘อาตมภาพทั้งสองชื่อ อัสชมานะ มีความหมายว่า ‘ไม่ข้อง’ พร้อมกับชี้ที่กอไผ่แล้วทูลว่า ‘กอไผ่นี้เอารากลำต้น กิ่งใหญ่ และกิ่งน้อยเกี่ยวก่ายกันอยู่ บุรุษผู้มีดาบเมื่อตัดรากแล้วดึงออก ก็ไม่อาจถอนได้ พระองค์ถูกขัฏภายในและภายนอกพันพันติด ข้องอยู่ในอารมณ์นั้น ถ้าหนอไผ่อยู่ท่ามกลางกอไผ่ ตั้งอยู่ที่อะไร ๆ ไม่รัดติด เพราะยังไม่เกิด กิ่ง ใคร ๆ ไม่อาจจะตัดยอดหรือ โคนต้นแล้วดึงออกมา ฉันทิ อาตมภาพก็ฉันทินั้น ไม่ข้องอยู่ใน อะไร ๆ ไปได้ทั่วทุกทิศ ครั้นกล่าวแล้วเข้าจตุตถฌาน ขณะที่พระราชาทอดพระเนตรอยู่นั้น ได้เหาะไปยังเงื้อมนันทมูลกะ

พระราชาทรงดำริว่า เมื่อไรหนอ เราจะเป็นผู้ไม่ข้องอย่างนี้ ขณะประทับยืนอยู่ในที่นั้น ทรงเห็นแจ้งอยู่ ได้บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า^{๒๙}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๕ (คาถาที่ ๕) กล่าวว่า

เนื้อในป่า มิได้ถูกผูกมัดไว้ยอมเกี่ยวหาอาหารได้

ตามความพอใจฉันทิ

วิญญชนเมื่อเพ่งเห็นธรรมที่ไให้ถึงความเสรี

^{๒๘} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๔/๑๕.

^{๒๙} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๐๔-๓๐๖.

จึงประพุดที่อยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๓๐}

มีเรื่องโดยย่อว่า ภิกษุเป็นพระโยคาวจรในศาสนาพระพุทธเจ้ากัสสปะ กระทำกาละแล้วเกิดในสกุลเศรษฐีเมืองพาราณสี กระทำผิดในภรรยาผู้อื่น ตายแล้วไปเกิดในนรก ด้วยวิบากของกรรมที่เหลือ ไปปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาเศรษฐี นางเกิดมาแล้วเป็นที่เกลียดชังของบิดามารดา พอเจริญวัยเป็นสาว บิดามารดาขอให้ในตระกูลสามีก็เป็นที่เกลียดชังของสามี พ่อสามี และแม่สามี ครั้งหนึ่งมีงานนักขัตฤกษ์ สามีไม่พาเธอไปด้วย นางเกิดความอูตสาหะ จึงจัดเตรียมของบริโภคมามากมาย แต่ก็คอยเก้อ ด้วยสามีมิได้มา นางจึงเอาสิ่งของที่จัดเตรียมไว้ทั้งหมดถวายแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วตั้งความปรารถนาเสียอย่างว่า อุบัติในภพใด ให้เป็นที่รักของมหาชนเหมือนดอกปทุม ปรารถนาครั้งที่สองว่า การอยู่ในครรภ์ลำบาก พึงปฏิสนธิในดอกปทุมเท่านั้น โดยไม่ต้องอยู่ในครรภ์ ปรารถนาครั้งที่สามว่า มาตุคามน่ารังเกียจ อย่าได้เป็นหญิง พึงเป็นบุรุษ ครั้งที่สี่ปรารถนาว่า พึงล่วงพ้นสังสารทุกข์ พึงบรรลุมตธรรมที่ท่านได้บรรลุแล้วนี้ แล้วบุชชดอกปทุมกำหนดตั้งความปรารถนาอีกครั้งหนึ่งว่า กลิ่นและผิวพรรณจงเป็นเหมือนดอกไม้ พระปัจเจกพุทธเจ้ารับบาตรและกำดอกไม้แล้วขึ้นในอากาศ กระทำอนุโมทนาว่า ‘สิ่งที่ท่านอยากได้แล้ว ปรารถนาแล้ว จงสำเร็จโดยเร็วพลัน ความดำริทั้งปวงจงเต็ม เหมือนพระจันทร์วันเพ็ญ ฉะนั้น’ อกุศลกรรมที่นางกระทำไว้ในระหว่างภพหมดสิ้น ตายแล้วเกิดในดอกปทุมในเทวโลกเป็นบุรุษ เทวบุตรนั้น เดิน ขึ้น นั่ง นอนเฉพาะในห้องแห่งดอกปทุม เทวดาทั้งหลายพากันเรียกว่า มหาปทุมเทวบุตร ท่องเที่ยวไปในเทวโลก ๖ ชั้น

พระเจ้าพาราณสี ไม่มีโอรส พระมเหสีจึงสมათานศีลห้า ตั้งพระทัยปรารถนาบุตร ท้าวสักกะไปอ้อนวอนให้ไปเกิด มหาปทุมเทวบุตรจุติจากเทวโลก ไปบังเกิดในดอกปทุม ในสระโบกขรณีราชอุทยาน พระมเหสีทรงเห็นทารกในดอกปทุม จึงให้สตรีเป็นแม่นมสองหมื่น นาง ผู้ให้พระกุมารเสวยของเคี้ยวจะได้ทรัพย์หนึ่งพัน ชนทั้งปวงจึงส่งบรรณาการไปถวายพระกุมาร จึงทรงเบื่อระอาการเสวย มีพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าองค์หนึ่ง รำพึงถึงว่าพระกุมารตั้งปรารถนา ๔ ประการ ๓ ประการสำเร็จแล้วเหลืออีกข้อหนึ่ง จักให้อารมณ์นั้นแก่พระกุมาร จึงไปภิกขาจาร พระกุมารเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสว่า “ท่านอย่ามาที่นี่ เพราะคนเหล่านี้จะกล่าวให้ท่าน จงเคี้ยวกินสิ่งนี้ จงบริโภคลสิ่งนี้” เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้ากลับไป พระกุมารคิดว่า ท่านคงจะโกรธ จักให้ท่านอดโทษ จึงเสด็จขึ้นทรงช้างไปป่าอิสิปตนะ ทอดพระเนตรเห็นฝูงเนื้อ จึงตรัสถามบริวารว่า มีผู้กล่าวให้เนื้อเหล่านี้จึงกินสิ่งนี้ จงบริโภคลสิ่งนี้ จงลิ้มสิ่งนี้ แล้ว

^{๓๐} พ.อ.ป. (ไทย) ๓๒/๕๕/๑๕.

ปรนนิบัติหรือไม่ ทูลตอบว่าไม่มี พระกุมารดำริว่า เมื่อไรหนอ เราก็ควรจะอยู่เหมือนพวกเนื้อเหล่านั้นที่ไม่มีใครรักษา อยู่ในที่ที่ปรารถนา แล้วถือเอาเรื่องนี้ให้เป็นอารมณ์

พระปัจเจกพุทธเจ้ารู้ว่าพระกุมารเสด็จมา จึงกวาดทางไปเสนาสนะและที่จงกรม แล้วแสดงรอยเท้าเดินจงกรมเข้าไป ไม่แสดงรอยเท้าออก พระกุมารเสด็จลงจากคอกช้างไปเพียงพระองค์เดียว ทรงเห็นรอยเท้าในที่กวาดไว้ จึงทรงดำริว่า สมณะนั้นจงกรมอยู่ที่นี้ เห็นจะคิดประโยชน์เกื้อกูลแก่พระองค์ ทรงโสมนัส เลื่อมใส เสด็จขึ้นที่จงกรม ทรงเกิดอารมณ์ แน่วแน่เสด็จเข้าไปยังบรรณศาลา ทรงบรรลุปัจเจกโพธิญาณ^{๓๑}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๖ (คาถาที่ ๖) กล่าวว่า

ในท่ามกลางสหาย ย่อมมีการปรึกษากัน
ในเรื่องที่อยู่ เรื่องการดำรงตน เรื่องการไป เรื่องการเที่ยวจาริก
บุคคลเมื่อฟังการบวชที่ให้ถึงความเสรี^{๓๒}ที่พวกคนพาลไม่มุ่งหวัง
จึงประพฤติดูผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๓๓}

มีเรื่องโดยย่อว่า พวกอำมาตย์ไปเข้าเฝ้าพระเจ้าพาราณสี กราบทูลว่า ‘มีสิ่งที่จะทรงสดับ’ ขอให้เสด็จไปข้างหนึ่ง อีกคนหนึ่งทูลขอให้กลับมาประทับนั่ง อีกคนหนึ่งทูลขอให้ประทับนั่งบนคอกช้าง อีกคนหนึ่งทูลขอให้ประทับนั่งบนหลังม้า อีกคนหนึ่งทูลให้ประทับรถทอง อีกคนหนึ่งทูลให้ประทับนั่งวอเสด็จไปอุทยาน พระราชาได้ลงจากวอเสด็จไปอำมาตย์อื่นทูลขอให้จาริกในชนบท พระราชาเสด็จไป ณ ส่วนข้างหนึ่ง ทรงสดับคำของพวกอำมาตย์แล้วทรงระอา จึงทรงผนวช พวกอำมาตย์จึงเจริญด้วยความเป็นใหญ่ อำมาตย์คนหนึ่งไปกราบทูลขอพระราชทานชนบท พระราชาตรัสว่ามีอำมาตย์คนนั้นปกครองอยู่แล้ว เขากราบทูลว่า จะไปยึดเอาชนบทนั้นแล้วปกครอง ดังนั้น จึงไปชนบทแล้วก่อการทะเลาะกัน แล้วกลับมาหาพระราชากราบทูลโทษของกันและกัน พระราชาทรงเห็นโทษในความโลภของอำมาตย์เหล่านั้น เห็นแจ้งอยู่กระทำให้แจ้งบรรลุปัจเจกโพธิญาณ^{๓๔}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๗ (คาถาที่ ๗) กล่าวว่า

^{๓๑} จุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๐๗-๓๑๖.

^{๓๒} การบวชที่ให้ถึงความเสรี คือเจริญวิปัสสนาแล้วบรรลุปัจเจกโพธิญาณ, (จุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๖/๑๕).

^{๓๓} จุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๖/๑๕.

^{๓๔} จุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๑๖-๓๑๘.

ในท่ามกลางสหายย่อมมีการเล่น มีความยินดี
และในบุตรก็ย่อมมีความรักอันไพบุลย์
บุคคลเมื่อรังเกียจความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก
จึงประพฤติดูอยู่เดียวเหมือนนอแรด^{๓๕}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระเจ้าเอกบุตตกพรหมทัต เมืองพาราณสี มีพระโอรสองค์เดียว เป็นที่โปรดปราน ทรงพาพระกุมารเสด็จไปในทุก ๆ ที่ วันหนึ่งเสด็จไปยังพระราชอุทยาน มิได้พาโอรสไปด้วย วันนั้นพระกุมารสิ้นพระชนม์ด้วยพยาธิ พวกอำมาตย์ปรึกษากันว่า จะไม่ กราบทูลให้พระราชาทรงทราบ จึงเฝ้าพระศพพระกุมาร ส่วนพระราชาทรงเมาน้ำจันทน์อยู่ใน พระราชอุทยาน ในวันที่ ๒ เวลาสรงสนานและเวลาเสวยก็มีได้ระลึกรถึง เสดยแล้วทรงระลึกร ถึงพระโอรส จึงรับสั่งให้นำพระโอรสมา พวกอำมาตย์จึงกราบทูลเรื่องราวแก่พระราชบิดาโดยวิธี อันเหมาะสม ลำดับนั้น พระองค์ถูกความโศกครอบงำ ทรงทำในพระทัยโดยอุบายอัน แฝบ คายว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด พระองค์ทรงพิจารณา ปฏิิจสมุปปาท ทั้งอนุโลมและปฏิโลมโดยลำดับ ได้ทรงทำให้แจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณ^{๓๖}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๘ (กาลาที่ ๘) กล่าววว่า

พระปัจเจกพุทธเจ้าแผ่เมตตาไปทั้ง ๔ ทิศ ไม่ขัดเคือง
ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้
ครอบงำอันตรายทั้งหลายและไม่หวาดเสียว
จึงประพฤติดูอยู่เดียวเหมือนนอแรด^{๓๗}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระปัจเจกโพธิสัตว์ ๕ องค์ บวชในศาสนาของพระพุทธเจ้า กัสสปะ บำเพ็ญศตปัจจาควัตรสองหมื่นปี บังเกิดในเทวโลก จูติจากเทวโลก พระปัจเจก-โพธิสัตว์องค์ใหญ่ ได้เป็นพระเจ้าพาราณสี พระปัจเจกโพธิสัตว์ที่เหลือได้เป็นพระราช

พระราชาทันที ๔ ทรงเรียนกรรมฐานแล้วสละราชสมบัติออกบวช ได้เป็น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าโดยลำดับ ไปอยู่ที่เขื่อนนันทมูลกะ วันหนึ่ง ออกจากสมาบัติรำพึงถึง กรรมและสหายของตน รู้แล้วจึงหาโอกาสเพื่อจะแสดงอารมณ์แก่พระเจ้าพาราณสีด้วยอุบาย

^{๓๕} ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๗/๑๖.

^{๓๖} ชุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๑๘-๓๑๙.

^{๓๗} ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๘/๑๖.

พระเจ้าพาราณสี ตกพระทัยสะอื้นตื่นในราตรีถึง ๓ ครั้งทรงกลัวจึงทรงร้อง เสด็จวิ่งไปที่พื้นใหญ่ ทรงปรึกษาปุโรหิต เขาใช้อุบายเพื่อจะกินของบุชายัญจึงแสวงกราบทูลว่าเป็นบุญนิमितแห่งความเลื่อมราชสมบัติและอันตรายแห่งพระชนม์ชีพ ทำให้พระราชาคตกพระทัยมากขึ้น เพื่อจะให้บุญนิमितสงบ ปุโรหิตให้พระองค์ทรงกระทำทักษิณานุชายัญ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เห็นสัตว์หลายพันที่เขานำมาเพื่อบุชายัญจึงคิดว่า เมื่อพระราชาทรงกระทำกรรมนี้แล้วจะทำให้ตรัสรู้ได้ยาก จึงบิณฑบาตไปที่พระลานหลวง พระราชารับสั่งให้นิมนต์พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นมาตรัสถามชื่อ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าตอบว่า “พวกอาตมาชื่อว่า จาคุทิส หมายถึง พวกอาตมาไม่มีความกลัว หรือความสะอื้นใจในที่ไหน ๆ จากที่ไหน ๆ ในทิศทั้ง ๔ เพราะเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา” แล้วลุกจากอาสนะกลับไป พระราชาทรงดำริว่า สมณะเหล่านี้กล่าวว่า ไม่มีความกลัว เพราะเจริญเมตตา แต่พวกพราหมณ์พรรณนาการฆ่าสัตว์หลายพันตัว คำพวกไหนหนอเป็นคำจริง พระองค์ ดำริว่า สมณะทั้งหลายล้างของไม่สะอาดด้วยของสะอาดแต่พวกพราหมณ์ล้างของไม่สะอาด ด้วยของไม่สะอาด คำของบรรพชิตเป็นคำจริง พระองค์เจริญพรหมวิหาร ๔ ว่า ขอสัตว์ ทั้งปวงจงเป็นสุข ๆ เถิด ทรงสั่งอำมาตย์ให้ปล่อยสัตว์ทั้งหมด ให้ดื่มน้ำเย็น กินหญ้าเขียวสด และลมเย็นจงรำเพยพัดสัตว์ พระราชาทรงดำริว่า เราพ้นจากกรรมชั่ว เพราะคำ ของ กัลยาณมิตร จึงประทับนั่ง เจริญวิปัสสนา ได้ทำให้แจ้งบรรลุประปัจเจกโพธิญาณ^{๓๘}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๕ (คาถาที่ ๕) กล่าวว่า

แม่บรรพชิตพวกหนึ่ง และคฤหัสถ์ที่กำลังครองเรือน

ก็สังเคราะห์ยาก

บุคคลพึงเป็นผู้ชวนชวายน้อย ทั้งในผู้อื่น และในบุตร

จึงประพฤติดูอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๓๙}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระอัครมเหสีของพระเจ้าพาราณสีสวรรคต พวกอำมาตย์ทูลให้พระราชาทรงอภิเษกกับพระเทวีองค์อื่น พระราชาในเมืองใกล้เคียงสวรรคต พระเทวีขึ้นครองราชย์และมีพระครรภ์ พวกอำมาตย์รู้ว่าพระเทวีเหมาะสมกับพระราชาก็ไปทูลอ่อนวอนพระนางมาเป็นพระมเหสี พระเจ้าพาราณสีทรงอภิเษกพระเทวีแล้วประสูติพระโอรส

^{๓๘} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๑๕-๓๒๓.

^{๓๙} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๕/๑๖.

พระราชาทรงรักคุณพระโอรสของพระองค์ พวกบริวารของพระมหาลีขุยงพระกุมารว่า 'ไม่ได้เป็นพระโอรสของพระราชาก่อน' เมื่อพระราชาดึงพระหัตถ์มา พระกุมารก็ไม่ติดพระราชามือเหมือนแต่ก่อน พระราชาทรงพิจารณาทรงทราบเรื่องราว ทรงเบือนหน้าว่า คนเหล่านั้นแม้เราจะสงเคราะห์ก็ยังมีประพฤติวิปริตอยู่นั่นเอง จึงทรงพระราชสมบั้ตออกผนวช พวกอำมาตย์และบริวารทราบว่าทรงผนวชก็พากันบวชเป็นอันมาก พระราชาบวชแล้วคนทั้งหลายน้อมนำปัจจัยเข้าไปถวาย ทรงให้ปัจจัยตามลำดับผู้แก่กว่า ผู้ได้ของดีก็ยินดี ผู้ได้ของไม่ดีก็โทษพระองค์ พระราชาจึงทรงดำริว่า บริษัทสงเคราะห์ยาก ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าป่าเพียงพระองค์เดียว ประราภวิปัสสนาได้ทรงทำให้แจ้งบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๔๐}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๑๐ (คาถาที่ ๑๐) กล่าวว่า

พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้กลาหาญ
ปลงเครื่องหมายคฤหัสถ์แล้ว
ตัดเครื่องผูกพันของคฤหัสถ์แล้ว
เหมือนต้นทองเหลืองที่ใบร่วงหล่นแล้ว
จึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๔๑}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระเจ้าพาราณสี พระนามว่า จาคุมาลิกพรหมทัต เสด็จไปพระราชอุทยานในเดือนแรกของฤดูคิมหันต์ ทรงเห็นต้นทองเหลืองใบเขียวแน่นทึบ นำรีนรมย์ จึงตรัสให้ปลูดาบรรทมที่โคนต้นทองเหลือง ทรงเล่น แล้วบรรทมที่โคนต้นทองเหลืองนั้น ในกลางเดือนฤดูคิมหันต์ เสด็จไปยังพระราชอุทยาน ได้บรรทมที่โคนต้นทองเหลืองอีก ต่อมาในปลายเดือนท้ายฤดูคิมหันต์ได้เสด็จไปอีกครั้งหนึ่ง ครั้งนี้ต้นทองเหลืองสลัดใบ เหมือนเป็นต้นไม้แห้ง พระราชาไม่ทันดูต้นไม้อับสั่งให้ปลูดา เมื่อจะบรรทมทรงเห็นต้นไม้อับแล้ว ทรงดำริว่า 'ต้นไม้อับนี้ เมื่อก่อนมีใบเต็ม ได้เป็นต้นไม้อับนี้ น่าดู..โอ! ต้นทองเหลือง ก็ยังถูกความชราทำร้ายแล้ว' ทรงได้เฉพาอนิจจสัญญา... ทรงเห็นแจ้งสังขารทั้งปวง.. โดยความเป็นทุกข์ และโดยความเป็นอนัตตา... ทรงเจริญวิปัสสนา ทรงทำให้แจ้งบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๔๒}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๑๑ (คาถาที่ ๑๑) กล่าวว่า

^{๔๐} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๒๔-๓๒๖.

^{๔๑} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๐๐/๑๖.

^{๔๒} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๒๖-๓๒๘.

ถ้าบุคคลพึงได้สหายผู้มีปัญญารักษาดน
 เทียวไปด้วยกัน เป็นสาธุวิหารี เป็นนักปราชญ์
 ครอบงำอันตรายทั้งปวงได้แล้ว
 พึงมีใจแจ่มชื่น มีสติ เทียวไปกับสหายนั้นเถิด^๓

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๑๒ (คาถาที่ ๑๒) กล่าวว่า
 ถ้าบุคคลไม่พึงได้สหายผู้มีปัญญารักษาดน
 เทียวไปด้วยกัน เป็นสาธุวิหารี เป็นนักปราชญ์
 ก็พึงประพฤติดู้อยู่ผู้เดียวเถิด
 เหมือนพระราชาทรงละทิ้งแคว้นที่ทรงชนะแล้ว
 ทรงประพฤติดูอยู่พระองค์เดียว
 เหมือนช่างมาตังคะละทิ้งโหลงอยู่ตัวเดียวในป่า ฉะนั้น^๔

คาถาที่ ๑๑-๑๒ มีเรื่องโดยย่อว่า พระปัจเจกโพธิสัตว์ ๒ องค์ บวชในศาสนา
 พระพุทธเจ้ากัสสปะ บำเพ็ญศกตบั้งจากศกตบั้งสองหมื่นปีแล้วบังเกิดในเทวโลก เมื่อจุติจาก
 เทวโลกแล้ว พระปัจเจกโพธิสัตว์องค์พี่ใหญ่ได้เป็นโอรสของพระเจ้าพาราณสี องค์น้องชาย
 ได้เป็นบุตรปุโรหิต พระปัจเจกโพธิสัตว์ทั้งสองคลอดในวันเดียวกัน เป็นสหายกัน เทียวภิกขา
 ไปในคามเพื่อเรียนรู้ศิลปะ พระปัจเจกพุทธเจ้า ๕ องค์ เข้าไปยังหมู่บ้านในเวลาภิกขาจาร คน
 ทั้งสองจึงไปพูดอ้อนวอนขอศึกษาศิลปะกับพระปัจเจกพุทธเจ้า ท่านกล่าวว่าไม่อาจให้คนที่
 มิใช่บรรพชิตศึกษา ทั้งสองจึงขอบรรพชา แล้วบวช ท่านจึงบอกอภิสมาจาริกวัตรมีอาทิว่า
 ท่านพึงนั่งอย่างนี้ พึงห่มอย่างนี้ แล้วกล่าวว่า ‘ความยินดีในความเป็นผู้เดียว เป็นความสำเร็จ
 แห่งศิลปะนี้ เพราะฉะนั้น พึงนั่งผู้เดียว พึงจงกรมผู้เดียว พึงยืนผู้เดียว พึงนอนผู้เดียว’ แล้วให้
 อยู่แยกบรรณศาลากัน บุตรปุโรหิตตั้งมั่นจิตได้ฉฉานแล้ว พระราชบุตรมายังศาลาบุตรปุโรหิต
 กล่าวว่า ‘เรารำคาญเสียแล้ว’ บุตรปุโรหิตกล่าวให้นั่งที่นี้ ราชบุตรนั่งครู่หนึ่งกล่าวว่า ‘ความ
 ยินดีในความเป็นผู้เดียว เป็นความสำเร็จแห่งศิลปะนี้’ บุตรปุโรหิตกล่าวว่า ‘ถ้าอย่างนั้น ท่าน
 จงไปยังศาลาที่ตนนั่ง เราจักเรียนเอาความสำเร็จของศิลปะนี้’ ราชบุตรไปได้ครู่เดียวจึง
 กลับมาอีกถึง ๓ ครั้ง บุตรปุโรหิตออกจากบรรณศาลาเข้าป่า ราชบุตรมาหาไม่เห็น

^๓ จุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๐๑/๑๖.

^๔ จุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๐๒/๑๗.

บุตรปุโรหิตจึงคิดว่า ‘..เจ้าจัตราย เจ้าไม่ละอาย เราถูกเจ้านำมาที่นี่ ถึง ๔ ครั้ง บัดนี้เรายังไม่
 เป็นไปในอำนาจเจ้า เราก็กินเจ้านั้นแหละเป็นไปในอำนาจจิตเรา แล้วเข้าไปยังเสนาสนะ
 เริ่มวิปัสสนา ทำให้แจ้งบรรลุประปัจเจกโพธิญาณ ไปเยี่ยมเขานันทมูลกะทางอากาศ ฝ่ายบุตร
 ปุโรหิตเข้าป่า เริ่มวิปัสสนา ทำให้แจ้งปัจเจกโพธิญาณ แล้วได้ไปที่นั่นเหมือนกัน พระปัจเจก-
 พุทธเจ้าทั้งสองนั้นนั่งอยู่ที่พื้นมโนศิลา ได้กล่าวอุทานคาถา (คาถาที่ ๑๑-๑๒) โดยแยกกัน^{๔๕}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๑๓ (คาถาที่ ๑๓) กล่าวว่า

เราสรรเสริญสหายสัมปทาโดยแท้

บุคคลควรคบหาสหายผู้ประเสริฐสุด (หรือ) ผู้เสมอกัน

ถ้าบุคคลไม่ได้สหายเหล่านี้

พึงเป็นผู้บริโภคน้ำจืดอันไม่มีโทษ

จึงประพฤตอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๔๖}

มีเรื่องโดยย่อว่า เหมือนกับเหตุเกิดขึ้นแห่งจาดุททิสกาลา (คาถาที่ ๘) ทราบเท่า
 ถึงตอนที่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายนั่งบนอาสนะที่ลาดไว้ในพื้นที่โล่งแจ้ง ส่วนความที่
 แตกต่างจากเรื่องของพระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๘ คือ

พระราชารองค์นี้ไม่ตกพระทัย เหมือนพระราชารองค์ที่ตกพระทัยถึง ๓ ครั้ง
 พระองค์มิได้ทรงเข้าไปตั้งขัญ พระองค์ทรงนิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย นั่งบนอาสนะ
 แล้วตรัสถาม พระปัจเจกพุทธเจ้าทูลว่า “พวกอาตมาเชื่อว่า อนวัชชโกชี หมายความว่า ได้ของ
 ดีหรือไม่ดี ไม่มีอาการผิดแผก บริโภคได้” พระราชารจึงจะพิสูจน์ จึงทรงอังคาสด้วยข้าว
 ปลายเกรียน น้ำผักดอง พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ฉันดุจเป็นของอมฤต วันที่สองพระปัจเจกพุทธ-
 เจ้าทั้งหลายก็ฉันข้าวเป็นปกติ ต่อมาทรงทำมหาสักการะถึง ๒ วัน อังคาสของฉันประณีต
 วิจิตร พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ไม่มีอาการผิดแผก ฉันเหมือนปกติ จึงทรงดำริว่า ท่านเหล่านี้เป็น
 อนวัชชโกชี มีปกติฉันหาโทษมิได้ เราก็ควรเป็นอนวัชชโกชีบ้าง จึงสละราชสมบัติ บรรพชา
 เริ่มวิปัสสนาทำให้แจ้งปัจเจกโพธิญาณ แล้วได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า^{๔๗}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๑๔ (คาถาที่ ๑๔) กล่าวว่า

^{๔๕} ชุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๒๘-๓๓๑.

^{๔๖} ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๐๓/๑๓.

^{๔๗} ชุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๓๑-๓๓๓.

บุคคลเห็นกำไลทอง ๒ วง อันสุกปลั่ง
ที่ช่างทองทำสำเร็จอย่างดี กระทบกันอยู่ที่ข้อมือแล้ว
จึงประพุดที่อยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๔๘}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระเจ้าพาราณสี ทอดพระเนตรนางวันฉันทาสี บคจันท์แดง
แขนข้างหนึ่งมีกำไลมือทองคำอันหนึ่ง แขนอีกข้างมีกำไล ๒ อันกระทบกัน กำไลอันเดียว
ไม่กระทบอะไร จึงดำริว่า เพราะการอยู่เป็นคณะจึงมีการกระทบกัน การอยู่โดดเดี่ยวไม่มี การ
กระทบกัน ทอดพระเนตรนางทาสีบ่อย ๆ พระเทวียื่นถวายการพิสดารดำริว่า พระราชาเห็น
จะมีพระทัยปฏิพัทธ์นางวันฉันทาสี รับสั่งให้นางทาสีลุดไป แล้วเริ่มบคด้วยพระองค์เอง ที่พระ
พาหาทั้งสองของพระนางมีกำไลทองคำ กระทบกันทำให้เกิดเสียงดัง พระราชา ทรงเมื่อ
ระอาจึงทรงบรรทมโดยพระปรีศว์เบื้องขวา ทรงเริ่มวิปัสสนา ทำให้แจ้ง ปัจเจก
โพธิญาณ แล้วได้บรรลุมะปัจเจกโพธิญาณ^{๔๙}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๑๕ (กาลาที่ ๑๕) กล่าวว่า
ควยอาการอย่างนี้ การกล่าววาจา
หรือความเกี่ยวข้องกับเพื่อน พึงมีแก่เรา
บุคคลเมื่อเพ่งเห็นภยันต์ต่อไป
จึงประพุดที่อยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๕๐}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระเจ้าพาราณสี พระองค์ทรงอยู่ในวัยหนุ่ม มีพระประสงค์จะ
ทรงผนวช จึงให้พระเทวีทรงบริหารราชสมบัติ อำมาตย์ทูลคัดค้านขอให้ทรงรอให้มี
พระโอรสก่อน พระเทวีทรงตั้งครุฑ อำมาตย์ทูลขอให้ทรงรอให้ประสูติก่อน พระเทวีประสูติ
พระโอรส อำมาตย์ทูลขอให้ทรงรอนกว่าพระโอรสจะเป็นผู้สามารถ เมื่อพระกุมารเป็นผู้
สามารถแล้วจึงทรงรับสั่งให้อภิเษกพระกุมารในราชสมบัติ ทรงผนวชแล้วเสด็จออกไป
เหมือนพระมหาชนก ปรีชนทั้งปวงติดตามพระราชาไป พระราชาทรงเอาไม้เท้าชิดรอยไม้ให้
ก้ำวล่วงรอยชิดนี้ มหาชนให้พระกุมารก้ำวล่วงรอยชิด พระราชาจึงพาพระกุมารเข้าป่า
พระกุมารได้รับความยากลำบาก พระราชาทรงปลอมโยน ล่วงไป ๒-๓ วันพระกุมารก็ทรง

^{๔๘} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๐๔/๑๗.

^{๔๙} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๓๔-๓๓๕.

^{๕๐} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๐๕/๑๗.

ชูปชิต พระราชาทรงชักชวนให้กลับไปนคร เมื่อพระเทวีเสด็จมารับ พระกุมารได้วิ่งกลับไปหาพระมารดา ฝ่ายพระราชาได้เสด็จไปยังที่อยู่ ทรงเห็นแจ้งปัจเจกโพธิญาณแล้ว บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๕๑}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๑๖ (กาลาที่ ๑๖) กล่าวว่า

เพราะกามทั้งหลาย^{๕๒} สวयงาม มีรสอร่อย
 นำรื่นเรใจ ยั่ววนจิตด้วยอารมณ์หลายรูปแบบ
 บุคคลเห็นโทษในกามคุณแล้ว
 จึงประพฤต้อยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๕๓}

มีเรื่องโดยย่อว่า บุตรของเศรษฐีนครพาราณสี บวชในสำนักพระปัจเจกพุทธเจ้า อาศัยอยู่ป่าอิสิปตนะ เวลานอนก็ได้รับความลำบากและได้โภชนะเสิร์ฟหามอง ล่วงไป ๒ - ๓ วันก็ชูปหอม ผิวพรรณหมองคล้ำ เบื่อหน่ายสมณธรรมแล้วสึก ต่อมาอีก ๒ - ๓ วันก็บวชครั้งที่สอง ครั้งที่สามเขาปฏิบัติโดยชอบเห็นแจ้งปัจเจกโพธิญาณแล้วได้บรรลุปัจเจกโพธิญาณ^{๕๔}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๑๗ (กาลาที่ ๑๗) กล่าวว่า

คำว่า กาม นี้ เป็นอันตราย เป็นดุจผี
 เป็นอุปัทวะ เป็นโรค เป็นดุจลูกศร เป็นภัย^{๕๕}
 บุคคลเห็นภัยในกามคุณแล้ว
 จึงประพฤต้อยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๕๖}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระเจ้าพาราณสีเกิดหัวฝี มีเวหนากล้าเพิ่มมากขึ้น หมอหลวงทูล

^{๕๑} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๓๕-๓๓๘.

^{๕๒} กามทั้งหลาย หมายถึงกาม ๒ อย่างคือ (๑) วัตถุกาม ได้แก่ วัตถุภายนอกที่มองเห็นได้มีรูปสวย งาม ๆ เป็นต้น (๒) กิเลสกาม ได้แก่ ความปรารถนาแห่งกิเลสมีราคะ, พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๐๖/๑๗.

^{๕๓} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๐๖/๑๗-๑๘.

^{๕๔} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๓๕-๓๔๐.

^{๕๕} คำว่า กาม ชื่อว่าเป็นอันตราย เพราะนำมาซึ่งความฉิบหาย ชื่อว่าเป็นดุจผี เพราะหลังกิเลสออกมา ชื่อว่าเป็นอุปัทวะ เพราะรบกวน ชื่อว่าเป็นโรค เพราะปล้นเอาความไม่มีโรคไป ชื่อว่าเป็นดุจลูกศร เพราะเสียดแทงจิตใจและถอนยาก ชื่อว่าเป็นภัย เพราะนำมาซึ่งภัยในภพนี้และภพหน้า พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๐๗/๑๘.

^{๕๖} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๐๗/๑๘.

ให้ทำสังกรรม(การฆ่าตัด) หมอหลวงผ่าหัวผีนำหนองและเลือดออกมาแล้วเอาผ้าพันแผล
ถวายเป็นนํ้าพระราชานในการเสวยเนื้อและพระกระยาหารอันเสถง พระราชาทรงมีพระ
สรีระชบผอม เมื่อหัวผีแห้งไป พระองค์เสวยพระกระยาหารตามพระทัย แล้วทรงเกิด
พละกำลังและหัวผีก็เกิดขึ้นอีก พระองค์ต้องฆ่าตัดอีก ๓ ครั้งจึงทรงเบื่อหน่าย สละราชสมบัติ
ออกบวชเข้าป่า เริ่มวิปัสสนา ๖ พรรษา ทรงเห็นแจ้งพระปัจเจกโพธิญาณแล้ว
บรรลुพระปัจเจกโพธิญาณ^{๕๗}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๑๘ (คาถาที่ ๑๘) กล่าวว่า

บุคลพึงครอบงำทั้งปวงแม่เหล่านี้ คือ

ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย

ลม แดด เหลือบ และสัตว์เลื้อยคลาน

จึงประพฤตอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๕๘}

มีเรื่องโดยย่อว่าพระเจ้าพาราณสี พระนามว่า สีตลुकพรหมทัต ทรงผนวชแล้วอยู่
ในกุกุมงบังด้วยหญ้าในป่า ฤดูแล้งก็หนาวจัด ฤดูร้อนก็ร้อนจัด ภิกษาไม่เพียงพอ ทั้งลม แดด
เหลือบและสัตว์เลื้อยคลานก็เบียดเบียน มีพระดำริจะไปอยู่ในถิ่นสมบูรณที่ ไม่มีอันตรายห่าง
ไปประมาณกึ่งโยชน์ ต่อมาทรงดำริว่า ธรรมดาบรรพชิตย่อมไม่เป็นผู้มักมากในปัจจัย และ
ยอมทำจิตให้อยู่ในอำนาจของตนได้ ย่อมไม่ตกอยู่ในอำนาจของจิต ทรงพิจารณาแล้วจึงไม่
เสด็จไป ทรงพิจารณาจิตที่เกิดขึ้นจนถึงครั้งที่สาม ก็ประทับในที่เดิมถึง ๓ พรรษา ปฏิบัติชอบ
ทรงเห็นแจ้งพระปัจเจกโพธิญาณแล้ว บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๕๙}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๑๙ (คาถาที่ ๑๙) กล่าวว่า

พระปัจเจกพุทธเจ้าละทิ้งหมู่ มีขันธเกิดดีแล้ว

มีดอกบัว (คือธรรม) เป็นผู้ยิ่งใหญ่อยู่ในป่าตามความชอบใจได้

เหมือนนาคะละทิ้งโขลงแล้วอยู่ในป่าได้ตามความชอบใจ

^{๕๗} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๔๑-๓๔๒.

^{๕๘} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๐๘/๑๘.

^{๕๙} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๔๒-๓๔๓.

จึงประพุดที่อยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๖๐}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระเจ้าพาราณสี ครองสมบัติ ๒๐ ปี สวรรคตแล้วตกรก ๒๐ ปีแล้วไปกำเนิดเป็นช้างในป่าหิมพานต์ เป็นจำเอยหลง คิดว่า หลานของเราครองราชย์ในนครพาราณสี จึงไปที่อุทยาน พระราชาทรงหวังพระทัยจักจับช้างจึงผูกสอดลูกศร ช้างคิดว่า พระราชาจะยิง จึงกล่าวด้วยถ้อยคำนุญยว่า ตนเป็นพระอัยกาของพระราชา แล้วกราบทูลเรื่องทั้งปวงในราชสมบัติ ในนรก และในกำเนิดช้างให้ทรงทราบ วันหนึ่ง พระราชาประทับบนคอช้าง ทรงดำริว่า ‘พระอัยกา ครองราชย์ ๒๐ ปี ตกรก กำเนิดในดิรัจฉานด้วยเศษแห่งวิบากที่เหลือ กำเนิดแล้วก็อดกลั้นการกระทบกระทั่งในการอยู่เป็นหมู่คณะไม่ได้จึงมาที่นี่ การอยู่เป็นหมู่คณะลำบากหนอ แต่ความเป็นผู้เดียวอยู่เป็นสุข’ จึงทรงเริ่มวิปัสสนาบนคอช้าง ทรงเห็นแจ้งพระปัจเจกโพธิญาณแล้ว บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๖๑}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๒๐ (กาลาที่ ๒๐) กล่าวว่า

บุคคลใครครวญถ้อยคำของพระปัจเจกพุทธเจ้า
ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ว่า
บุคคลสัมผัสวิมุตติใด ซึ่งเกิดขึ้นตามสมัย
วิมุตตินั้น เป็นไปไม่ได้สำหรับบุคคล
ผู้ยินดีการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ดังนี้แล้ว
จึงประพุดที่อยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๖๒}

มีเรื่องโดยย่อว่า โอรสของพระเจ้าพาราณสี มีพระประสงค์จะผนวช จึงทูลอ้อนวอนพระชนกชนนี แม้จะถูกห้ามก็ยังทรงรบเร้าอยู่ ต่อมา เมื่อพระชนกชนนีทรงอนุญาต และทรงให้ปฎิญาณว่า บวชแล้วต้องอยู่ในพระอุทยานเท่านั้น พระชนนีเสด็จอุทยานแต่เข้าไปให้พระโอรสดื่ม สันทนาอยู่จนถึงเที่ยง พระบิดาเสด็จมาเวลาที่เที่ยงพร้อมสันทนาตลอดวันทรงให้คนคอยปรนนิบัติแล้วเสด็จเข้าพระนคร พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าพระนามว่าอาทิตย์จันท์ รั้งเห็นว่า กุมารนี้บวชได้ แต่ไม่อาจตัดชฎได้ จึงดำริว่า จักให้อารมณ์แก่พระกุมาร จึงมาขึ้นอยู่ในอุทยาน ตรัสกับพระกุมารว่า ‘ธรรมคาบรพชิตย่อมไม่เป็นเช่นนี้ ท่านไม่พึงดูการกระทำอัน

^{๖๐} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๐๕/๑๘.

^{๖๑} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๔๔-๓๔๖.

^{๖๒} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๐/๑๘-๑๕.

‘ไม่สมควร พระมารดาท่านเสด็จมาในเวลาเช้า พระบิดาเสด็จมากลางวัน ทำให้ไม่เจียบสัจตลอดวันและคืน’ แล้วแสดงธรรมด้วยอุทธีให้พระกุมารเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในหิมวันตประเทศ กำลังยืนพึงแผ่นดินกระดาน กำลังจงกรม และกำลังทำการข้อมและการเย็บ กล่าววว่า.. ‘ชื่อว่าสมณะทั้งหลาย ย่อมกระทำการออกจากทุกข์แก่ตน และเพื่อจะไปยังถิ่นที่ต้องการ ที่ปรารถนา กรรมมีประมาณเท่านี้แหละย่อมควร’ แล้วจึงยืนอยู่ในอากาศ กล่าววว่า ‘ข้อที่จะได้สัมพัสมุตติอันเกิดขึ้นในสมัยนั้น มิใช่ฐานะของผู้ยินดีในการคลุกกลี..’

พระกุมารถือบาตรจีวรเข้าไปป่า ทรงเริ่มวิปัสสนา ทรงเห็นแจ้งพระปัจเจกโพธิญาณแล้ว บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๖๓}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๒๑ (คาถาที่ ๒๑) กล่าววว่า

พระปัจเจกพุทธเจ้า ประพฤติล่วงทิฏฐิอันเป็นเลี่ยนหนาม^{๖๔}

ถึงนิยาม^{๖๕} ได้เฉพะมรรคแล้ว^{๖๖}

เป็นผู้มีญาณอันเกิดขึ้นแล้ว

ไม่ต้องไห้ผู้อื่นแนะนำ

จึงประพฤติดู้อยู่เดียวเหมือนนอแรด^{๖๗}

มีเรื่องโดยย่อวว่า พระเจ้าพาราณสีพระองค์หนึ่งไปในที่ลับแล้วทรงดำริวว่า ความร้อนอันกำจัดความหนาว มีอยู่ ฉันทใด วิวิฎฐะอันกำจัดวิฎฐะ จะมีอยู่ หรือไม่หนอ จึงตรัสถามอำมาตย์วารู้จักวิวิฎฐะไหม ? อำมาตย์กล่าวถึงความเที่ยงและความขาดสูญ อาทิว่า โลกมีที่สุด พระราชาทรงดำริวว่า ‘อำมาตย์พวกนี้ไม่รู้ เป็นไปในคติของทิฎฐิ’ ทรงเห็นความที่พระองค์เองทรงเป็นที่ขัดกันและไม่เหมาะสมกันแก่อำมาตย์เหล่านั้น แล้วทรงดำริวว่า วิวิฎฐะอันกำจัดวิฎฐะย่อมมี ควรแสวงหาวิวิฎฐะนั้น จึงทรงสละราชสมบัติออกผนวชเจริญวิปัสสนา ทรงเห็นแจ้งพระปัจเจกโพธิญาณแล้วบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๖๘}

^{๖๓} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๔๖-๓๕๐.

^{๖๔} ทิฎฐิอันเป็นเลี่ยนหนาม ในที่นี้หมายถึงทิฎฐิ ๖๒, พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๑/๑๕.

^{๖๕} ถึงนิยาม ในที่นี้หมายถึงบรรลุโสดาปัตติมรรค, พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๑/๑๕.

^{๖๖} ได้มรรคแล้ว หมายถึงได้มรรคที่เหลือ (คือ สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค), พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๑/๑๕.

^{๖๗} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๑/๑๕.

^{๖๘} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๕๐-๓๕๑.

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๒๒ (คาถาที่ ๒๒) กล่าวว่า
 พระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นผู้ไม่โลภ ไม่หลงกลวง ไม่กระหาย
 ไม่มีความลบลู่ กำจัดสภาวะ (กิเลสคุณนำยอม)
 และโมหะได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีความหวังในโลกทั้งปวง
 จึงประพฤต้อยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๖๕}

มีเรื่องโดยย่อว่า พ่อครัวของพระเจ้าพาราณสีหุงพระกระยาหารรสอร่อย น้อมเข้าไปถวาย ด้วยหวังใจว่าเสวยแล้วจะประทานทรัพย์ให้ ฝ่ายพระราชาทรงดำริว่า พ่อครัวสมควรแก่การสักการะ ทรงดำริว่า ถ้าเราลืมรสแล้วสักการะ เกียรติศัพท์อันเลวจะแพร่ไปว่า พระราชาเป็นคนโลภมากในรสอาหาร จึงมิได้ตรัสคำอะไร ๆ เมื่อเป็นอย่างนั้น พ่อครัวก็ยังคงคิดอยู่ว่า ประเดี๋ยวจักประทาน จนกระทั่งเสวยเสร็จ พระราชาก็มิได้ตรัสอะไร ๆ เพราะกลัวการติเตียน พ่อครัวคิดว่า พระราชานี้ไม่มีชีวหาวิญญูณ ในวันที่สองจึงน้อมถวายพระกระยาหารรส ไม่อร่อย พระราชาพอได้เสวยแม้ทรงทราบ ว่าวันนี้พ่อครัวควรตำหนิ แต่ก็ทรงพิจารณาเหมือนครั้งก่อน จึงมิได้ตรัสอะไร ๆ เพราะกลัวการติเตียน พ่อครัวคิดว่า พระราชาดีก็ไม่ ทรงทราบ ไม่ดีก็ไม่ทรงทราบ จึงถือเอาเครื่องเสียบยงทุกชนิดด้วยตัวเอง แล้วหุงต้มเฉพาะบางอย่างถวาย พระราชาทรงดำริว่า โอหนอความโลก ชื่อว่าเรารู้กินบ้านเมืองถึงสองหมื่นเมือง ยังไม่ได้แม้ข้าวสวย เพราะความโลกของพ่อครัวนี้ ทรงเบื่อหน่าย สละราชสมบัติ ออกผนวช ทรงเห็นแจ้งพระปัจเจกโพธิญาณแล้ว บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๖๖}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๒๓ (คาถาที่ ๒๓) กล่าวว่า
 บุคคลพึงละเว้นสหายชั่ว
 ผู้ไม่เห็นประโยชน์ ผู้ตั้งอยู่ในธรรมที่ผิด
 ไม่พึงคบผู้ขวนขวาย และผู้ประมาทด้วยตนเอง
 จึงประพฤต้อยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๖๗}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระเจ้าพาราณสี ทรงทำประทักษิณพระนคร ทรงเห็นคนทั้งหลายนำข้าวเปลือกเก่าออกจากฉางไปทิ้งภายนอก จึงตรัสถาม อามาศย์กราบทูลว่า

^{๖๕} จุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๒/๑๕.

^{๖๖} จุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๕๒-๓๕๔.

^{๖๗} จุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๓/๒๐.

“บัดนี้ข้าวเปลือกใหม่จักเกิดขึ้น คนเหล่านี้จึงทิ้งข้าวเปลือกเก่า เพื่อจะทำที่ว่างแก่ข้าวเปลือกใหม่” พระราชาตรัสว่า “เสบียงของพวกหนูพลในตำหนักในฝ่ายหญิงยังเต็มบริบูรณ์อยู่หรือ” อำมาตย์กราบทูลว่า “ยังเต็มบริบูรณ์อยู่พระเจ้าข้า” ตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้น จงก่อสร้างโรงงานเราจักให้ทาน ข้าวเปลือกเหล่านี้จงอย่าได้เสียหายไปโดยไม่มี การช่วยเหลือเกื้อกูล” มีอำมาตย์คนหนึ่งมีคติในความเห็นผิดปรารถนาว่า ‘ทานที่ให้แล้วไม่มีผลดังนี้ คนทั้งที่เป็นพาลและเป็นบัณฑิต แล่นไป ท่องเที่ยวไป จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้เอง’ ดังนี้แล้วจึงทูลห้ามเสียบ พระราชาทรงเห็นคนทั้งหลายแย้งจางข้าวกัน ครั้งที่สอง ครั้งที่สามก็ตรัสสั่งอย่างเดิม ในครั้งที่สาม อำมาตย์ผู้มีคติเห็นผิด ก็กล่าวทูลห้ามพระราชาอีก พระองค์ตรัสว่า “แม้ของของเราจะให้ไม่ได้ เราจะได้ประโยชน์อะไรจากพวกสหายลามกเหล่านี้ ทรงเบื่อหน่าย จึงสละราชสมบัติออกผนวช ทรงเห็นแจ้งพระปัจเจกโพธิญาณแล้วบรรลुพระปัจเจกโพธิญาณ”^{๑๒}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๒๔ (กาลาที่ ๒๔) กล่าววว่า

บุคคลพึงคบมิตรผู้ได้ศึกษามาก^{๑๓} ทรงธรรม

ผู้ยิ่งใหญ่ มีปฏิภาณ รู้จักประโยชน์แล้ว

พึงกำจัดความสงสัยได้

จึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๑๔}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระปัจเจกโพธิสัตว์ ๘ องค์บวชในศาสนาของพระพุทธเจ้า กัสสปะ บำเพ็ญศตปิงจากตวัตร อุปติในเทวโลกดังนี้ (เป็นเช่นที่กล่าวแล้วในอนวัชชโกฐี กาลาที่ ๑๓) ส่วนความที่แตกต่างกันมีดังนี้

พระราชนิมนต์พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลายแล้วตรัสถามว่า ท่านทั้งหลายเป็นใคร พระปัจเจกพุทธเจ้าทูลว่า “อาตมาทั้งหลายชื่อว่า พุทฺธุตตะ” พระราชาทรงดำริว่า เราชื่อ ‘สุตพรหมทัต’ ย่อมไม่อ้อมการฟัง เราจักฟังธรรมเทศนาอันวิจิตรของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า จึงประทับนั่งใกล้พระสังฆเถระ ตรัสขอให้ท่านกล่าวธรรมกถา พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า “ขอมหาราชเจ้า จงทรงมีพระเกษมสำราญ จงมีความสิ้นไปแห่งราคะเถิด”

^{๑๒} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๕๕-๓๕๖.

^{๑๓} ศึกษามาก หมายถึงศึกษา ๒ อย่าง คือ ศึกษาในปริยัติอันมั่นคงคือพระไตรปิฎก และศึกษาในปฏิบัติ อันเป็นเครื่องรู้แจ้งมรรค ผล วิชชา และอกิญญา (พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๔/๒๐).

^{๑๔} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๔/๒๐.

แล้วลุกขึ้นกลับไป พระราชาทรงดำริว่า ‘ท่านผู้นี้มิได้เป็นพหูสูต องค์ที่สองคงจักเป็นพหูสูต’ เมื่อนิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าจนครบทุกองค์ ก็กล่าวเพียงสั้น ๆ แตกต่างกันว่า จงสิ้นโทสะ จงสิ้นโมหะ จงสิ้นคติ จงสิ้นภพ จงสิ้นวิภวัญญะ จงสิ้นอุปธิเถิด แล้วลุกขึ้นกลับไป พระราชา ทรงดำริว่า ‘ท่านเหล่านี้กล่าวว่าเป็นพหูสูต แต่ไม่มีกถาอันวิจิตร ท่านกล่าวอะไร’ ทรงเริ่มพิจารณาความหมายแห่งคำของพระปัจเจกพุทธเจ้า ทรงพิจารณาคำว่า จงสิ้นราคะเถิด จึงได้ ทรงทราบว่า เมื่อราคะสิ้นไป โทสะ โมหะ กิเลสอื่น ๆ ย่อมสิ้นไปได้จึงทรงตีพระทัยว่า สมณะเหล่านี้เป็นพหูสูตโดยสิ้นเชิง เหมือนบุรุษผู้เอานิ้วมือชี้มหาปฐพี หรืออากาศ ย่อมเป็นอันชี้เอาพื้นที่ประมาณเท่าองคุลีเท่านั้นก็หามิได้ ที่แท้ ย่อมชี้เอามหาปฐพีทั้งสิ้นอากาศเหมือนกัน แม้นันใด พระสมณะเหล่านี้ ก็ฉนั้นนั่น เมื่อชี้แจงความหมายหนึ่ง ๆ ย่อมเป็นอันชี้แจงความหมายทั้งหลายอันหาปริมาณมิได้ จากนั้นพระองค์ทรงดำริว่า ชื่อว่าในกาลบางคราว แม้เราก็จักเป็นพหูสูตอย่างนั้น เมื่อทรงปรารณาความเป็นพหูสูตนั้น จึงทรงสละราชสมบัติออกผนวช ทรงทำให้แจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้ว บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๗๕}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๒๕ (กาลาที่ ๒๕) กล่าววว่า

พระปัจเจกพุทธเจ้า ไม่ขึ้นชมการเล่น

ความยินดี และความสุขในโลก ไม่ใส่ใจ

งดเว้นจากฐานะแห่งการประดับตกแต่ง พุดคำจริง

จึงประพุดต่อผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๗๖}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระเจ้าพาราณสีพระนามว่า วิภูสกพรหมทัต เสวยแล้วให้ช่างประดับพระองค์ด้วยเครื่องประดับ แล้วเอาออก แล้วประดับอีก วันหนึ่งประดับพระองค์จนถึงเวลาเสวยตอนเที่ยง ทรงกระทำช้านพระอาทิตย์อัสดง แม้วันที่สอง วันที่สาม ทำให้เกิดโรคที่พระปฤษฎางค์ขึ้น มีพระดำริว่า “เราเอาเรี่ยวแรงทั้งหมดมาประดับประดาก็ยังไม่พอใจในการประดับที่สำเร็จแล้วนี้ ทำความคืดนรนให้เกิดขึ้น ก็ขึ้นชื่อว่าความคืดนรน เป็นธรรม เป็นที่ตั้งแห่งการไปอบาย เราจักข่มความคืดนรนเสีย” จึงทรงสละราชสมบัติออกผนวช ทรงทำให้แจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้ว บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๗๗}

^{๗๕} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๕๖-๓๕๘.

^{๗๖} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๕/๒๐.

^{๗๗} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๕๘-๒๖๑.

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๒๖ (คาถาที่ ๒๖) กล่าวว่า

พระปัจเจกพุทธเจ้า ละทิ้งบุตร ภรรยา

บิดา มารดา ทรัพย์ รัษฎชาติ

พวกพ้องและกาม ตามส่วนแล้ว

จึงประพฤติดู้อยู่เดียวเหมือนนอแรด^{๗๘}

มีเรื่องโดยย่อว่า โอรสของพระเจ้าพาราณสี ทรงอภิเษกครองราชย์ในเวลา ทรงเป็นหนุ่ม ครอบพระปัจเจกโพธิสัตว์ที่กล่าวแล้วในคาถาที่หนึ่ง วันหนึ่ง ทรงดำริว่า เราครองราชสมบัติอยู่ ย่อมกระทำความทุกข์ให้แก่คนเป็นอันมาก จะประโยชน์อะไรด้วยบาปนี้ เพื่อต้องการภักดีมือเดียว เราจะทำความสุขให้เกิดขึ้น จึงทรงสละราชสมบัติออกผนวช ทรงทำให้แจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้ว บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๗๙}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๒๗ (คาถาที่ ๒๗) กล่าวว่า

กามนี้เป็นเครื่องของ มีความสุขน้อย

ในกามนี้ มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก

ผู้มีปัญญารู้ว่า กามนี้เป็นดุจขอเหล็กแล้ว

จึงประพฤติดู้อยู่เดียวเหมือนนอแรด^{๘๐}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระเจ้าพาราณสี พระนามว่า ปาทโลลพรหมทัต พระองค์เสวยพระกระยาหารเช้าแล้วทอดพระเนตรละคร ๓ อย่าง ในปราสาททั้ง ๓ เมื่อเสด็จไปยังปราสาทที่มีนางพื่อนสาว ก็ไม่ทรงยินดี จึงเสด็จไปยังปราสาทที่มีนางพื่อนปูนกลาง ก็ไม่ทรงยินดี เสด็จไปยังปราสาทที่มีหญิงพื่อนเป็นคนแก่ ก็ไม่ทรงยินดี จึงเสด็จไปปราสาทเดิมซ้ำอีก ก็ไม่ทรงยินดี ทรงดำริว่า หญิงพื่อนเหล่านี้ประสพจะยังเราให้ยินดี จึงเอาเรียวแรงทั้งหมด ประกอบการพื่อน การจับ และการประโคม เราไม่ยินดีในที่ไหน ๆ ทำให้รกโลก ก็จึงขึ้นชื่อว่าความโลภนี้เป็นธรรมที่ตั้งแห่งการไปสู่อบาย เราจักข่มความโลภเสีย จึงสละราชสมบัติ ทรงผนวช ทรงทำให้แจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้ว บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๘๑}

^{๗๘} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๖/๒๐.

^{๗๙} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๖๑-๓๖๒.

^{๘๐} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๗/๒๐-๒๑.

^{๘๑} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๖๒-๓๖๔.

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๒๘ (คาถาที่ ๒๘) กล่าวว่า
 พระปัจเจกพุทธเจ้า ทำลายสังโยชน์แล้ว
 เหมือนสัตว์นำทำลายขाय
 และเหมือนไฟไหม้เชื่อมอดหมดไป ไม่กลับมา
 จึงประพุดที่อยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๘๒}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระเจ้าพาราณสีพระนามว่า อนิวัตตพรหมทัต พระองค์เข้าสู่
 สงครามไม่ชนะ หรือทรงปรารถนากิจอื่นไม่สำเร็จจะไม่กลับมา วันหนึ่ง เสด็จไปพระราช-
 อุทยาน ทรงเห็นไฟไหม้ไม้แห้งและหญ้าสดลุกลามไป จึงทรงทำนิมิต มีไฟป่าเป็นเครื่อง
 เปรียบว่า ไฟป่านี้เหมือนไฟ ๑๑ กองที่ไหม้สัตว์ทั้งปวงลามไปไม่กลับมา ทามหันตทุกข์ให้
 เกิดขึ้น เพื่อให้ทุกข์นี้หมดสิ้น เราจะเผากิเลสทั้งหลายไม่ให้กลับมาด้วยไฟ คืออริยมรรคญาณ
 เสด็จไปเห็นปลาใหญ่ตัวหนึ่งเข้าไปในแห ทำลายแหหนีไป ทรงสดับเสียงชาวประมงว่า
 ปลาทำลายแหหนีไปแล้ว จึงทรงทำนิมิต มีปลาเป็นข้อเปรียบเทียบว่า ชื่อว่าเมื่อไร แม้เราก็จะ
 ทำลายขाय คือตัณหาและทิฏฐิ ด้วยอริยมรรคญาณ พังไปไม่ติดข้องอยู่ จึงทรงสละราชสมบัติ
 ทรงผนวช ทรงทำให้แจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้ว บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๘๓}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๒๙ (คาถาที่ ๒๙) กล่าวว่า
 ภิกษุเป็นผู้ไม่สอดสายจักษุ
 และไม่เป็นผู้มีเทอาอยู่ไม่สุข
 คุ้มครองอินทรีย์^{๘๔} รักษาใจได้แล้ว
 ไม่ชุ่มด้วยกิเลส ไฟกิเลสมิได้เผา
 จึงประพุดที่อยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๘๕}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระเจ้าพาราณสี พระนามว่า จักขุโลลพรหมทัต เป็นผู้ทรง
 ขวนขวายการกุศลคร เหมือนพระเจ้าปาทโลลพรหมทัต (คาถาที่ ๒๗) ส่วนความแตกต่างกัน
 ที่พระเจ้าปาทโลลพรหมทัตนั้นไม่ทรงยินดี เป็นผู้สันโดษ ไม่เสด็จไปในที่นั้น ๆ

^{๘๒} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๘/๒๑.

^{๘๓} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๖๔-๒๖๕.

^{๘๔} อินทรีย์ หมายถึงอินทรีย์ ๖ (คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ), ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๘/๒๑.

^{๘๕} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๘/๒๑.

ส่วนพระเจ้าจุกุโลลพรหมทัตพระองค์นี้ ทรงเพ็ดเพลิน เสด็จเที่ยวเพิ่มความอยาก โดยพลัดเปลี่ยนหมุนเวียนทอดพระเนตรการแสดงละคร ทรงเห็นภรรยาของ กุญุมพีซึ่งมาดูการแสดงแล้วทรงเกิดความกำหนัดรักใคร่ ต่อมาทรงถึงความสลดพระทัย ทรงดำริว่า ‘เราทำความอยากนี้ให้เจริญอยู่ จักเป็นผู้เต็มอยู่ในอบาย เราจักข่มความอยากนั้น’ จึงทรงผนวช ทรงทำให้แจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้ว บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๘๖}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๓๐ (คาถาที่ ๓๐) กล่าวว่า

พระปัจเจกพุทธเจ้า ปลงเครื่องหมายคฤหัสถ์แล้ว

ครองผากาสาวะออกบวช

เหมือนต้นทองกลางมีใบทิบ

จึงประพุดที่อยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๘๗}

มีเรื่องโดยย่อว่าพระเจ้าพาราณสี พระนามว่า จาตุมาสิกพรหมทัต เสด็จไปอุทยานทุก ๆ ๔ เดือน วันหนึ่งเสด็จเข้าไปอุทยานกลางเดือนฤดูคิมหันต์ ทรงเห็นต้นทองกลางคารคาสด้วยใบ มีกิ่ง ค่ำคบประดับด้วยดอก ที่ประตูดุทยาน ทรงถือหนึ่งดอก แล้วเสด็จเข้าไปอุทยาน อำมาตย์ผู้หนึ่งอยู่บนคอช้างก็ถือเอาหนึ่งดอก หมูพลทั้งหมดต่างถือเอาดอกและใบ ต้นไม้นั้นจึงมีแต่ลำต้นไม่มีใบและดอก เวลาเย็นพระราชเสด็จออกจากอุทยาน ทรงเห็นดังนั้น จึงทรงดำริว่า ตอนเวลาที่เรามาต้นไม้นี้ยังประดับด้วยดอก มาบัดนี้กลับไม่มีใบและดอก เมื่อกำลังทรงดำริอยู่ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นต้นไม้มันไม่มีดอก มีใบสะพรั่งในที่ ไม่ไกลจากต้นทองกลางนั้น มีพระดำริว่า ต้นไม้นี้เป็นที่ตั้งแห่งความอยากได้ของชนเป็นอันมาก เพราะมีกิ่งเต็มไปด้วยดอก จึงถึงความพินาศเพียงครู่เดียวเท่านั้น ส่วนต้นไม้อื่นตั้งอยู่เหมือนเดิม เพราะไม่เป็นที่ตั้งแห่งความอยากได้ ก็ราชสมบัตินี้ ก็เป็นที่ตั้งแห่งความอยากได้ เหมือนต้นไม้มันไม่มีดอก ฉะนั้น ส่วนภิกษุภาวะไม่เป็นที่ตั้งแห่งความอยากได้ เหมือนต้นไม้มันไม่มีดอก ตราบใดที่ราชสมบัตินี้ยังไม่ถูกชิง เหมือนต้นไม้นี้ ตราบนั้น เราจะนุ่งห่มผ้า กาสาวะบวช เหมือนต้นทองกลางต้นอื่นที่ไม่มีดอก ใบคารคาสอยู่ พระองค์จึงทรงสละราชสมบัติ ทรงผนวชทรงทำให้แจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้วบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๘๘}

^{๘๖} ชุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๖๖-๓๖๗.

^{๘๗} ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒๐/๒๑.

^{๘๘} ชุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๖๗-๓๖๘.

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๓๑ (คาถาที่ ๓๑) กล่าวว่า

พระปัจเจกพุทธเจ้า ไม่ทำความยินดีในรส ไม่โลเล
ไม่ต้องเลี้ยงคนอื่น เทียววิณฑบาทไปตามลำดับตรอก
มีใจไม่ผูกพันในตระกูลต่าง ๆ
จึงประพฤติดูผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๘๕}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระเจ้าพาราณสี พระองค์หนึ่ง ห้อมล้อมด้วยพวกบุตรอำมาตย์ อยู่ในอุทยาน ทรงเล่นในสระโบกขรณี พ่อครัวเอาเนื้อทุกชนิดมาหุงอันตรกัต (อาหารว่าง) ปรุงอย่างดีเข้าไปถวาย พระองค์ทรงคิดในรสชาติ เสวยเพียงพระองค์เดียวไม่ประทานแก่ใคร มิได้ทรงระลึกถึงใครในบรรดาคนที่เคยเสวยร่วมด้วยในกาลก่อน ภายหลังทรงพิจารณาแล้ว ทรงทราบว่า ฦกความอยากในรสรอบงำ ลืมชนทั้งปวง บริโภคเฉพาะคนเดียว ได้กระทำกรรมอันลามกแล้ว จึงทรงข่มความอยากในรส จึงทรงสละราชสมบัติ ทรงผนวช ทรงทำให้แจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้ว บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๘๖}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๓๒ (คาถาที่ ๓๒) กล่าวว่า

พระปัจเจกพุทธเจ้า ละเครื่องกั้นทางใจ ๕ ประการ^{๘๗}
ขจัดอุปกิเลส^{๘๘} แห่งจิตทั้งปวงได้แล้ว
ไม่อิงอาศัยเครื่องอาศัยคือทัญญู
ตัดความรักและความชังได้แล้ว
จึงประพฤติดูผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๘๙}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระเจ้าพาราณสีทรงบรรลุปฐมฦกมาน เพื่อจะทรงอนุรักษฦกมาน จึงสละราชสมบัติ ออกผนวช ทรงแจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้ว บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๙๐}

^{๘๕} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒๑/๒๑.

^{๘๖} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๖๕-๓๗๐.

^{๘๗} เครื่องกั้นทางใจ ๕ ประการหมายถึง นิวรณ์ ๕ (พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒๒/๒๒).

^{๘๘} อุปกิเลส หมายถึงอกุศลธรรมที่เข้าไปเบียดเบียนจิต (มี ๑๖ คือ อภิชฦกาวิสมโลภะ พยาบาท โภคะ อุปนาหะ มกขะ ปลาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาถยยะ ถัมภะ สारัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ), (พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒๒/๒๒).

^{๘๙} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒๒/๒๒.

^{๙๐} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๗๑.

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๓๓ (คาถาที่ ๓๓) กล่าวว่า
 พระปัจเจกพุทธเจ้า ละสุข และทุกข์
 โสมนัส โทมนัส ก่อน ๆ ได้แล้ว
 ได้อุเบกขาและสมณะอันสะอาดแล้ว
 จึงประพฤติดูผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๕๕}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระเจ้าพาราณสีทรงได้บรรลุจุดถกมาน เพื่อจะทรงอนุรักษ
 ฌาน จึงทรงสละราชสมบัติ ออกผนวช ทรงแจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้ว บรรลุ
 พระปัจเจกโพธิญาณ^{๕๖}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๓๔ (คาถาที่ ๓๔) กล่าวว่า
 พระปัจเจกพุทธเจ้า ตั้งความเพียรเพื่อบรรลุประโยชน์อย่างยิ่ง
 มีจิตไม่ย่อหย่อน ไม่ประพฤติกิจจครัน
 มีความบากบั่นมั่นคง เข้าถึงเร็วแรง และกำลังแล้ว
 จึงประพฤติดูผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๕๗}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระราชาปัจฉิมประเทศพระองค์หนึ่ง มีกำลังทหารหนึ่ง
 กองพัน ทรงมีพระปัญญามาก ทรงดำริว่าจะยึดเอาชมพูทวีป จึงส่งทูตไปยังเมืองใกล้เคียงว่า
 จงมอบราชสมบัติ หรือว่าจะทำการรบกันภายใน ๗ วัน จากนั้นจึงทรงประชุมพวกทหาร
 ทรงจัดกองทัพเสด็จไปเขตแดน พระราชาข้าศึกพิโรธนำกองทัพออกสู้รบ พระราชาน้อยให้
 ทหารจับพระราชาข้าศึกได้ ทรงให้อภัยแล้วให้กระทำการสัตย์อยู่ในอำนาจของพระองค์ ทรง
 จับพระเจ้าพาราณสี และพระราชาทั้งปวงได้โดยอุบายนี้ ทรงครอบครองชมพูทวีปแล้ว
 ทรงดำริว่า บัดนี้เราเป็นพระราชาผู้เป็นใหญ่ในชมพูทวีป เพราะญาณสมบัติของตน ก็ญาณ
 ของเรานั้นแลประกอบด้วยความเพียรอันเป็นโลกิยะ ย่อมไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อคลาย
 กำหนด เราพึงแสวงหาโลกุตระธรรมด้วยญาณนี้ พระองค์จึงทรงมอบราชสมบัติแก่พระเจ้า
 พาราณสีแล้วออกผนวช ทรงแจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้ว บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๕๘}

^{๕๕} จุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒๓/๒๒.

^{๕๖} จุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๓๒-๓๓๓.

^{๕๗} จุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒๔/๒๒.

^{๕๘} จุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๓๓-๓๓๔.

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๓๕ (คาถาที่ ๓๕) กล่าวว่า

พระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้ไม่ละการหลีกเร้น^{๕๕} และฉาน^{๑๐๐}

ประพฤติกุศลกรรมสมควรแก่กรรมเป็นนิตย์

พิจารณาเห็นโทษในภพแล้ว

จึงประพฤติดูอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๑๐๑}

มีเรื่องโดยย่อว่า (คาถานี้เหมือนกับอวรรณคาถา คาถาที่ ๓๒) มีความว่า พระเจ้าพาราณสี พระองค์ได้บรรลุปฐมฌาน เพื่อจะทรงอนุรักษฌานพระองค์จึงทรงสละ ราชสมบัติ ออกผนวช ทรงแจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้ว บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๑๐๒}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๓๖ (คาถาที่ ๓๖) กล่าวว่า

พระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อปรารถนาความสิ้นตัณหา

ไม่ประมาท ไม่โง่เงา

คงแก่เรียน มีสติ ผู้มีสังฆธรรม

ผู้แน่นอน มีความมุ่งมั่น

จึงประพฤติดูอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๑๐๓}

มีเรื่องโดยย่อว่าพระเจ้าพาราณสี ทรงกระทำประทักษิณพระนคร มีภรรยาของ กุณุมพ็อยู่ในปราสาทชั้นบน เปิดหน้าต่างยื่นแลดู พระราชาทรงเห็นนาง มีพระทัยปฏิพัทธ์รักใคร่ จึงสั่งให้อมาตย์ไปสืบว่าหญิงนี้มีสามีหรือไม่? อมาตย์กราบทูลว่า หญิงนี้มีสามีแล้ว พระราชาทรงดำริว่า หญิงเพื่อนรำสองหมื่นนาง เรายังไม่ยินดีหญิงเหล่านั้น มาเกิดตัณหาในหญิงของชายอื่น ตัณหานั้นเกิดขึ้นแล้วย่อมคร่าไปสู่อบายถ้ำเดียว ทรงเห็นโทษของตัณหาแล้วทรงดำริจักข่มตัณหานั้น จึงละทิ้งราชสมบัติ ออกผนวช ทรงแจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้วบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๑๐๔}

^{๕๕} การหลีกเร้น ในที่นี้หมายถึงกายวิเวก สังคกาย (พ.อ.ป. (ไทย) ๓๒/๑๒๕/๒๒).

^{๑๐๐} ฉาน ในที่นี้หมายถึงจิตตวิเวก สังคจิต (พ.อ.ป. (ไทย) ๓๒/๑๒๕/๒๒).

^{๑๐๑} พ.อ.ป. (ไทย) ๓๒/๑๒๕/๒๒.

^{๑๐๒} พ.อ.ป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๗๓-๓๗๘.

^{๑๐๓} พ.อ.ป. (ไทย) ๓๒/๑๒๖/๒๓.

^{๑๐๔} พ.อ.ป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๗๙-๓๘๐.

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๓๗ (คาถาที่ ๓๗) กล่าวว่า
 พระปัจเจกพุทธเจ้า ไม่สะดุ้งในเพราะเสียงเหมือนราชสีห์
 ไม่ติดข้ายเหมือนลม
 ไม่เปียกน้ำ เหมือนบัว
 จึงประพฤต้อยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๑๐๕}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระเจ้าพาราณสีเสด็จไปอุทยาน ระหว่างทางเห็นลูกสีหะ จึงให้
 ตีกลอง ลูกสีหะได้ยินเสียงกลองก็ไม่สะดุ้งกลัว นอนอยู่ ทรงดำริว่า ลูกสีหะแม่เกิดในวันนั้น
 ก็ไม่สะดุ้งกลัว ชื่อว่ากาลไรเล่า เราก็จึงถึงความสะดุ้ง คือค้นหาและทฤษฎี แล้วไม่สะดุ้งกลัว
 ทรงถือเอาเรื่องนั้นให้เป็นอารมณ์ เสด็จไปทรงเห็นชาวประมงจับปลาผูกไว้ที่กิ่งไม้แล้วไป
 เหมือนลมไม่ติดข้ายที่ซึ่งไว้ได้ ทรงถือเอานิมิตเรื่องนั้นว่า ชื่อว่ากาลไรเล่า เราก็จึงฉีกข้าย
 คือค้นหา ทฤษฎีและโมหะ แล้วไม่ข้องอยู่ ไปเสีย พระราชาเสด็จไปอุทยานประทับที่ฝั่ง
 สระโบกขรณี ทรงเห็นดอกปทุมกลดมกระหน่น้อมลงแต่น้ำ แล้วกลับตั้งที่เดิมเมื่อปราศจาก
 ลม อันน้ำไม่ฉาบตา ได้ทรงถือนิมิตว่า ชื่อว่ากาลไรเล่า เราก็จึงเกิดแล้วในโลก อันโลกฉาบตา
 ไม่ได้ ตั้งอยู่เหมือนปทุมเหล่านี้เกิดแล้วในน้ำ อันน้ำฉาบตาไม่ได้ตั้งอยู่ ทรงดำริว่า เราพึงเป็น
 ผู้ไม่สะดุ้ง ไม่ข้องอยู่ ไม่ถูกฉาบตา เหมือนสีหะ ลม และปทุม ฉะนั้น จึงทรงละราชสมบัติ
 ออกผนวช ทรงแจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้วบรรลुพระปัจเจกโพธิญาณ^{๑๐๖}

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๓๘ (คาถาที่ ๓๘) กล่าวว่า
 พญาสีหราชมีเขี้ยวเป็นกำลัง ข่มจี
 ครอบงำเนื้อทั้งหลายเที่ยวไป ฉันทไค
 พระปัจเจกพุทธเจ้าก็มีปัญญาเป็นกำลัง
 ครอบงำบุคคลทั้งหลายด้วยปัญญา
 ไซ้สอยเสนาสนะอันสังค
 จึงประพฤต้อยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๑๐๗}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระเจ้าพาราณสีองค์หนึ่ง เสด็จไปปราบปรามชนบทชายแดนที่

^{๑๐๕} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒๗/๒๓.

^{๑๐๖} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๘๑-๓๘๓.

^{๑๐๗} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒๘/๒๓.

กำเริบให้สงบ จึงทรงละหนทางใหญ่ไปหมู่บ้าน ถือเอาทางลัดในดง อันเป็นทางตรง เสด็จไปด้วยกองทัพใหญ่ ไปพบกับราชสีห์นอนอยู่ที่เชิงเขา จึงให้กระทำเสียงกลองและบัณเฑาะว์ ราชสีห์จึงบันลือสีหนาท ทำให้หมู่ช้างและม้า ต่างหนีไปยังทิวเขาใหญ่ทีศน้อย แม้ช้างทรงก็พาพระราชานี้ไป พระองค์เสด็จไปผู้เดียวจนมาถึงที่อยู่ของพระปิงเจกพุทธเจ้าได้ตรัสถามว่า “ท่านทั้งหลายได้ยินเสียงบ้างไหม ?” พระปิงเจกพุทธเจ้าทูลว่า ครั้งแรกได้ยินเสียงกลองและสังข์ ภายหลังเป็นเสียงราชสีห์ ตรัสถามว่า “ท่านทั้งหลายไม่กลัวหรือ” “มหาบพิตร พวกอาตมาไม่กลัวต่อเสียงไร ๆ” ตรัสถามว่า “ท่านสามารถทำข้าพเจ้าให้เป็นเช่นนี้ได้ไหม?” “อาจ มหาบพิตร ถ้าพระองค์จักผนวช” พระปิงเจกพุทธเจ้าให้พระราชานผนวช แล้วให้ศึกษา อภิขยาจารย์กวัตร ทรงแจ้งพระปิงเจกสัมโพธิญาณแล้วบรรลुพระปิงเจกโพธิญาณ^{๑๑๘}

พระปิงเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๓๕ (กาลาที่ ๓๕) กล่าวว่า

พระปิงเจกพุทธเจ้า เสพอาศัยเมตตา

กรุณา มุทิตา และอุเบกขา อันเป็นวิมุตติตามกาล

สัตว์โลกทั้งปวงมิได้เกลียดชัง

จึงประพฤติดูผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๑๑๙}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระราชาองค์หนึ่ง ทรงได้บรรลุมุตตามาน พระองค์ทรงดำริว่า ราชสมบัติเป็นอันตรายต่อความสุขในมาน เพื่อจะทรงอนุรักษ์มาน จึงสละราชสมบัติ ออกผนวช ทรงแจ้งพระปิงเจกสัมโพธิญาณแล้วบรรลุพระปิงเจกโพธิญาณ^{๑๒๐}

พระปิงเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๔๐ (กาลาที่ ๔๐) กล่าวว่า

พระปิงเจกพุทธเจ้า ละราคะ โทสะ

และโมหะ ทำลายสังโยชน์ได้เสีย

ไม่สะดุ้งในเวลาสิ้นชีวิต

จึงประพฤติดูผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๑๒๑}

^{๑๑๘} พุ.อป.อ.(ไทย) ๘/๑/๓๘๔-๓๘๖.

^{๑๑๙} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒๕/๒๓.

^{๑๒๐} พุ.อป.อ.(ไทย) ๘/๑/๓๘๖-๓๘๘.

^{๑๒๑} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๓๐/๒๓.

มีเรื่องโดยย่อว่า พระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า มาตังคะ อยู่ที่เมืองราชคฤห์ เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์สุดท้าย เมื่อพระโพธิสัตว์ของเราอุบัติขึ้นแล้ว เทวดาทั้งหลาย ต่างก็มาเพื่อจะบูชาพระโพธิสัตว์ เทวดาเห็นพระมาตังคะปัจเจกพุทธเจ้าจึงพากันกล่าวกับท่าน ว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้วในโลก” พระมาตังคะปัจเจกพุทธเจ้า กำลังออกจากนิโรธ ได้ฟังดังนั้น ก็เห็นว่าตนจะสิ้นชีวิต^{๑๒} จึงหาจะไปที่ภูเขาชื่อมหาปาดะในหิมวันต-ประเทศ ซึ่งเป็นที่ปรินิพพานของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย แล้วโยนโครงกระดูกของ พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ปรินิพพานแล้วในกาลก่อนลงในแหวแล้ว นั่งบนพื้นศิลา ได้กล่าวคาถานี้ ในคานานั้น รากะ โทสะ และโมหะปรากฏในอุรคสูตรว่า

ภิกษุผู้กำจัดความโกรธที่เกิดขึ้นได้ เหมือนหมองกำจัดพิษงูที่แผ่ซ่านไป ด้วยยากำจัดพิษ ชื่อว่าละฝั่งในได้^{๑๓} คุณงูลอกคราบทิ้งไป ฉะนั้น ภิกษุผู้ตัดรากะ^{๑๔} พร้อมทั้ง อนุสัยกิเลสได้ทั้งหมด...ชื่อว่าละฝั่งในได้^{๑๕} ...ภิกษุผู้ไม่มีอนุสัยกิเลส^{๑๖}ใด ๆ และถอน รากอกุศลธรรม^{๑๗}ได้หมดสิ้น ชื่อว่าละฝั่งในได้ คุณงูลอกคราบทิ้งไป ฉะนั้น..^{๑๘}

พระมาตังคะปัจเจกพุทธเจ้า แสดงอุปาทิเสสนิพพานของตน ในเวลาจบคาถาแล้ว จึงปรินิพพานด้วยอุปาทิเสสนิพพานธาตุ^{๑๙}

^{๑๒} พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่เกิดขึ้นในกาลที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายบังเกิดขึ้น (พ.อ.ป.อ. (ไทย) ๘/๑/ ๒๗๒).

^{๑๓} ฝั่งใน หมายถึงสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นอัตตาของตน) (๒) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) (๓) สีลัพพตปรามาส (ความถือมั่นศีลและวัตร) (๔) กามราคะ (ความกำหนัดในกาม) (๕) ปฏิฆะ (ความกระทบกระทั่งในใจ, พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑/๔๕๕).

^{๑๔} รากะ ในที่นี้หมายถึงกามคุณ ๕, พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑/๔๕๕.

^{๑๕} พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑-๒/๔๕๕.

^{๑๖} อนุสัยกิเลส หมายถึงกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน มี ๗ ประการ คือ (๑) กามราคะ (ความกำหนัดในกาม) (๒) ปฏิฆะ (ความกระทบกระทั่งในใจ) (๓) ทิฏฐิ (ความเห็นผิด) (๔) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) (๕) มานะ (ความถือตัว) (๖) ภวราคะ (ความกำหนัดในภพ) (๗) อวิชชา (ความไม่รู้), (พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๔/๕๐๑).

^{๑๗} รากอกุศลธรรม หมายถึงรากะ โทสะ และโมหะ (พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๔/๕๐๑).

^{๑๘} พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๔/๕๐๑.

^{๑๙} นิพพานธาตุ ๒ ประการคือ ๑. สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ได้แก่ ภิกษุพระอรหันต์จีวราสพผู้สิ้น รากะ โทสะ โมหะแล้ว ๒. อนุปัตติเสสนิพพานธาตุ ได้แก่ ภิกษุพระอรหันต์จีวราสพผู้สิ้นภวสังโยชน์แล้ว (พ.อ.อิ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๒๕๒-๒๕๓), พ.อ.ป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๘๘-๓๘๙).

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๔๑ (กาลาที่ ๔๑) กล่าวว่า
 ทุกวันนี้ มิตรทั้งหลายมีประโยชน์เป็นเหตุ
 จงคบและเสพด้วย มิตรที่ไม่มุ่งประโยชน์หาได้ยาก
 มนุษย์ทั้งหลายมีปัญหามุ่งประโยชน์ตน ไม่สะอาด^{๑๒๐}
 พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงประพตติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๑๒๑}

มีเรื่องโดยย่อว่า พระเจ้าพาราณสี เกิดอาพาธกล้า ทุกขเวทนาเกิดขึ้นแก่พระองค์
 มีสตรีสองหมื่นนางห้อมล้อม ต่างทำการนวดพระหัตถ์และพระบาท พวกอำมาตย์คิดกันว่า
 พระราชาคงจะสวรรคต จึงทูลขอไปอยู่รับใช้พระราชาเมืองอื่น เมื่อพระราชาทรงหายจาก
 ประชวรตรัสถามอำมาตย์ผู้นี้ไปไหน ? ได้ทรงสดับเรื่องราวแล้วทรงสั่งพระเสียนิ่งอยู่ ฝ่าย
 อำมาตย์ได้ฟังข่าวว่าพระราชาทรงหายประชวรแล้ว จึงกลับมาอีก พระราชาทรงดำริว่า ถ้าเรา
 จักลงว่าเป็นไข้ เหล่าสตรีพากันห้อมล้อมกระทำกิจทั้งปวงเช่นครั้งก่อน พวกอำมาตย์ก็พา
 ชนมากกว่าก่อน หลีกไปอีก พระราชาทรงกระทำถึงสามครั้ง ครั้งที่สี่ทรงเบื่อหน่าย สละราช
 สมบัติ ออกผนวช ทรงแจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้วบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๑๒๒}

ดังนั้น จากพระประวัติของพระปัจเจกพุทธเจ้า ๔๑ พระองค์นั้น สรุปได้ว่า

พระปัจเจกพุทธเจ้าเกือบทุกพระองค์ทรงเกิดในสกุลกษัตริย์ คือพระเจ้าพาราณสี
 ๓๗ พระองค์ เป็นพระราชาปัจฉิมประเทศ ๑ พระองค์(รวม ๓๘ องค์) มีพระปัจเจกพุทธเจ้าที่
 ทรงเกิดในสกุลคหบดี ๒ พระองค์ คือองค์ที่ ๑๒ บุตรปุโรหิต และองค์ที่ ๑๖ บุตรเศรษฐี ไม่
 ปรากฏว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าที่ทรงเกิดในสกุลพราหมณ์ ส่วนองค์ที่ ๔๐ เป็นพระประวัติ
 ของพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า มาตังคะที่ปรินิพพาน ซึ่งทำให้ทราบว่าเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า
 ทั้งหมดนั้นไม่เกิดขึ้นในกาลที่พระพุทธรเจ้าทั้งหลายบังเกิดขึ้น

ก่อนจะบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายพิจารณาเจริญ
 วิปัสสนาด้วย เมตตาตามาน, ปฏิจจสมุปบาท, ทำตามสมาบัติ, เห็นโทษในความโลภ, เจริญ
 พรหมวิหาร ๔, ทรงดำริ บริษัทสงเคราะห์ยาก, อนิจจสัญญาและอนัตตา, ไม่ตกอยู่ในอำนาจ
 จิต, พิจารณาอนวัชชโกฐี, พิจารณากำไลทองคำกระทบกัน, ทรงปฏิบัติโดยชอบ,
 ทรงเบื่อหน่ายสังขารกรรมกำตัด (หัวผี), การกระทบกระทั่งในการอยู่เป็นหมู่คณะ (พิจารณา

^{๑๒๐} ไม่สะอาด หมายถึงการกระทำทางกายวาจา ใจในทางไม่ดี (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๓๑/๒๔).

^{๑๒๑} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๓๑/๒๔.

^{๑๒๒} ขุ.อป.อ.(ไทย) ๘/๑/๓๘๕-๓๘๖.

ข้างละทิ้งโขลง), ไมย่นดีในการคลุกคลี, ทรงแสวงหาวิภูษะ, พิจารณาเห็นความโลภของ พ่อครัว, สหายลามกผู้ตั้งในธรรมที่ผิด, ความเป็นพหูสูตของพระปัจเจกพุทธเจ้า, ความดีนรณ, ความโลภ ความอยาก (ในการทอดพระเนตรละคร), พิจารณาไฟเผากิเลสและทำลายขำคือ ตัณหาและทิฏฐิด้วยอริยมรรคญาณ, ความอยากได้, ความอยากในรส, เพื่ออนุรักษญาณ, แสวงหาโลกุตระธรรม, ช่มตัณหา, ความไม่สะดุ้งกลัว ไม่ขี้อาย ไม่ถูกฉาบทา, ความเบื่อหน่ายใน บริวารชน ทรงกระทำเป็นอารมณ์สังเวช พิจารณาถือเอาเรื่องสังเวชนั้นให้เป็นอารมณ์แล้ว สละราชสมบัติ ออกผนวช ทรงแจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้วบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสเล่าพระประวัติของพระปัจเจกพุทธเจ้า ๔๑ พระองค์ให้ พระอานนตฟังแล้ว ทรงแสดงสามัญลักษณ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย และทรงจบ ปัจเจกพุทธาปทานลงด้วยความว่า

ถ้อยคำที่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวไว้ดีแล้ว เป็นถ้อยคำไพเราะ คุณน้ำผึ้ง หยาดน้อย ๆ ไหลหยดลงฉะนั้น...ถ้อยคำเหล่านี้ ที่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น กล่าวไว้แล้วเพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก ซึ่งพระสขัมภูผู้สี่หะ(นำมา) ประกาศไว้เพื่อเพิ่มพูน ความสลดสังเวช ความไม่คลุกคลี และปัญญา ถ้อยคำที่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย กล่าวไว้ดีแล้ว เป็นคำหวานปานน้ำผึ้งหยาดน้อย ๆ ที่ไหลหยดลงฉะนั้น ชนเหล่าใด ได้ฟังแล้วปฏิบัติตามนั้น ชนเหล่านั้นเป็นผู้เห็นสังขจะ มีปัญญา^{๑๒๓}

๓.๕ สรุป

การตั้งความปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น บุคคลที่ตั้งปณิธานเป็น พระพุทธเจ้าต้องประกอบด้วยองค์ธรรม หรือธรรมสโมธาน ๘ ประการ ส่วนคุณสมบัติของผู้ ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าประกอบด้วยธรรมสโมธาน ๕ ประการซึ่งต่างกัน ๓ ประการคือ ๑. ความถึงพร้อมแห่งอุปนิสัยแห่งพระอรหัต ๒. เหตุที่จะทำให้สำเร็จพระอรหัตไฉชาติ^{๑๒๓} และ ๓. การบรรพชา

ระยะเวลาในการตั้งความปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ต้องใช้ระยะเวลานาน กว่าผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า โดยกำหนดอย่างต่ำ ไม่น้อยกว่า ๒ อสงไขยแสนกัป

ผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ในระยะเวลาบำเพ็ญบารมีเรียกว่า พระปัจเจกโพธิสัตว์ จะต้องประกอบด้วย พุทธภูมิ อธิชาตย์ และอุบัติขึ้น เพราะได้ตั้งสมกุศล

^{๑๒๓} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๓๘-๑๔๐/๒๕ .

ไว้ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ แต่ยังไม่ได้รับบรรลุพระนิพพาน พิจารณาถือเอาเรื่องสังเวชนันท์ ให้เป็นอารมณ์ด้วยอารมณ์เพียงเล็กน้อย ย่อมบรรลุ ทำให้แจ้งพระปัจเจกโพธิญาณเฉพาะผู้เดียว แม้มิได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ยกเว้นพระพุทธเจ้าแล้ว ไม่มีผู้ประเสริฐเทียบเท่ากับพระปัจเจกพุทธเจ้า

ในพระประวัติของพระปัจเจกพุทธเจ้า ๔๑ พระองค์ เกือบทุกพระองค์ ทรงบังเกิดขึ้นในสกุลกษัตริย์ส่วนใหญ่เกือบทั้งหมดเป็นพระเจ้าพาราณสี มี ๒ พระองค์ เท่านั้น ที่เป็นบุตรปุโรหิตและบุตรเศรษฐี ไม่ปรากฏว่าบังเกิดในสกุลพราหมณ์ ในคาถาองค์ที่ ๔๐ เป็นพระประวัติของพระปัจเจกพุทธเจ้ามาตังคะ ที่ปรินิพพาน ซึ่งแสดงว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่เกิดขึ้นในกาลที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายบังเกิดขึ้น

ก่อนจะบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายพิจารณาถือเอาความเบื่อหน่าย ความสังเวชนันท์ให้เป็นอารมณ์แล้วเจริญวิปัสสนาด้วยอารมณ์นั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าส่วนมากสละราชสมบัติแล้วออกผนวช มีบางองค์มิได้ผนวช ทุกองค์ ทรงแจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้วบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ

บทที่ ๔

องค์ธรรม สถานภาพ และบทบาทของพระปัจเจกพุทธเจ้า

ในบทนี้ จะศึกษาใน ๑) องค์ธรรมที่ทำให้สำเร็จพระปัจเจกพุทธเจ้า ๒) สถานภาพของพระปัจเจกพุทธเจ้า ๓) บทบาทของพระปัจเจกพุทธเจ้า และ ๔) การนำจริยาวัตรของ พระปัจเจกพุทธเจ้ามาประยุกต์ใช้เป็นประโยชน์ต่อสังคม ดังนี้

๔.๑ องค์ธรรมที่ทำให้สำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

องค์ธรรม คือ หลักธรรม ที่ช่วยในการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของ พระปัจเจกโพธิสัตว์ นำไปสู่การสำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น นอกจากจะต้องมีคุณสมบัติ ๕ ประการ ใช้ระยะเวลาในการตั้งความปรารถนาไม่ต่ำกว่า ๒ อสงไขยแสนกัปหรือนานกว่า นั้น ประกอบด้วยพุทธภูมิ ๔ ไม่เป็นอกัปปฐานะ ๑๘ ประการ บังเกิดขึ้นในสกุลกษัตริย์ สกุลพราหมณ์ หรือสกุลคหบดี สกุลใดสกุลหนึ่งแล้ว จะต้องมียกธรรม คือ การบำเพ็ญบารมี ๓๐ การตรัสรู้พระปัจเจกโพธิญาณ มีจริยา ๘ และบำเพ็ญศกฺกตบิจจากตวัตร ดังนี้

๔.๑.๑ บารมี ๓๐^๑

ผู้ปรารถนาความเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าจะต้องบำเพ็ญบารมีเช่นเดียวกับ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ในสโมธานกถา พระผู้มีพระภาคสรุปการบำเพ็ญบารมี ๓๐ ตรัสถึงการบำเพ็ญบารมีอันเป็นธรรมเครื่องบ่มพระโพธิญาณ จัดเป็นบารมี ๑๐ อุปปบารมี ๑๐ และ ปรมัตถบารมี ๑๐ คือ

การบำเพ็ญทานในภพที่เป็นพระเจ้าสิริราชผู้ประเสริฐเป็นทานบารมี ในภพที่เราเป็น เวสสันดรและเวลามพราหมณ์ อภิตติตตบสวดอาหาร เป็นทานอุปปบารมี ในภพที่เราเป็น พญาไก่อป้า สีลวานากและพญากระต่ายเป็นทานปรมัตถบารมี ในภพที่เราเป็นพญาวานร

^๑ บารมี ๓๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา, ทานอุปปบารมี ๑๗ อุเบกขาอุปปบารมี, ทานปรมัตถบารมี ๑๒ อุเบกขาปรมัตถบารมี ทานบารมี การบำเพ็ญทานตามปกติ ทานอุปปบารมี การบำเพ็ญทานยิ่งกว่าปกติ ทานปรมัตถบารมี การบำเพ็ญทานระดับสูงสุด เช่น สละทรัพย์ภายนอกเป็นทานบารมี สละอวัยวะเป็นทานอุปปบารมี สละชีวิตเป็นทาน เป็นปรมัตถบารมี (จุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕/๒).

ช่างฉันทันต์และช่างเลี้ยงมารดา เป็นศิลปินบารมี การรักษาศิลป์ในภพที่เป็นจัมเปยยนนคราษ
 ในภพที่เป็นบุรุษชัชกุมาร มหาโควินทพราหมณ์ คนเลี้ยงช้าง อโยมราชโอรส ภัลลาคี
 สุวรรณสาม มฆเทพและเนมิราช เป็นอุปบารมี ในภพที่เป็นมโหสถ กุณฑล ตัณฑิละ
 และนกกระทา เป็นปัญญาอุปบารมี ในภพที่เป็นวิธูรบัณฑิตและสุริยพราหมณ์ มาตังค-
 พราหมณ์ ผู้เป็นศิษย์เก่าของอาจารย์ บารมีทั้ง ๒ เป็นปัญญาบารมี ในภพที่เป็นพระราชผู้
 มีศีล มีความเพียร เป็นผู้ก่อเกิดสัตตคุตตชาดกเป็นปัญญาปรมัตตบารมี ในภพที่เป็น
 พระราชาผู้มีความบากบั่นเป็นวิริยปรมัตตบารมี ในภพที่เป็นธรรมपालกุมารเป็นขันติ
 บารมี ในภพที่เป็นธรรมิกเทพบุตรทำสงครามกับอธรรมิกเทพบุตร เรียกว่าขันติอุปบารมี
 ในภพที่เป็นขันตีวาทีดาบส แสวงหาพุทธภูมิด้วยการบำเพ็ญขันติบารมี ทำกรรมที่ทำได้
 ยากเป็นอันมาก เป็นขันติปรมัตตบารมี ในภพที่เป็นสสबंधิต นกลุ่ม ประกาศคุณสัจจะ
 ทำไฟดับด้วยสัจจะเป็นสัจจบารมี ในภพที่เป็นปลาอยู่ในน้ำ ได้ทำสัจจะอย่างสูงทำฝนให้
 ตกท่าใหญ่ เป็นสัจจบารมี ในภพที่เป็นสุปรารबंधิต ผู้เป็นนักปราชญ์ ยังเรือให้ข้าม
 สมุทรจนถึงฝั่งเป็นกัณห์ที่ปายนดาบส ระงับพิษได้ เป็นวานรข้ามกระแสน้ำคองคาได้
 ด้วยสัจจะ เป็นอุปบารมี ในภพที่เป็นสุตโตสมราชา รักษาสัจจะอย่างสูง ช่วยปล่อยกษัตริย์
 ๑๐๑ เป็นสัจจปรมัตตบารมี อะไรที่จะเป็นความพอใจไปกว่าอธิษฐาน นี่เป็นอธิษฐาน-
 บารมี ในภพที่เป็นมาตังคชฎิลและช่างมาตังคจะเป็นอธิษฐานอุปบารมี ในภพที่เป็นมุก-
 ปีกกุมารเป็นอธิษฐานปรมัตตบารมี ในภพที่เป็นมหากัณห์ฤาษีและพระเจ้าโสธนะ และ
 บารมี ๒ อย่าง คือ ในภพที่เป็นพระเจ้าพรหมทัตต์และกัณห์กัณห์ทกะ เป็นเมตตาบารมี
 ในภพที่เป็นโสณนันทबंधิตผู้ทำความรัก เป็นเมตตาอุปบารมี ในภพที่เป็นพระเจ้าเอก-
 ราชเป็น เมตตาปรมัตตบารมี ในภพที่เป็นนกแขกเต้า ๒ ครั้งเป็นอุเบกขาบารมี ในภพที่
 เป็นโลมห่งสबंधิต เป็นอุเบกขาปรมัตตบารมี บารมีของเรา ๑๐ ประการนี้ เป็นส่วน
 แห่งพระโพธิญาณอันเลิศ บารมีที่เกินกว่า ๑๐ ไม่มี และบารมีที่หย่อนกว่า ๑๐ ก็ไม่มี
 เรามำเพ็ญบารมีทุกอย่าง ไม่ยิ่งไม่หย่อน^๒

ทานบารมี คือการบริจาคสิ่งของภายนอก ชื่อว่า บารมี การบริจาคอวัยวะ ชื่อว่า
 อุปบารมี การบริจาคชีวิต ชื่อว่า ปรมัตตบารมี บารมี ๓๐ คือ บารมี ๑๐ ประการ อุปบารมี ๑๐
 ประการ ปรมัตตบารมี ๑๐ ประการ^๓ ที่พระปัจเจกโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญบารมีให้สมบูรณ์

^๒ บุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๓๖๖-๓๖๘.

^๓ บุ.พุทธ. (ไทย) ๕/๒/๑๕๓

๔.๑.๒ พระปัจเจกโพธิญาณ

พระปัจเจกพุทธเจ้านั้นได้ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะการบรรพชา (ตรัสปริโพธกัณฑ์ ในการครองเรือน ในลูก เมีย ญาติ มิตรฯ) ไม่มีเพื่อน (ยื่น เดิน นั่ง นอนผู้เดียว) ละค้นหาปราศจากราคะ โทสะ โมหะ หมดกิเลส ดำเนินสู่ทางที่ไปผู้เดียว และพระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้เฉพาะพระปัจเจกโพธิญาณ อันยอดเยี่ยมผู้เดียว^๔ พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวอธิบายความหมายของ พระโพธิญาณว่า

ญาณในมรรค ๔ เรียกว่า โพธิ ได้แก่ ปัญญา^๕ ปัญญินทรีย์^๖ ปัญญาพละ^๗ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์^๘ วิมังสา^๙ วิปัสสนา^{๑๐} สัมมาทิฏฐิ^{๑๑}

ปัจเจก (อ่านว่า ปัดเจก, ปัดเจกกะ) แปลว่า เฉพาะผู้เดียว เฉพาะตัว เฉพาะอย่าง เดียว คือตามลำพัง ไม่มีสิ่งอื่น ผู้อื่นเข้ามาร่วมด้วย คำว่า ปัจเจก ปกติไม่ใช่คำเดียวโดด ๆ แต่ใช้นำหน้าคำอื่นเพื่อให้ความหมายว่า เฉพาะผู้เดียว^{๑๒}

โพธิญาณ แปลว่า ญาณ คือความรู้ ปัญญาตรัสรู้ หมายถึง ปัญญาที่เป็นเหตุให้

^๔ จุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๕๒-๒๕๔.

^๕ ปัญญา คือความรู้ทั่วซัด เป็นข้อ ๑ ในพละ ๕ , ในเวสสารชชกรณธรรม ๕, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕๘, ๒๐๖.

^๖ ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา เป็น ๑ ใน อินทรีย์ ๒๒ ได้แก่ สิ่งที่เป็นใหญ่ในการทำกิจของตน ทำให้ธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เป็นไปตามคนในกิจนั้น ๆ , เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑๔.

^๗ ปัญญาพละ คือกำลังปัญญา เป็น ๑ ในพละ ๔ คือธรรมอันเป็นพลัง ทำให้ดำเนินชีวิตด้วยความมั่นใจไม่หวั่นต่อภัยทุกอย่าง, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๕๕.

^๘ ธรรมวิจยะ คือความเพียรธรรม สอดส่องสืบค้นธรรม เป็นข้อ ๑ ในโพชฌงค์ ๗ คือธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ มี ๑) สติ ๒) ธรรมวิจยะ ๓) วิริยะ ๔) ปีติ ๕) ปัสสัทธิ ๖) สมาธิ ๗) อุเบกขา แต่ละข้อเรียกเต็มมีสัมโพชฌงค์ต่อท้ายเป็นธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นต้น, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๑๕.

^๙ วิมังสา ความไตร่ตรอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญหาเหตุผลและตรวจสอบข้อที่ยังห้อยอนในสิ่งที่ทำนั้น เป็นข้อหนึ่งในอิทธิบาท ๔ มี ๑) ฉันทะ ๒) วิริยะ ๓) จิตตะ ๔) วิมังสา, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๘๖-๑๘๗.

^{๑๐} วิปัสสนา ได้แก่ วิปัสสนากาวนา คือการอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง มีสองอย่างคือ สมถกาวนา และวิปัสสนากาวนา บางทีเรียก กรรมฐาน, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๑.

^{๑๑} สัมมาทิฏฐิ คือเห็นชอบ ได้แก่ ความรู้ริยสังข์ ๔ หรือเห็นไตรลักษณ์ หรือรู้กุศลและอกุศลกับ กุศลมูลและอกุศลมูล หรือเห็นปฏิจสมุปบาท, เป็นข้อหนึ่งในมรรคมีองค์ ๘, อ้างแล้ว. หน้า ๒๕๑.

^{๑๒} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘,ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๕๖๕.

ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ปัญญาที่ทำให้รู้แจ้งเห็นจริงอริยสัจธรรม เรียกการตรัสรู้นั้นว่า
บรรลุปุทธิญาณ

ปุทธิญาณ เป็นญาณที่พระพุทธเจ้าขณะที่ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ได้แสวงหามานาน
จนนับการเกิดดับไม่ได้ว่ากี่ร้อยกี่พันชาติ โดยการสร้างสมอบรมบารมีมากกว่าที่จะได้
บรรลุปุทธิญาณ เพราะฉะนั้น ปุทธิญาณ จึงมีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไป เช่น อภิสัมปุทธิญาณ
สัมมาสัมปุทธิญาณ ซึ่งแสดงถึงความยิ่งใหญ่พิเศษแห่งญาณนั้น^{๑๑}

ดังนั้น พระปัจเจกปุทธิญาณ จึงมีความหมายว่า ญาณคือความรู้ ปัญญาตรัสรู้
เฉพาะพระองค์เพียงผู้เดียว ไม่สอนผู้อื่นให้ตรัสรู้ตาม หมายถึง ปัญญาที่เป็นเหตุให้ตรัสรู้เป็น
พระปัจเจกพุทธเจ้า และเรียกการตรัสรู้นั้นว่า บรรลุปุทธิญาณ

พระอรธกถาจารย์ได้กล่าวอธิบายการตรัสรู้ของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ตรัสรู้
ด้วยพระปัจเจกปุทธิญาณนั้นว่า

สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ตรัสรู้ว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ตรัสรู้ว่า ธรรมทั้งปวงเป็น
อนัตตา ตรัสรู้ว่า สังขารทั้งหลายมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่า วิญญาณมีเพราะ
สังขารเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่านามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่า สฬายตนะมีเพราะ
นามรูปเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่า ผัสสะมีเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่า เวทนามีเพราะ
ผัสสะเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่า ตัณหามีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่า อุปาทานมี
เพราะ

ตัณหาเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่า ภพมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่า ชาติมีเพราะภพเป็น
ปัจจัย ตรัสรู้ว่า ชรามรณะมีเพราะชาติเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่า สังขารดับ เพราะอวิชชาดับ
ตรัสรู้ว่า วิญญาณดับเพราะสังขารดับ ฯลฯ..... การสลัดออกแห่งอุปาทานขั้น ๕ ตรัส

รู้

การเกิดการดับไป ความเพติดเพลินโทษ และการสลัดออกแห่งมหากุตรูป ๔ ตรัสรู้ว่า
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับไปเป็นธรรมดา.....ตรัสรู้
ควรทำให้แจ้งด้วยปัจเจกปุทธิญาณนั้น^{๑๒}

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงได้ชื่อว่า ตรัสรู้พระปัจเจกสัมปุทธิญาณอันยอดเยี่ยม
เฉพาะผู้เดียว กล่าวคือ พระปัจเจกพุทธเจ้า ได้แก่พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ด้วยญาณ ปัญญาตรัสรู้

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๐๗.

^{๑๒} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๕๔-๒๕๖.

เฉพาะพระองค์เพียงผู้เดียว ไม่สอนผู้อื่นให้ตรัสรู้ตาม และเรียกการตรัสรู้นี้ว่า บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ

๔.๑.๓ จริยา ๘

จริยา คือ จรรยา ความประพฤติ^๕ ๘ ประการมี ๓ แบบ ได้แก่

จริยา ๘ (แบบที่ ๑)

๑) อิริยาบถ^๖ จริยา

๒) आयตนจริยา

๓) สติจริยา

๔) สมာธิจริยา

๕) ญาณจริยา

๖) มรรคจริยา

๗) ปัตติจริยา

๘) โลกัถตถจริยา

จริยาในอิริยาบถทั้ง ๔ ชื่อว่า อิริยาบถจริยา จริยาในอายตนะภายใน ๖ และภายนอก ๖ ชื่อว่า आयตนจริยา จริยาในสติปัฏฐานทั้ง ๔ ชื่อว่า สติจริยา จริยาในฌาน ๔ ชื่อว่า สมာธิจริยา จริยาในอริยสัจ ๔ ชื่อว่า มรรคจริยา จริยาในสามัญญผล ๔ ชื่อว่า ปัตติจริยา^๗

จริยาในพระพุทธเจ้า ในพระปัจเจกพุทธเจ้าบางส่วน และพระสาวกทั้งหลาย บางส่วนชื่อว่า โลกัถตถจริยา อิริยาบถจริยา ย่อมมีแก่ผู้เพียบพร้อมด้วยปณิธการดำรงตน आयตนจริยา มีแก่ผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย สติจริยา มีแก่ผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท สมာธิจริยา มีแก่ผู้ประกอบเนื่อง ๆ ในอธิจิต ญาณจริยา มีแก่ผู้สมบูรณ์ด้วยพุทธิปัญญา มรรคจริยา มีแก่ผู้ปฏิบัติโดยชอบ ปัตติจริยา มีแก่ผู้บรรลุผล และโลกัถตถจริยา ย่อมมีแก่

^๕ แปลก สนธิวัณณ, พจนานุกรม บาลี-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐๘.

^๖ อิริยาบถ ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ในกายของตน (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๕/๓๐๔), อิริยาบถ คือ การเคลื่อนไหวของร่างกาย โดยทั่วไปหมายถึง อากาศที่ร่างกายอยู่ในท่าใดท่าหนึ่งที่สำคัญมี ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน เรียกว่า อิริยาบถ ๔, พระธรรมกถึกวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙,ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษา พุทธศาสน์ คำวัด, หน้า ๑๓๗๖.

^๗ จุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๕๖.

พระพุทธเจ้า แก่พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าบางส่วน แก่พระสาวกทั้งหลายบางส่วน^{๑๘}

จริยา ๘ (แบบที่ ๒)

- ๑) ท่านเมื่อน้อมใจเชื่อยอมประพฤติด້วยศรัทธา
- ๒) เมื่อประคองอยู่ยอมประพฤติด້วยความเพียร
- ๓) เมื่อเข้าไปตั้งมั่นยอมประพฤติด້วยสติ
- ๔) เมื่อกระทำความไม่ฟุ้งซ่านยอมประพฤติด້วยสมาธิ
- ๕) เมื่อรู้ชัดยอมประพฤติด້วยปัญญา
- ๖) เมื่อรู้แจ้งยอมประพฤติด້วยวิญญูณจริยา
- ๗) ย่อมประพฤติด້วยอายตนจริยา เพราะมนสิการว่า กุศลธรรมทั้งหลายยอมมาถึงแก่ผู้ปฏิบัติอย่างนี้
- ๘) ย่อมประพฤติด້วยวิเสสจริยา เพราะมนสิการว่า ผู้ปฏิบัติอย่างนี้ยอมบรรลुकุณวิเศษ^{๑๙}

จริยา ๘ (แบบที่ ๓)

๑) จริยาในทัสสนะ	สำหรับสัมมาทิฏฐิ
๒) จริยาในการขกจิต	สำหรับสัมมาสังกัปปะ
๓) จริยาในการกำหนด	สำหรับสัมมาวาจา
๔) จริยาในความหมั่น	สำหรับสัมมากัมมันตะ
๕) จริยาในความบริสุทธิ์	สำหรับสัมมาอาชีวะ
๖) จริยาในการประคองไว้	สำหรับสัมมาวายามะ
๗) จริยาในการปรากฏ	สำหรับสัมมาสติ
๘) จริยาในความไม่ฟุ้งซ่าน	สำหรับสัมมาสมาธิ ^{๒๐}

^{๑๘} บุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๕๖-๒๕๗.

^{๑๙} บุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๕๗.

^{๒๐} บุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๕๗.

๔.๑.๔ การบำเพ็ญคตปิจจากตวัตร

พระปัจเจกพุทธเจ้าเมื่อหยั่งลงสู่ภูมิพระปัจเจกโพธิสัตว์ ใช้เวลาบำเพ็ญบารมีนานสองอสงไขยแสนกัป บวชในศาสนาของพระพุทธเจ้ากัสสปะ เป็นผู้อยู่ในป่าเป็นวัตร บำเพ็ญคตปิจจากตวัตรให้สมบูรณ์ ได้กระทำสมณธรรม ขึ้นชื่อว่าผู้ไม่บำเพ็ญวัตรให้บริบูรณ์อย่างนี้แล้วบรรลुพระปัจเจกโพธิญาณ ย่อมไม่มี คตปิจจากตวัตร การนำไปและนำกลับมา คือ

ภิกษุบางรูปในพระศาสนานี้นำไปแต่ไม่นำกลับมา บางรูปนำกลับมา แต่ไม่นำไป บางรูปทั้งไม่นำไป ไม่นำกลับมา บางรูปทั้งนำไปและนำกลับมา ดังนี้

ภิกษุลุกขึ้นแต่เช้ามีด กระทำวัตรที่ลานพระเจดีย์ ลานโพธิ์ รดน้ำที่ต้นโพธิ์ ทำหม้อน้ำดื่มให้เต็ม ตั้งไว้ในโรงน้ำดื่ม กระทำอาจริวัตรและอุปัชฌายวัตร สมาทานขันธกวัตร ๘๒ และมหาวัตร ๑๔ กระทำบริกรรมร่างกายแล้วเข้าสู่เสนาสนะ ยับยั้งอยู่ในที่นั่งอันสงัด จนถึงเวลาภิกษาจาร แล้วนุ่งสบง ผูกรัดประคด ห่มจีวรเฉวียงบ่า เอาสังฆาฏิพาดไหล่คล้องบาตรที่บ่า ใส่ใจถึงกรรมฐาน เดินไปลานพระเจดีย์ ไหว้พระเจดีย์และต้นโพธิ์ แล้วห่มจีวรในที่ใกล้บ้าน ถือบาตรเข้าบ้านไปบิณฑบาต ภิกษุนี้เป็นผู้ที่พวกอุบาสกอุบาสิกาเคารพ ถูกพวกอุบาสกอุบาสิกาถามปัญหา ย่อมละทิ้งมนสิการนั้นแล้วออกไป เพราะตอบปัญหาและเพราะความฟุ้งซ่านอันเกิดจากการแสดงธรรม แม้กลับมาวิหาร ถูกพวกภิกษุถามปัญหา ก็จะต้องตอบปัญหา กล่าวธรรมะกับภิกษุ ทั้งเวลาหลังภัต ปฐมยามและมัชฌิมยาม ถูกความชั่วหยาบทางกายครอบงำ ถึงปัจฉิมยามก็นอนเสีย ไม่ใส่ใจถึงกรรมฐาน ภิกษุนี้เรียกว่า นำไปแต่ไม่นำกลับมา

ส่วนภิกษุผู้ป่วยไข้ ฉันทกตอาหารแล้ว ในเวลาใกล้รุ่งก็ยังไม่ย่อย เวลาเช้ามีด ไม่อาจลุกขึ้นกระทำวัตรได้ ไม่อาจมนสิการกรรมฐานได้ ต้องการยาของเถียว เกสขหรือภัต พอได้เวลาก็ถือบาตรและจีวรเข้าบ้าน ได้ยาของเถียว เกสขหรือภัต ทำภัตกิจให้เสร็จแล้วนั่งบนอาสนะที่เขาปลูลาดไว้ กระทำในใจซึ่งพระกรรมฐาน จะบรรลुकุณวิเศษหรือไม่ กลับมาวิหาร แล้วอยู่ด้วยมนสิการนั้น ภิกษุนี้เรียกว่า นำกลับมาแต่ไม่ได้นำไป

ส่วนภิกษุอยู่ด้วยความประมาท ทอดธุระ ทำลายวัตรทั้งปวง มีจิตถูกผูกด้วยเครื่องผูกคุดจะปุดจริงใจ ๕ อย่าง ไม่หมั่นประกอบมนสิการกรรมฐาน เข้าไปบิณฑบาตยังบ้าน ก็เน้นช้ำกล่าวกับพวกคฤหัสถ์ เป็นคนเปล่า ๆ ออกมา ภิกษุนี้เรียกว่า ไม่นำไปทั้งไม่นำกลับมา^{๒๐}

ส่วนภิกษุใดลุกขึ้นแต่เช้ามีด ทำวัตรทุกอย่างครบบริบูรณ์ ขัดสมาธิ มนสิการถึงกรรมฐานจนถึงเวลาภิกษาจาร ปฏิบัติกรรมฐาน ๒ อย่าง คือ สัพพัตถกรรมฐาน คือกรรมฐานที่

^{๒๐} บ.อุป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๗๑-๒๗๕.

ใช้ทั่วทุกที่ (เมตตา และมรณานุสสติ) และปาริหารยกรรมฐาน กรรมฐานที่จะต้องบริหารทุกเมื่อเรียกว่า มูลกรรมฐานก็ได้^{๒๒} กุลบุตรผู้บวชนั้น กระทำกติกวัตรกันว่า ‘ท่านทั้งหลายบวชประสงค์จะพ้นทุกข์ ฉะนั้น กิเลสที่เกิดตอนเดินจงกรมตอนเดิน กิเลสที่เกิดตอนยืนจงกรม ตอนยืน กิเลสที่เกิดตอนนั่งจงกรมตอนนั่ง กิเลสที่เกิดตอนนอน จงกรมตอนนอน เมื่อภิกษาจารไกล หรือไกลก็กระทำกรรมฐานด้วยสติปัญญาในใจเดินไป ตอนเดินกิเลสเกิดขึ้นแก่ผู้ใด ผู้นั้นย่อมข่มกิเลสที่ตอนเดิน เมื่อไม่อาจข่มได้จึงยืนอยู่ ดังนั้นผู้มาข้างหลังจึงต้องหยุดยืนด้วย ผู้โจทก์ท้วงว่า ภิกษุนี้ย่อมรู้ความดำริที่เกิดขึ้นแล้วแก่ท่าน ข้อนี้ไม่สมควรแก่ท่าน แล้วเจริญวิปัสสนา ย่อมก้าวลงสู่อริยมูนิในตอนยืนนั้น เมื่อไม่อาจยืนจึงนั่ง เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้มาข้างหลังก็ต้องนั่ง เมื่อไม่อาจก้าวลงสู่อริยมูนิ ก็ข่มกิเลสที่นอนแล้วใส่ใจถึงกรรมฐานเท่านั้นเดินไป (ถ้า) มีจิตเคลื่อนจากกรรมฐาน อย่ายกเท้าไป ถ้าจะยกเท้าไป ต้องกลับมาขึ้น ณ ที่เดิมให้ได้

พระมหานาคเถระ อยู่ที่กาฬาลิณีฉนปะ (ประเทศศรีลังกา) บำเพ็ญศตปีจจากตวัตร เบื้องต้นบูชาพระมหาปธานความเพียรใหญ่ของพระพุทธเจ้าก่อน แล้วจึงอธิษฐานการยืนและการจงกรมถึง ๗ ปี ได้บำเพ็ญศตปีจจากตวัตร ๑๖ ปีจึงบรรลุพระอรหัต พระเถระมีจิตประกอบกรรมฐาน ยกเท้าไป เมื่อมีจิตพราจจากกรรมฐาน ยกเท้าหวนกลับมา ท่านไปจนใกล้บ้านแล้วยืนที่ประตู เอนำมอม แล้วจึงเข้าบ้าน คิดว่า ถ้าเขาถาม ท่านจะกลืนน้ำแล้วจึงบอก ถ้าไม่มีผู้ถามจะ บ้วนทิ้งที่ประตูบ้านแล้วกลับวิหาร คนเห็นที่บ้วนน้ำก็รู้ได้ว่า วันนี้มีารูปเดียวหรือสองรูป ภิกษุมีจิตประกอบด้วยกรรมฐานเท่านั้น เมื่อเที่ยววิณฑชบาตเข้าไปตามลำดับบ้าน เพื่อที่จะกำหนดผู้ใครจะให้หรือไม่ รอเวลาอันเหมาะสม ได้ภิกษาแล้วนั่งอยู่ใน โอภาสอันสมควร เมื่อมนสิการกรรมฐาน สำคัญว่าปฏิภูลในอาหาร พิจารณาเปรียบด้วยน้ำมันหยอดเพลาทายาแผล และเนื้อบุตร บริโภคอาหารประกอบด้วยองค์ ๘ ว่ามิใช่เพื่อเล่น มิใช่เพื่อมัวเมา ฯลฯ บริโภคแล้วทำกิจด้วยน้ำ บรรเทาความลำบากเพราะกัตครุหนึ่ง แล้วกระทำไว้ในใจถึงกรรมฐาน ตลอดกาลภายหลังกัต ตลอดยามแรกและ ยามสุดท้าย เหมือนก่อนกัต ภิกษุนี้เรียกว่า นำไปและนำกลับมาด้วย การนำไปและนำกลับมา เรียกว่า ศตปีจจากตวัตร

ภิกษุผู้บำเพ็ญวัตรนี้ ถ้าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ย่อมบรรลุพระอรหัตในปฐมวัย ถ้าไม่บรรลุในปฐมวัย จะบรรลุในมัชฌิมวัย ถ้าไม่บรรลุในมัชฌิมวัย จะบรรลุในเวลาใกล้ตาย ถ้าไม่บรรลุก็จะบรรลุเมื่อเป็นเทวบุตรแล้วบรรลุ ถ้าเป็นเทวบุตรไม่บรรลุ จะได้เป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าปรินิพพาน ถ้าไม่ได้เป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าปรินิพพาน ก็จะได้เป็นผู้

^{๒๒} จ.อ.ป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๕๕-๒๖๖.

ตรัสรู้ได้เร็วพลัน...เหมือนพระพาคิยเถระ หรือมีปัญญามากเหมือนพระสารีบุตรเถระ^{๒๓}

สรุป องค์ธรรมที่ทำให้สำเร็จพระปัจเจกพุทธเจ้า คือ การบำเพ็ญบารมี ๓๐ การตรัสรู้พระปัจเจกโพธิญาณ การมีจริยา ๘ และบำเพ็ญศบถปัจจากตวัตร

๔.๑.๕ การบรรลุธรรมเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

ในปัจเจกพุทธापทาน จากพระประวัติในอดีตชาติของพระปัจเจกพุทธเจ้า ทั้ง ๔๑ พระองค์ พบว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าบรรลุธรรม ดังนี้

(๑) ในปัจเจกพุทธापทาน พระปัจเจกโพธิสัตว์ส่วนมาก บวชในศาสนาของพระพุทธรเจ้ากัสสปะบำเพ็ญศบถปัจจากตวัตรสองหมื่นปี กระทำกาละแล้วบังเกิดขึ้นในกามาวจรเทวโลก ไปจุติปฏิสนธิในพระครรภ์พระอัครมเหสีของพระเจ้าพาราณสี เจริญวัยได้ครองราชย์พระนามว่า พระเจ้าพรหมทัต^{๒๔} (พระปัจเจกพุทธเจ้าส่วนมากเป็นพระเจ้าพาราณสีสละราชสมบัติแล้วออกผนวช มีบางองค์มิได้ผนวช มี ๒ องค์เป็นบุตรเศรษฐีและบุตรปุโรหิต ทุกองค์ทรงแจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้วบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ)

(๒) การเจริญวิปัสสนา

๑) ทรงทำกสิณบริกรรม ได้อภิญญา ๕ และสมบัติ ๘^{๒๕}

๒) ทรงบำเพ็ญเมตตามานให้เกิดขึ้น ทรงทำเมตตามานนั้นให้เป็นบาท พิจารณาสังขารทั้งหลาย

๓) ทรงเห็นปฏิจสมุปบาททั้งอนุโลมและปฏิโลม พิจารณาสังขารทั้งหลายเป็นอนุโลม^{๒๖}

๔) ทรงพิจารณาว่า สมณธรรมประเสริฐ กว่าราชสมบัติ ทรงสละราชสมบัติ ทำสมบัติให้บังเกิดขึ้น เจริญวิปัสสนา^{๒๗}

๕) ทรงดำรงเป็นผู้ไม่ข้องไม่ข้องอยู่ในอะไร ๆ ไปได้ทั่วทุกทิศ ทรงเห็นแจ้ง^{๒๘}

๖) พระโอรสทรงเกิดอารมณ์แน่วแน่ ทรงบรรลุปัจเจกโพธิญาณ^{๒๙}

^{๒๓} บุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๘๐.

^{๒๔} บุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๘๐.

^{๒๕} บุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๘๐-๒๘๓.

^{๒๖} บุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๘๓-๒๘๖.

^{๒๗} บุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๘๖-๒๘๙.

^{๒๘} บุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๐๔-๓๐๖.

^{๒๙} บุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๐๗-๓๑๖.

- ๓) ทรงเห็นโทษในความโลภของอำมาตย์^{๓๐}
- ๔) ทรงพิจารณาปฏิกิจสมุปบาททั้งอนุโลมและปฏิโลมโดยลำดับ^{๓๑}
- ๕) ทรงเจริญพรหมวิหาร ๔ ดำริว่า ทรงพ้นจากกรรมชั่ว เจริญวิปัสสนา^{๓๒}
- ๑๐) ทรงดำริว่า บริษัทสงเคราะห์ยาก ทรงถือบาตรและจีวรพระองค์เดียว เสด็จเข้าป่า ปรรภาวิปัสสนา^{๓๓}
- ๑๑) พระราชาทรงเห็นแจ้งสังขารทั้งปวง โดยความเป็นทุกข์ และโดยความเป็นอนัตตา ทรงเจริญวิปัสสนา^{๓๔}
- ๑๒) โอรสของพระเจ้าพาราณสีไม่ตกในอำนาจจิต เริ่มวิปัสสนา ทำให้แจ้งบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ ส่วนบุตรปุโรหิตเข้าป่า เริ่มวิปัสสนาได้บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^{๓๕}
- ๑๓) ทรงดำริว่า การอยู่เป็นคณะจึงมีการกระทบกัน การอยู่โดดเดี่ยว ไม่มีการกระทบกัน ทรงเริ่มวิปัสสนา^{๓๖}
- (๔) เมื่อบรรลุปัจเจกโพธิญาณ พระปัจเจกพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงใช้พระหัตถ์ลูบพระเศียร เพศบรรพชิตปรากฏขึ้น เพศคลุหัตถ์อันตรธานไป มีพระเกสาและพระมัสสุประมาณสองนิ้ว มีบริวาร ๘ เป็นเช่นเดียวกับพระเถระหนึ่งร้อยพรรษา ทรงเข้าจตุตถฌาน เหาะขึ้นสู่ท้องฟ้า ไปยังจอมเขานันทมูลกะ เหมือนกันทุกพระองค์^{๓๗}

๔.๒ สถานภาพของพระปัจเจกพุทธเจ้า

สถานภาพ ความเป็นอยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ผู้ศึกษาจะกล่าวถึงสถานที่อยู่ และการปรินิพพานของพระปัจเจกพุทธเจ้า ดังนี้

๔.๒.๑ สถานที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้า

^{๓๐} บุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๑๖-๓๑๘.

^{๓๑} บุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๑๘-๓๑๙.

^{๓๒} บุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๑๙-๓๒๓.

^{๓๓} บุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๒๔-๓๒๕.

^{๓๔} บุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๒๖-๓๒๗.

^{๓๕} บุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๒๘-๓๓๐.

^{๓๖} บุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๓๔-๓๓๕.

^{๓๗} บุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๘๐-๒๘๓.

๑) ในคัมภีร์วิสุทธิชนนิลาสิณี อรรถกถาขุททกนิกาย อปทาน ปัจเจกพุทธาปทาน พระอรรถกถาจารย์กล่าวถึง สถานที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า

ภูเขาคันธมาทน์นี้ ได้มีอยู่เลยภูเขา ๗ ลูกไป คือ จุฬกาพบรรพต มหากาพบรรพต นาคปติเวฐนบรรพต จันทกัปกบรรพต สุริยคัปกบรรพต สุวัณณปัสสบรรพต และ หิมวันตบรรพต ในป่าหิมพานต์ ณ ภูเขาคันธมาทน์ มีเงื่อมเขาชื่อว้านทมุลกะ เป็น สถานที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย และมีคูหา ๓ คูหา คือ สุวรรณคูหา ๑ มณีคูหา ๑ รัชตคูหา ๑ บรรดาคูหาทั้ง ๓ นั้นที่ประตุมณีคูหา มีต้นไม้ชื่อว่า มัญชุสกะ ต้นไม้สวรรค์ สูงหนึ่งโยชน์ กว้างหนึ่งโยชน์ ต้นไม้นั้นย่อมผลัดดอกในน้ำหรือบนบก ทั่วไปโดยพิเศษ ในวันที่พระปัจเจกพุทธเจ้าเสด็จมา เบื้องบนต้นไม้ นั้น มีโรงรัตนะทุก ชนิด ในโรงรัตนะนั้น ลมที่กวาดก็ปิดกวาดหยากเยื่อทิ้ง ลมที่กระทำทำให้เรียบ ก็กระทำ ทรายอันล้นแล้วด้วยรัตนะทั้งปวงให้เรียบ ลมที่รดน้ำก็นำน้ำจากสระอนาคตมารคน้ำ ลมที่ทำให้มีกลิ่นหอม ก็นำกลิ่นหอมของต้นไม้ที่มีกลิ่นหอมมาจากป่าหิมพานต์ ลมที่ โปรง ก็โปรงดอกไม้ทั้งหลายให้ตกลงมา ลมที่ลาดก็ลาดที่ทั้งปวง และในโรงนั้นปูลาด อาสนะไว้เรียบร้อยเป็นประจำ สำหรับเป็นที่ที่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งปวงนั่งประชุม ในวันที่พระปัจเจกพุทธเจ้าอุบัติขึ้น และในวันอุโบสถ^{๓๔}

ที่เงื่อมเขานันทมุลกะ ภูเขาคันธมาทน์ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระปัจเจกพุทธเจ้า ที่นี้มี ๓ ถ้ำ คือ ๑) ถ้ำทอง ๒) ถ้ำแก้วมณี ๓) ถ้ำเงินที่ มณีคูหา ถ้ำแก้วนั้น มีต้นอุโลก^{๓๕} อยู่ต้นหนึ่ง ขึ้นอยู่ที่ปากถ้ำ มีปริมาณความสูงได้ ๑ โยชน์ ปริมาณทลแห่งกิ่ง ๑ โยชน์ โกล่ต้นอุโลกมีโรง ประชุมหลังหนึ่งมีนามว่า รัตนมาพกะประกอบด้วยแก้วมณีทั้งสิ้น ที่นี้เป็นที่ประชุมสันนิบาต ของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย อนึ่ง ที่รัตนมาพกะ มีลมพัดประจำ ๕ ประเภท คือ

- ๑) สัมมชชนกवादา พัดทำความสะอาดในโรงรัตนมาพกะ
- ๒) สมกรณवादา พัดเกลี่ยทรายแก้วให้เรียบเสมอกัน
- ๓) สิญจนกवादา พัดหอบน้ำในสระอนาคตมาประพรมในที่นั้น
- ๔) สุกันธवादา พัดหอบดอกไม้มาโรยไว้ให้มีกลิ่นหอมในที่นั้น

^{๓๔} จุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๕๒.

^{๓๕} ไม้ชนิดหนึ่ง เนื้อไม้สีขาวใช้ทำยาได้ เวลาที่มีดอกส่งกลิ่นหอมไปทั่วทุกทิศ (จุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๖๘๘/

๕) โอจินกวดา พัดเกลี่ยดอกไม้เหล่านั้นให้เสมอกัน ในวันอุโบสถ และวันที่บังเกิดมีพระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งปวงจะมาประชุมพร้อมกันที่โรงแก้วรัตนมาพกะ เป็นประเพณีนิยมมาทุกยุคทุกสมัย ในเวลาที่โลกว่างจากพระพุทธศาสนา^{๔๐}

๒) อิติลิลิสูตร ว่าด้วยภูเขาอิติลิลิ พระพุทธเจ้า ตรัสเล่ากับภิกษุทั้งหลายว่า

..ภูเขาอิติลิลินั้น มีชื่อเช่นนี้ มีบัญญัติเช่นนี้ เรื่องเคยมีมาแล้ว พระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ ได้อาศัยอยู่ที่ภูเขาอิติลิลินี้มานาน พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นกำลังเข้าไปสู่ภูเขานี้ ประชาชนเห็น แต่พอท่านเข้าไปแล้ว ประชาชนไม่เห็น ประชาชนทั้งหลายเห็นเหตุดังกล่าวนี้ จึงพูดกันอย่างนี้ว่า ‘ภูเขานี้กลืนกินถาพีเหล่านี้’ ภูเขานี้จึงปรากฏชื่อว่า อิติลิลิ อิติลิลิ^{๔๑}

ตั้งแต่ในอดีต ครั้งพระพุทธองค์ยังไม่อุบัติ กุลธิดาผู้หนึ่งถวายนดอกบัวดอกหนึ่งกับข้าวตอก ๕๐๐ ดอกกับพระปัจเจกพุทธเจ้า ตั้งความปรารถนาให้ได้บุตร ๕๐๐ คน ขณะนั้นพรานล่าเนื้อ ๕๐๐ คนถวายนเนื้ออย่าง แล้วตั้งความปรารถนาให้เป็นบุตรของนาง เมื่อนางหมดอายุแล้วไปเกิดในเทวโลก ภายหลังเป็นพระมเหสีพระเจ้าพาราณสี ต่อมาทรงครรภ์ กุมารทั้ง ๕๐๐ พิจารณาความสิ้นและความเสื่อมของดอกบัว ทำปัจเจกโพธิญาณให้เกิด บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ แล้วไปอยู่ที่ภูเขานั้น และตั้งแต่นั้นมา ภูเขานั้นจึงเกิดชื่อว่า อิติลิลิ^{๔๒}

สถานที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้า ปรากฏใน ๒ แห่งคือ ที่จอมเขานันทมุลกะ ภูเขาคันธมาทน์ และที่ภูเขาอิติลิลิ

๔.๒.๒ การปรินิพพานของพระปัจเจกพุทธเจ้า

๔.๒.๒.๑ สถานที่ปรินิพพาน

อรรถกถาขุททกนิกาย อปทาน ระบุถึงที่ปรินิพพานของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า พระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า มาตังคะ.. เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หลังสุด... ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ของเราอุบัติขึ้นแล้ว เทวดาทั้งหลายมาเพื่อจะบูชาพระโพธิสัตว์ เห็นพระมาตังคะปัจเจกพุทธเจ้า จึงกล่าวว่า..พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้วในโลก พระมาตังคะ.. ได้ฟัง

^{๔๐} พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ. ๘), กรรมที่ปณี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เกษตร, ๒๕๒๑), หน้า ๑๑๘-๑๑๙.

^{๔๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๓/๑๓๑.

^{๔๒} ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๑/๓๓๖-๓๓๘.

ดังนั้น เห็นตนจะสิ้นชีวิต จึงเหาะไปที่ภูเขามหาปตาตะในหิมวันตประเทศ อันเป็นที่
 ปรีนิพพานของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย แล้วโยนร่างกระดูกของพระปัจเจกพุทธเจ้า
 ผู้ปรีนิพพานแล้ว ในกาลก่อนลงในแหว แล้วนั่งบนพื้นศิลา แสดงสอุปาทิเสสนิพพาน
 ของตน ในเวลาจบคาถา จึงปรีนิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ^{๔๓}

๔.๒.๒.๒ เปล่งเสียงอุทานก่อนปรีนิพพาน

อัญญุตทัตตชาคก ว่าด้วยเสียงของบุคคลทั้ง ๘^{๔๔} มีคำบรรยายเหตุการณ์ที่
 พระปัจเจกพุทธเจ้าจะปรีนิพพาน สรุปได้ว่า

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นดาบส พระเจ้าพาราณสีทรงสดับเสียง ๘ เสียงแล้ว
 ตกพระทัย สะดุ้งกลัว จึงตรัสถาม พราหมณ์กราบทูลให้บุชายัญญ พระดาบสกราบทูลชี้แจงว่า
 เสียงทั้ง ๘ คือ นกยาง แม่กา แมลงงู นกคูเหว่า เนื้อในเรือนหลวง วานร กิณนร และเสียง
 พระปัจเจกพุทธเจ้าเมื่อจะปรีนิพพาน จึงเปล่งอุทานว่า

เราได้เห็นพระนิพพานอันเป็นที่สิ้นชาติ

จักไม่กลับมาอนในครรภอีกอย่างไม่ต้องสงสัย

ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย การอนในครรภก็เป็นครั้งสุดท้าย

สังสารวัฏเพื่อภพต่อไปของเราสิ้นแล้ว^{๔๕}

พระโพธิสัตว์พาพระราชาก็ไปที่พระปัจเจกพุทธเจ้าปรีนิพพาน เห็นสรีระของ
 พระปัจเจกพุทธเจ้านั้นแล้ว บุษาดูด้วยของหอม รับสั่งให้งคยัญญกรรม แล้วให้เผาศพด้วย
 สักการะใหญ่บนจิตกาธานที่ทำด้วยของหอมทุกอย่าง ให้สร้างสถูปไว้ที่ทาง ๔ แพร่ง^{๔๖}

๔.๒.๒.๓ พระปัจเจกพุทธเจ้าถูกทำร้าย

สุมังคลชาคก ว่าด้วยนายสุมังคละ^{๔๗} บรรยายเหตุการณ์ที่พระปัจเจกพุทธเจ้าถูก
 นายสุมังคละทำร้ายถึงปรีนิพพาน พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าพรหมทัต ครองเมือง
 พาราณสี ทรงมั่นในขันติ มีความโดยย่อว่า

^{๔๓} จุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๓๘๘-๓๘๙.

^{๔๔} จุ.ช. (ไทย) ๒๓/๑๐-๑๓/๒๘๖-๒๘๗.

^{๔๕} จุ.ช. (ไทย) ๒๓/๑๓/๒๘๗.

^{๔๖} จุ.ช.อ. (ไทย) ๓/๕/๔๘๓.

^{๔๗} จุ.ช. (ไทย) ๒๓/๒๓-๓๕/๒๘๙-๒๙๐.

พระเจ้าพรหมทัตทรงเลื่อมใสพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง อาราธนาให้อยู่ในอุทยาน วันหนึ่งพระปัจเจกพุทธเจ้าบอกกับนายสุมังคะผู้เฝ้าอุทยานว่า จักอยู่อาศัยบ้านโน้น ๒ - ๓ วันแล้วจักกลับมา พระปัจเจกพุทธเจ้ากลับมาแล้วนายสุมังคะไม่ทราบ ในวันนั้นเขาต้องการฆ่าเนื้อในอุทยานที่พระราชามีได้ห้าม เพื่อมาเลี้ยงดูแขก เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าคลุมศีรษะอยู่ คิดว่าเป็นเนื้อ จึงยิงธนูถูกพระองค์ เขาขอให้ท่านอดโทษให้ พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า ชื่อนั้นยกไว้เถอะ จงถอนลูกศรไปเสีย เขาไหว้แล้วถอนลูกศร พระปัจเจกพุทธเจ้าเจ็บปวดเป็นอันมากแล้วปรินิพพาน ณ ที่นั้น คนเฝ้าสวนกลัวพระราชอาญา จึงหนีไปเมืองอื่น ผู้คนไปกราบทูลว่าคนเฝ้าสวนฆ่าพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วหนีไป พระราชาทรงบุชาศพ ๗ วัน ทรงทำจาปนกิจด้วยสักการะใหญ่ ทรงก่อพระเจดีย์บรรจุพระธาตุ บุชาพระเจดีย์ ครองราชสมบัติโดยธรรม ล่วงไปหนึ่งปีนายสุมังคะจึงมาหาอำมาตย์ถามว่า พระราชาทรงรู้สึกในเราอย่างไร เมื่ออำมาตย์ไปกราบทูล พระราชาตรัสกับอำมาตย์ว่า

เราเป็นพระราชาผู้เป็นใหญ่กว่าชายและหญิง ถึงแม้เราจะโกรธก็จะหักห้ามความโกรธได้ดำรงตนไว้อย่างนั้นต่อชุมชน จะอนุเคราะห์หลังอาชญาโดยธรรม นายสุมังคะกล่าวสวดดีพระราชาว่า ขอพระสิริสมบัติอย่าได้ละพระองค์ในกาลไหน ๆ เลย ขอพระองค์อย่าทรงกริ้ว มีพระราชหฤทัยส่องใสอยู่เป็นนิตย์ ปราศจากความทุกข์^{๔๘}

พระราชามีได้ลงโทษ ทรงยึดมั่นในทศพิธราชธรรม ทรงบำบัดความกระวนกระวายทางกายและทางใจของมหาชนให้ดับเย็นได้ คุณงามความดียังแผ่ดินให้ชุ่มน้ำด้วยน้ำ^{๔๙}

ดังนั้น การปรินิพพานของพระปัจเจกพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้ามาตั้งคะ จึงเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์สุดท้าย เมื่อนิพพานจะหาะไปที่ภูเขามหาปาดะในหิมวันตประเทศ อันเป็นที่ปรินิพพานของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย บางองค์เมื่อใกล้ปรินิพพานจะเปล่งอุทานเสียงดัง และบางองค์ถูกทำร้ายจนปรินิพพานด้วยความเข้าใจผิด

๔.๒.๓ จริยวัตรของพระปัจเจกพุทธเจ้า

จริยวัตร แปลว่า หน้าที่ที่พึงปฏิบัติ ความประพฤติ หมายถึง กิจที่พึงกระทำของพระปัจเจกพุทธเจ้า ได้แก่ การบิณฑบาต การจำพรรษา การทำอุโบสถและการอนุโมทนา ดังนี้

๑) การบิณฑบาต

^{๔๘} บุ.ช. (ไทย) ๒๗/๓๒-๓๓/๒๕๐.

^{๔๙} บุ.ช.อ. (ไทย) ๓/๕/๔๕๘-๕๐๕.

การบิณฑบาต (อ่านว่า บินทะบาต) แปลว่า การตกลงแห่งก้อนข้าว เป็นคำเรียก ก้อนข้าวที่เขาใส่ลงในภาชนะที่รองรับ เช่น บาตร เป็นต้น คือ การที่ภิกษุ สามเณรไปรับอาหารที่เขาถวาย และหมายถึง อาหารถวายพระ ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งใน ๔ สำหรับพระสงฆ์^{๕๐} การบิณฑบาต คือ วัตรปฏิบัติที่พระปัจเจกพุทธเจ้าประพฤติปฏิบัติเป็นประจำ ปรากฏในหมวดธรรม ดังนี้

(๑) อริยวงศ์ ๔ ^{๕๑}

ระบุดัง พระปัจเจกพุทธเจ้าที่ประพฤติปฏิบัติ ตามแบบแผน ประเพณีของ อริยวงศ์ ๔ ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. สันโดษ^{๕๒} ด้วยจีวรตามแต่จะได้อัน... ไม่มีการแสวงหาอันไม่สมควรเพราะจีวรเป็นเหตุ ไม่ได้จีวรก็ไม่กระวนกระวาย ครั้นได้แล้วก็ไม่คิดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง มองเห็นโทษ^{๕๓} เพราะความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้นั้น ...

๒. สันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้อัน กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้อัน... ไม่มีการแสวงหาอันไม่สมควรเพราะบิณฑบาตเป็นเหตุ ไม่ได้บิณฑบาตก็ไม่กระวนกระวาย ครั้นได้แล้วก็ไม่คิดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง มองเห็นโทษ.. เพราะความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้นั้น..

๓. สันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้อัน กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้นั้น.. ไม่ได้เสนาสนะก็ไม่กระวนกระวาย ครั้นได้แล้วก็ไม่คิดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง มองเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ และไม่ยกตนข่มผู้อื่น เพราะความสันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้นั้น.....

๔. มีปหานะ (การละ) เป็นที่ยินดี ยินดีในปหานะ... ยินดีในภาวนาและไม่ยกตน

^{๕๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘,ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, หน้า ๔๖๓.

^{๕๑} อริยวงศ์ แปลว่าวงศ์ของพระอริยะ แบบแผนของพระอริยะ และประเพณีของพระอริยะ หมายถึง วงศ์ของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกของพระพุทธเจ้า (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๒, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๓).

^{๕๒} สันโดษ หมายถึงสันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และการมีภาวนาเป็นที่รื่นรมย์ (อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๓).

^{๕๓} มองเห็นโทษ ในที่นี้หมายถึงมองเห็นการต้องอาบัติเพราะการแสวงหาไม่สมควร และการบริโภคลาภที่ติดใจ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๒).

ข่มผู้อื่น เพราะความเป็นผู้มีปหานะเป็นที่ยินดี ยินดีในปหานะ เพราะความเป็นผู้มีภาวนาเป็นที่ยินดี ยินดีในภาวนานั้น ภิกษุใดขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในปหานะและภาวนานั้น... ภิกษุนี้ เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ที่รู้กันว่าล้ำเลิศ เป็นของเก่า^{๕๔}

พระปัจเจกพุทธเจ้าที่ประพฤติปฏิบัติ ตามแบบแผน ประเพณีของอริยวงศ์ ๔ คือ สันโดษด้วยบิณฑบาตอัน เป็นหนึ่งในอริยวงศ์ ๔ พระอรธรรคทายกกล่าวว่า สันโดษมี ๑๕ ประการ คือ สันโดษในการตริกในบิณฑบาต สันโดษในการไป สันโดษในการแสวงหา สันโดษในการได้เฉพาะ สันโดษในการรับ สันโดษในการรับแต่พอประมาณ สันโดษในการเว้นจากความอยากได้ สันโดษตามได้ สันโดษตามกำลัง สันโดษตามสมควร สันโดษในการบำรุง สันโดษในการกำหนด สันโดษในการบริโภค สันโดษในการเว้นจากการสะสม สันโดษในการสละ บรรดาสันโดษเหล่านั้น ภิกษุผู้ยินดี ล้างหน้าแล้วข้อมตรึก ภิกษุผู้ตริกเกินกว่านั้นข้อมเป็นผู้เคลื่อน เหมินห่างจากอริยวงศ์^{๕๕}

(๒) บิณฑบาตปาริสุทธิสูตร^{๕๖}

ว่าด้วยการทำบิณฑบาตให้บริสุทธิ์ พระพุทธเจ้าตรัสถามพระสารีบุตรว่า ท่านมีอินทรีย์ผ่องใส เพราะอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร พระสารีบุตรทูลตอบว่า “ข้าพระองค์อยู่ด้วยสุญญาตวิหารธรรม^{๕๗} พระพุทธเจ้าข้า” พระพุทธเจ้าตรัสว่า วิหารธรรมของมหาบุรุษ^{๕๘} นี้ก็คือสุญญาต ทรงแสดงว่า ภิกษุผู้ต้องการอยู่ด้วยสุญญาตวิหารธรรมนั้นต้องพิจารณาว่า ขณะกลับจากบิณฑบาต มีอกุศลธรรมที่อาศัยอายตนะภายในเกิดขึ้นแก่ตนหรือไม่ ถ้ามีให้พยายามละเสีย ถ้าไม่มี ให้ยินดีศึกษาในกุศลธรรมต่อไป นอกจากนี้ ผู้อยู่ด้วย สุญญาตวิหารธรรม ควรพิจารณาว่า กามคุณ ๕ นีวรณ ๕ และอุปาทานขันธ ๕ ละได้หรือยัง สติปัญฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ สมณะ และวิปัสสนาได้เจริญหรือยัง วิชาและวิมุตติได้แจ้งหรือยัง^{๕๙} ตรัสสรุปว่า

สารีบุตร ในอดีต สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ได้ทำบิณฑบาตให้บริสุทธิ์

^{๕๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๘๒-๒๘๓.

^{๕๕} ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๒/๓๓๘-๓๓๙.

^{๕๖} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๔๓๘-๔๕๒/๔๕๘-๕๐๓.

^{๕๗} สุญญาตวิหารธรรม หมายถึงการอยู่ด้วยสุญญาตผลสมาบัติ (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๗๖/๒๑๕).

^{๕๘} มหาบุรุษ หมายถึงพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระตถาคต และพระมหาสาวกทั้งหลาย.

^{๕๙} ม.อุ. (ไทย) ๑๔-/[๑๐๑].

สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นก็ได้พิจารณาแล้ว ๆ อย่างนี้ ในอนาคตสมณะหรือพราหมณ์
จักทำบิณฑบาตให้บริสุทธฺิ..ก็จักพิจารณาแล้ว ๆ อย่างนี้.. ในบัดนี้ สมณะหรือพราหมณ์...
ย่อมพิจารณาแล้ว ๆ อย่างนี้ จึงทำบิณฑบาตให้บริสุทธฺิ เพราะฉะนั้น เธอทั้งหลายพึง
สำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘เราพิจารณาแล้ว ๆ จักทำบิณฑบาตให้บริสุทธฺิ’^{๖๐}

พระพุทธตรัสสรุปว่า ในอดีต อนาคตและปัจจุบัน ผู้อยู่ด้วยศุญญตาวิหารธรรม
พิจารณาละกามคุณ ๕ นีวรณ ๕ และอุปาทานจันท์ ๕ เจริญสติปัญญา ๔ สัมมปปทาน ๔
อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ สมณะและวิปัสสนาและทำ
ให้แจ้งวิชาและวิมุตติ จึงจะทำบิณฑบาตให้บริสุทธฺิได้ ถ้าภิกษุขณะเข้าไปบิณฑบาต ปฏิบัติ
ตนตามหลักศุญญตาวิหารธรรมไปด้วย ก็จะทำให้บิณฑบาตนั้นบริสุทธฺิไปด้วย^{๖๑}

๒) การจำพรรษา

การเข้าจำพรรษา คือ การอยู่ประจำที่ตลอด ๓ เดือนฤดูฝน ซึ่งเป็นธรรมเนียมทาง
พระวินัย ภิกษุจะไม่เข้าจำพรรษาไม่ได้ และการเข้าพรรษาจะต้องกล่าวคำอธิษฐาน เรียกว่า
อธิษฐานพรรษา ระยะเวลาเข้าพรรษามี ๒ ครั้ง คือเข้าวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ออกวันขึ้น ๑๕ ค่ำ
เดือน ๑๑ เรียกว่าเข้าปุริมพรรษา หากเข้าระยะแรกไม่ทันก็ให้เข้าพรรษาในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน
๙ และไปออกวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เรียกว่า เข้าปัจฉิมพรรษา พระภิกษุส่วนใหญ่นิยมเข้า
ปุริมพรรษา^{๖๒} การเข้าจำพรรษาเป็นวัตรปฏิบัติที่พระปัจเจกพุทธเจ้าปฏิบัติโดยหยุดพักอาศัย
ในช่วงระยะฤดูฝน เมื่อถึงฤดูฝนจะแสวงหาที่อยู่จำพรรษา การเข้าจำพรรษานั้นปรากฏใน

(๑) เถรีอุปทาน มหาปชาบดีโคตมีเถรีอุปทาน ว่าด้วยบุญพริษาของพระมหา-
ปชาบดีโคตมีเถรี ประกาศประวัติในอดีตของตนว่า

เมื่อดิฉันยังเที่ยวอยู่ในสงสาร จึงเกิดในบ้านของทาสในอาณาเขตของพระเจ้ากาสิ
ครั้งนั้นทาส ๕๐๐ คนอาศัยอยู่ในบ้านนั้น ดิฉันได้เป็นภรรยาของหัวหน้าทาสในบ้านนั้น
พระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ ได้เข้าไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต ดิฉันกับญาติทุกคนเห็น
พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ก็มีความยินดี เราพร้อมด้วยสามี มีจิตเลื่อมใส สร้างกุญ

^{๖๐} ม.จ. (ไทย) ๑๔/๔๕๒/๕๐๓.

^{๖๑} ม.จ. (ไทย) ๑๔/-/[๑๐๒].

^{๖๒} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์
คำวิด, หน้า ๑๐๗.

๕๐๐ หลัง อุปลุกจากพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ตลอดสี่เดือนแล้วถวายจิ๋ว^{๖๓}

(๒) ภัททกาปิลานีเถรียาปาน

ประวัติในอดีตชาติของพระภัททกาปิลานีเถรี^{๖๔} ประกาศประวัติในอดีตของตนว่า ในสมัยพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ ครั้งนั้นท่านเกิดเป็นภริยาเศรษฐีวิเทหะ ในกรุงหงสาวดี เห็นพระสาวกรูปหนึ่งเป็นผู้เลิศในการถือธุดงค์ จึงถวายทานแก่พระพุทธเจ้าแล้วปรารถนาในตำแหน่งนั้น จึงได้ทำบุญจนตลอดชีวิต แล้วไปเกิดในสุคติภพ เวียนว่ายตายเกิดในกัปที่ ๕๑ สมัยของพระพุทธเจ้าวิปัสสี เศรษฐีเกิดเป็นพราหมณ์ ท่านเป็นพราหมณ์ผู้เป็นภริยา ในกรุงพันธุมดี มั่งคั่งด้วยคุณธรรม แต่จนทรัพย์ วันหนึ่งพราหมณ์ไปฟังธรรมแล้วถวายผ้าสาฎก มีผ้าถุงผืนเดียวกลับไปเรือน ต่อมาสามีไปเกิดเป็นชาวโกถิยะพร้อมด้วยบุตรชาวโกถิยะ ๕๐๐ คน ได้บำรุงพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ นิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ให้อยู่จำพรรษาตลอดไตรมาสแล้วได้ถวายไตรจีวร ครั้งนั้น ท่านเป็นภรรยาปฏิบัติกุศลกรรมบถ เมื่อสามีจืดจางอภาพนั้นแล้ว ได้เป็นพระราชาพระนามว่านันทะ โดยมีท่านเป็นพระมเหสี...^{๖๕}

พระปัจเจกพุทธเจ้าจำพรรษาในช่วงระยะฤดูฝน แสงหาที่อยู่จำพรรษา พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี สร้างกุฏิ ๕๐๐ หลัง อุปลุกจากพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ตลอดสี่เดือนแล้วถวายจิ๋ว ส่วนพระภัททกาปิลานีเถรีนิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ให้อยู่จำพรรษาตลอดไตรมาสแล้วถวายไตรจีวร ทั้งสองเรื่องนั้นเกิดขึ้นในแคว้นกาสิเหมือนกัน

๓) การทำอุโบสถกรรม

การทำอุโบสถกรรม หมายถึง การสวดพระปาติโมกข์ทุกกึ่งเดือนของพระสงฆ์ พระวินัยกำหนดว่า ภิกษุสงฆ์จะต้องทำสังฆกรรมสวดพระปาติโมกข์ที่โบสถ์ทุกวันขึ้นและแรม ๑๕ ค่ำ หรือแรม ๑๔ ค่ำในเดือนขาด เรียกว่า ลงอุโบสถ ถ้ามีภิกษุครบองค์สงฆ์ คือ ๔ รูปขึ้นไป ทำร่วมกันโดยสวดพระปาติโมกข์ เรียกว่า สังฆอุโบสถ ถ้ามีไม่ครบ ๔ คือ มี ๒ หรือ ๓ ทำโดยไม่ต้องสวดพระปาติโมกข์ เป็นแต่บอกความบริสุทธิ์แก่กันและกัน เรียกว่า คณอุโบสถ หรือ ปาริสุทธอุโบสถ ถ้ามีเพียงรูปเดียวทำโดยการกำหนดใจว่าเป็นวันอุโบสถ เรียกว่า

^{๖๓} พ.อุ.ป.อ. (ไทย) ๘/ ๕๕๕.

^{๖๔} พ.อุ.ป. (ไทย) ๓๓/๒๔๔-๓๑๓/๔๘๓-๔๘๕.

^{๖๕} พ.อุ.ป. (ไทย) ๓๓/๒๕๒-๒๕๔/๔๘๓.

อธิษฐานอุโบสถ หรือปลุกคลอุโบสถ โดยการอธิษฐานว่า “ อัชชะ เม อุโปสโก” แปลว่า ‘วันนี้เป็นวันอุโบสถของเรา’ ^{๖๖}

การทำอุโบสถกรรมเป็นวัตรปฏิบัติอย่างหนึ่งที่พระปัจเจกพุทธเจ้าปฏิบัติประจำทุกกึ่งเดือน การทำอุโบสถกรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นแต่เพียงการมาประชุมกันที่รัตนมาพะกะโรงแก้ว ณ ควงตันไม้สวรรค์บนภูเขาคันธมาทน์ ดังปรากฏการทำอุโบสถกรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้า ในคัมภีร์อรรถกถา ขุททกนิกาย ปัจเจกพุทธชาปทานว่า

พระปัจเจกพุทธเจ้ากระทำอุโบสถด้วยอุเทศนี้ว่า พึงทำการขัดเกลาคใจไม่พึงถึงอวสานคือจบ หรือกระทำอุโบสถโดยเพียงกล่าวว่า วันนี้เป็นวันอุโบสถ และเมื่อจะทำอุโบสถย่อมประชุมกันทำที่รัตนมาพะกะโรงแก้ว ณ ควงตันไม้สวรรค์ บนภูเขาคันธมาทน์^{๖๗}

พระปัจเจกพุทธเจ้ากระทำอุโบสถ โดยเพียงกล่าวว่า ‘วันนี้เป็นวันอุโบสถ’ พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๕) กล่าวว่า ในวันอุโบสถนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งปวงจะมาประชุมพร้อมกันที่โรงแก้วรัตนมาพะกะโรงแก้วนี้เนื่องนิจ อันเป็นประเพณีนิยมแห่งพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายมาทุกยุคทุกสมัย ในกาลที่โลกว่างจากพระบวรพุทธศาสนา^{๖๘}

๔) การอนุโมทนา

พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เมื่อจะทำการสงเคราะห์ทายกผู้ถวายปัจจัย มีข้าวเป็นต้น ก็แสดงธรรม (อนุโมทนา) ด้วย ๒ คาถานี้ว่า

ขออิฐผลที่ท่านอยากได้แล้ว ปรารถนาแล้ว จงสำเร็จโดยเร็วพลัน ความดำริไว้ในใจ
จงเต็มที เหมือนพระจันทร์ ในวันเพ็ญ ฉะนั้น

ขออิฐผลที่ท่านอยากได้แล้ว ปรารถนาแล้ว จงสำเร็จโดยเร็วพลัน ความดำริในใจ

จงเต็มที เหมือนแก้วมณี ชื่อ โขติรส ฉะนั้น ดังนี้

พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายแม้จะแสดงธรรม ก็ไม่อาจทำหมู่อัตถ์นับไม่ถ้วนให้

^{๖๖} อธิษฐานอุโบสถ หมายถึงอุโบสถที่ทำด้วยการอธิษฐาน กรณีมีภิกษุรูปเดียว ไม่มีภิกษุอื่นมาร่วมทำอุโบสถให้ครบองค์สงฆ์ เมื่อรอนจนหมดเวลาแล้ว ทรงอนุญาตให้ภิกษุนั้นทำอุโบสถรูปเดียวได้, พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๕, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวิถ, หน้า ๑๒๑๒.

^{๖๗} จุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๓๒-๒๓๓.

^{๖๘} พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๕), กรรมทิปนี, หน้า ๑๑๕.

ตรัสรู้ได้ จึงไม่เป็นเหมือนพระศัพทัญญพุทธเจ้า เพราะเหตุที่ตรัสรู้ได้เฉพาะโดยโคตเดียว จึงได้ชื่อว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า^{๖๕}

ดังนั้น จริยวัตรของพระปัจเจกพุทธเจ้า ได้แก่ การบิณฑบาตด้วยความสันโดษ การทำบิณฑบาตให้บริสุทธิ์ การจำพรรษา กระทำอุโบสถ โดยเพียงกล่าวว่า ‘วันนี้เป็นวันอุโบสถ’ และอนุโมทนาทายกผู้ถวายปัจจัยด้วยคาถาสั้น ๆ ๒ คาถา

สรุปสถานภาพของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น พระปัจเจกพุทธเจ้ามีที่อยู่ ๒ แห่งคือ ที่เงื้อมเขานันทมูลกะ ภูเขาคันธมาถน์ และที่ภูเขาอิสิคิลิ พระปัจเจกพุทธเจ้ามาดั่งคะ เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์สุดท้าย เมื่อจะนิพพานจะเหาะไปที่ภูเขามหาปปาตะในหิมวันตประเทศ ตอนใกล้ปรินิพพานบางองค์เปล่งอุทานเสียงดัง มีพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งถูกฆ่าตายได้ด้วยความเข้าใจผิด จริยวัตรของพระปัจเจกพุทธเจ้า ได้แก่ การปฏิบัติในการบิณฑบาตด้วยความสันโดษ บิณฑบาตโดยบริสุทธิ์ การจำพรรษา กระทำอุโบสถ และอนุโมทนา

๔.๓ บทบาทของพระปัจเจกพุทธเจ้า

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาปรากฏว่า มีบทบาทของพระปัจเจกพุทธเจ้า ในด้าน ๑) ฐานะผู้สั่งสอนธรรม ๒) เป็นผลบุญจากการถวายทาน ๓) สงเคราะห์สัตว์ ให้ชีวิตเป็นทาน ๔) เป็นบุญเขตให้สัตว์ได้ทำบุญ ๕) วิบากกรรมที่ทำไว้กับพระปัจเจกพุทธเจ้า ดังนี้

๔.๓.๑ ฐานะผู้สั่งสอนธรรม

ทริมุขชาดก^{๖๖} ว่าด้วยพระทริมุขปัจเจกพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดพระเจ้าพรหมทัต มีเรื่องโดยย่อว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็น พรหมทัตกุมาร เป็นสหชาติกับ ‘ทริมุข’ บุตรของปุโรหิต ภายหลังพระโพธิสัตว์ได้เป็นพระเจ้าพาราณสี ทริมุขบุตรปุโรหิตได้บรรลुพระปัจเจกโพธิญาณ เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามาแสดงธรรมโปรดพระราชาให้เห็นโทษในกามทั้งหลาย แล้วเตือนให้ออกผนวช พระราชาทรงสละราชสมบัติผนวชเป็นฤาษี ไม่นานได้อภิญญาและสมาบัติ สิ้นพระชนม์แล้วได้ทรงเข้าถึงพรหมโลก^{๖๗}

^{๖๕} พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๑๘๘-๑๘๙.

^{๖๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๑๔-๑๕/๒๓๐-๒๓๑.

^{๖๗} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๕/ ๒๓-๔๔.

๔.๓.๒ เป็นผลบุญจากการถวายทาน

มัชฌกสกุณชาดก^{๑๒} พระอรธรรคกถาจารย์กล่าวถึง การได้เป็นเศรษฐีมีทรัพย์มาก เป็นผู้มั่งคั่ง เพราะได้ถวายทานแก่พระนครสิขีปัจเจกพุทธเจ้า มีเรื่องโดยย่อว่า

อาคันตุกเศรษฐี มีทรัพย์มาก ตลอดชีวิตเขาไม่ทำบุญ ตายไปเกิดในโรรูนรกสมบัติที่ไม่มีบุตรรับมรดกจึงตกในราชสกุล พระราชาไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ทูลถามเรื่องนี้ จึงทรงนำเรื่องในอดีตชาติ ที่ทำให้เขาได้เป็นเศรษฐี แต่มิได้ใช้สอยโภคทรัพย์นั้น ดังนี้

ในอดีตกาล มีเศรษฐีเมืองพาราณสีไม่มีศรัทธา ตะหนัก ไม่สงเคราะห์ใคร ขณะเดินไปเฝ้าพระราชาเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่านครสิขี กำลังเดินบิณฑบาต จึงให้คนนำพระปัจเจกพุทธเจ้าไปที่เรือนแล้วให้ถวายภัต เมื่อรับภัตแล้ว ในระหว่างทางกลับ สวนทางกับเศรษฐีที่กลับจากพระราชวัง เศรษฐีแลดูในบาตรเห็นภัตตาหารรสเลิศแล้วเกิดความเสียดาย ดังนี้ อปรเจตนาจึงไม่สมบรูณ์ ไม่มีความถึงพร้อมแห่งบุญ

อาคันตุกะ ได้เป็นเศรษฐี มีทรัพย์มาก เพราะปัจจัยที่ได้ถวายทานแก่พระนครสิขี-ปัจเจกพุทธเจ้า แต่ไม่อาจใช้สอยโภคทรัพย์ได้ เพราะไม่สามารถทำอปรเจตนาให้สมบรูณ์ได้ คือ ก่อนให้ทานเป็นผู้ใจดี เมื่อให้ถึงจึงเป็นผู้เต็มใจจริง ๆ ครั้นให้แล้วก็ไม่อาลัยในภายหลัง เมื่อบุคคลสามารถทำเจตนาทั้ง ๓ ให้บริบูรณ์ จึงจะมีผลมาก^{๑๓}

๔.๓.๓ สงเคราะห์สัตว์ให้ชีวิตเป็นทาน

มหาโมรชาดก ว่าด้วยพญานกยูง^{๑๔} พระพุทธองค์ทรงปรารภความกระสันของภิกษุผู้กระสันรูปหนึ่ง ตรัสเล่าเรื่องในอดีตว่า

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานกยูง รอดพ้นจากบ่วงนายพราน ๓๐๐ ปี เพราะอาศัยอำนาจพระปริตร ภายหลังเกิดความกำหนัดด้วยราคะกิเลส ทำให้ไม่สามารถเจริญพระปริตร ต้องติดบ่วงนายพราน เมื่อพญานกยูงแสดงธรรมแก่นายพรานผู้หลงผิด ทำให้พรานนั้นกำหนดสังขารทั้งหลาย พิจารณาไตรลักษณ์ บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณแล้ว ปล่อยพญานกยูงออกจากบ่วง พร้อมกับนกทั้งปวง บรรดาสัตว์ในเหย้าเรือนทุกแห่ง ตั้งแต่แมวเป็นต้น ในชมพูทวีปทั้งสิ้น ที่ได้ชื่อว่าสัตว์ต้องขังมิได้มี

^{๑๒} บุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๑๐๒/๒๔๗.

^{๑๓} บุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๕/๑๖๒-๑๖๔.

^{๑๔} บุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๑๔๓/๔๔๕.

นายพรานได้บรรลุประปีงเจกโพธิญาณเป็นพระปีงเจกพุทธเจ้า เพราะได้ฟังธรรมกถา ได้ความสลดใจ และสงเคราะห์สัตว์เหล่านั้น ในอันให้ชีวิตเป็นทาน^{๓๕}

๔.๓.๔ เป็นบุญเขตให้สัตว์ได้ทำบุญ

๑) ปทุมเกสรียเถราปทา ประวัติในอดีตชาติของพระปทุมเกสรียเถระ^{๓๖}

มีเรื่องย่อว่า ในอดีตชาติของพระปทุมเกสรียเถระ ท่านเกิดเป็นช่าง ได้บูชาพระปีงเจกพุทธเจ้า พระปทุมเกสรียเถระเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า

เมื่อก่อน ข้าพเจ้าเป็นช่างพลายตระกูลมาตังคะ อาศัยอยู่ใกล้ที่พักหมู่ญาติ (พระปีงเจกพุทธเจ้า) มีความเลื่อมใสในพระปีงเจกพุทธเจ้า จึงได้โปรยเกสรดอกบัวลงบูชา ข้าพเจ้าทำจิตให้เลื่อมใสในพระปีงเจกพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐที่สุด ผู้กำจัดราคะแล้ว ผู้คงที่เหล่านั้นแล้วบังเกิดอยู่ในสวรรค์ตลอดกัปหนึ่ง ข้าพเจ้าได้โปรยเกสรดอกบัวบูชาพระพุทธรูปไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธรูป คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิกา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญาญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธรูป ข้าพเจ้าได้ทำสำเร็จแล้ว^{๓๗}

ในกาลที่บำเพ็ญโพธิสมภาร พระปทุมเกสรียเถระได้เกิดเป็นช่างชนิดดุร้าย ในตระกูลช่างมาตังคะอยู่ใกล้ภูเขามิวันต์ ใกล้กับหมู่ญาติปีงเจกพุทธเจ้า ท่านเป็นช่าง ชื่อว่า วารณะ คือ รื่องบันลือโกญจนาทออกทางวาจาได้ ห้ามมนุษย์ เป็นต้นได้ ด้วยความเลื่อมใสในพระปีงเจกพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ได้โปรยเกสรดอกบัว บูชาในพระปีงเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรมทั้งหลาย^{๓๘}

๒) ชาลียสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อชาลียะ^{๓๙}

อรรถกถาชาลียสูตร ท่านกล่าวเรื่องในอดีตชาติโฆสกเทวนบุตรเคยเป็นบุรุษเขี้ยวใจ ชื่อ โกตุหลิก ตายแล้วไปเกิดเป็นลูกสุนัขในบ้านนายโคบาล เขาอุปฐากพระปีงเจกพุทธเจ้าใน

^{๓๕} จุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๖/๔๕๖-๔๖๘.

^{๓๖} จุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑/๔๖๒.

^{๓๗} จุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑-๔/๔๖๒.

^{๓๘} จุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๒/๗๕๐.

^{๓๙} ที.ที. (ไทย) ๕/๓๗๘/๑๕๕.

เวลาเสร็จกตกิจ ท่านให้ก้อนข้าวก้อนหนึ่ง ๆ แก่ลูกสุนัข ลูกสุนัขจึงเกิดความรักในพระปัจเจก-
พุทธเจ้า เวลาภัตเฝ้าอยู่ที่ประตูบรรณศาลา เฝ้าคู่สัตว์ร้ายระหว่างทาง (ในเวลาที่ท่านกลับ) ให้
สัตว์ร้ายหนีไป สุนัขตายแล้วไปเกิดในเทวโลก ชื่อว่า โฆสกเทวบุตร ด้วยจิตอ่อนน้อมในพระ
ปัจเจกพุทธะ จูติจาก เทวโลกแล้วไปเกิดในเรือนตระกูลเศรษฐีกรุง โกสัมพี เศรษฐีพยายามให้
ฆ่าถึงเจ็ดครั้งไม่ถึงความตาย เมื่อบิดาล่วงลับเขาจึงได้ตำแหน่งเศรษฐีชื่อว่า โฆมิตเศรษฐี^{๘๐}

สุนัขมีจิตรักใคร่ในพระปัจเจกพุทธเจ้า ตายแล้วเกิดเป็น โฆสกเทวบุตรในเทวโลก

๔.๓.๕ วิบากกรรมที่ทำไว้กับพระปัจเจกพุทธเจ้า

๑) สุปปพุทธกฏฐิติสูตร^{๘๑} ว่าด้วยชายโรคเรื้อนชื่อสุปปพุทธะ มีเรื่องว่า ขณะที่
พระพุทธรองค์แสดงธรรมแก่บริษัทหมู่ใหญ่ ชายโรคเรื้อนจึงเข้าไปฟังธรรมบ้าง ทรงดำริว่า
ชายคนนี้ควรรู้แจ้งธรรม จึงตรัสอนุพุพิทถา คือ ทรงประกาศ ๑. ทานกถา (เรื่องทาน) ๒. สี-
ลกถา (เรื่องศีล) ๓. สักกถา (เรื่องสวรรค์) ๔. กามาทีนวกถา (เรื่องโทษ ความต่ำทราม ความ
เศร้าหมองแห่งกาม) ๕. เนกขัมมานิสังสกถา (เรื่องอานิสงส์แห่งการออกจากกาม) เมื่อทรง
ทราบว่ามีจิตควรบรรลุธรรม จึงทรงประกาศสามกถาสักกเทศนา^{๘๒} คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค
ทำให้ได้บรรลุพระโสดาบันแล้วลุกขึ้นทำประทักษิณจากไป ขณะนั้น โคนแม่ลูกอ่อนได้ขวิดเขา
จนล้มลงเสียชีวิต พระพุทธรองค์ตรัสว่า “ชายโรคเรื้อนชื่อสุปปพุทธะจะสำเร็จสัมโพธิ”^{๘๓} ในวัน
ข้างหน้า” แล้วตรัสเหตุและปัจจัยในอดีตชาติที่ทำให้เขาเป็นโรคเรื้อนว่า

เขาเป็นบุตรเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ ไปยังสวนสาธารณะได้เห็นพระปัจเจกพุทธะนาม
ว่า ตครสิขิ กำลังเดินบิณฑบาต มีความคิดว่า ‘ใครนี่ เป็นโรคเรื้อนห่มผ้าสกปรกเที่ยวไป’
แล้วถ่มน้ำลายเดินแซงไปทางด้านซ้าย เพราะผลแห่งกรรมนั้น เขาไหม้อยู่ในนรกหลาย
๑๐๐ หลาย ๑,๐๐๐ หลาย ๑๐๐,๐๐๐ ปี เพราะเศษแห่งวิบากกรรมนั้นยังเหลืออยู่ เขาจึง
เกิดเป็นชายโรคเรื้อน ยากจน กำพริ้ว ยากไร้ในกรุงราชคฤห์นี้เอง เขาอาศัยกรรมวินัยที่
ตถาคตประกาศไว้แล้ว ยึดมั่น ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา..หลังจากตายแล้วจึงไปเกิด

^{๘๐} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๕๕-๑๖๖.

^{๘๑} จุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๕-๒๕๘.

^{๘๒} สามกถาสักกเทศนา หมายถึงพระธรรมเทศนาที่พระพุทธรองค์ทรงยกขึ้นแสดงเอง โดยไม่มีผู้ทูล
อาราธนาหรือทูลถาม พระธรรมเทศนานั้น คือ อริยสัจ ๔ ประการ

^{๘๓} สัมโพธิ ในที่นี้หมายถึงมรรค ๓ เบื้องสูง คือ สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค
(จุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๘).

ในสุคติโลกสวรรค์...เหนือกว่าเทวดาเหล่าอื่น ในชั้นดาวดึงส์นั้น ด้วยวรรณะและยศ^{๘๔}
 สุปปพุทธะ ต้องไปเกิดเป็นชายโรคเรื้อน ยากจน กำพรวด ยากไร้ เพราะผลแห่ง
 กรรมที่กระทำไว้กับพระนครสิขีปัจเจกพุทธเจ้า

๒) สัตถุฎฎุฎเปตวัตถุ เรื่องเปรตถูกคอต้อยศิริษะ^{๘๕} มีเรื่องโดยย่อว่า
 พระมหาโมคคัลลาเถระลงจากภูเขาคิริมกุฎฐ เห็นเปรต จึงซักถาม เปรตตอบว่า
 ข้าพเจ้าเกิดเป็นเปรตในยมโลก ได้รับความลำบาก เพราะทำบาปกรรมไว้ ค้อนเหล็ก
 ๖๐,๐๐๐ ลูก ตกลงใส่กระท่อมศิริษะ เพราะผลกรรมที่กระทำไว้กับพระปัจเจกพุทธเจ้านาม
 ว่าสุนทร ข้าพเจ้าได้ติดก้อนกรวด ทำลายกระท่อมของท่าน จึงต้องได้รับทุกข์เช่นนี้^{๘๖}
 เพราะครั้งที่ เปรตนั้นเป็นมนุษย์ได้ติดก้อนกรวด ทำลายกระท่อมของ
 พระสุนทรปัจเจกพุทธเจ้า จึงได้รับผลกรรมนั้น ทำให้เขามาเกิดเป็นเปรต ถูกค้อนเหล็ก
 ๖๐,๐๐๐ ลูก ตกลงใส่กระท่อมศิริษะ

๓) ราชปุตตเปตวัตถุ เรื่องเปรตราชบุตร^{๘๗} มีเรื่องว่า พระพุทธองค์ตรัสเล่า
 ผลกรรมที่พระราชโอรสกระทำกรรมทั้งหลายที่ทรงกระทำไว้กับพระสุนทรปัจเจกพุทธเจ้าว่า
 พระราชโอรส เสด็จเข้าไปยังภูเขาคิริมกุฎฐ ได้ทอพระเนตรเห็นพระปัจเจกพุทธะ
 นามว่า สุนทร ผู้แสวงหาคุณอันประเสริฐ..ยินดีเฉพาะอาหารที่อยู่ในบาตรซึ่งได้มาด้วย
 ภิกขาจาร เสด็จลงจากคอกช้างแล้วได้ตรัสถามว่า ได้ภิกขาบั้งไหม พระคุณเจ้า ทรงจับ
 บาตร แล้วทุ่มทำลายบาตรที่พื้นดินแข็ง..แล้วตรัสว่า เราเป็นพระราชโอรสของพระเจ้า
 กิตวะ ท่านจักทำอะไรเราได้.. จึงประสบทุกข์แสนสาหัสในนรก ๘๕๐,๐๐๐ ปี.. จุตจาก
 นรกแล้วมาเกิดเป็นเปรตชื่อขุปปิปาสหะ^{๘๘}

เพราะพระราชโอรส ของพระเจ้ากิตวะ ใช้อำนาจความเมาในความเป็นใหญ่
 กระทำบาป ระรานญาติผู้ปฏิบัติดีงาม จึงได้รับผลกรรมไปเกิดเป็นเปรตผู้มีความหิวตลอดเวลา

^{๘๔} พ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๘.

^{๘๕} พ.เปต. (ไทย) ๒๖/๘๐๖/๓๐๐.

^{๘๖} พ.เปต. (ไทย) ๒๖/๘๐๖-๘๑๒/๓๐๑.

^{๘๗} พ.เปต. (ไทย) ๒๖/๘๕๓-๘๖๕/๒๕๐๒๕๒.

^{๘๘} เปรตผู้มีแต่ความหิวกระหายตลอดเวลา (พ.เปต. (ไทย) ๒๖/๘๖๓/๒๕๒).

๔) พุทธาปทานฝ่ายอกุศล

มีเรื่องโดยย่อ ดังนี้

(๑) ในอดีตพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติในตระกูลศูทร เป็นนักเลงชื่อมุนาพิ ได้ค้าพระสุรภีปัจเจกพุทธเจ้าว่า สมณะนี้ทุศีล มีกรรมลามก เพราะวิบากของอกุศลนั้นจึงเสวยทุกข์ในนรกนานถึงหมื่นปี ได้รับการกล่าวต่อมากมาย ด้วยกรรมที่เหลือ นางจิณฺจมาณวิกาได้กล่าวต่อพระพุทธรเจ้าด้วยถ้อยคำที่ไม่เป็นจริงต่อหน้าหมู่ชน เพราะเหตุแห่งการกล่าวต่อของนางสุนทร^{๘๕}

(๒) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติในตระกูลหนึ่ง เป็นเด็ก เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า จึงถือเอาสะเก็ดหินขว้างไปที่หลังเท้าของท่าน หนึ่งหลังเท้าขาด โลหิตไหล เพราะกรรมนั้นจึงเสวยทุกข์ในนรกหลายพันปี แม้เป็นพระพุทธรเจ้า ด้วยกรรมที่เหลือนั้นในภพสุดท้าย จึงถูกพระเทวทัตกลิ้งสะเก็ดหินกระทบที่หลังพระบาท จนเกิดหื้อพระโลหิต^{๘๖}

(๓) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นคนเลี้ยงช้าง เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้ากำลังเดินบิณฑบาต คิดว่า คนหัวโล้นมาจากไหน มีจิตถูกโทสะกระทบแล้วเกิดเป็นดุจตะปูตรึงใจ ได้ทำช้างให้ขัดเคือง ด้วยกรรมนั้น พระโพธิสัตว์จึงเสวยทุกข์ในอบายหลายพันปี ในอภัพหลังสุดได้เกิดเป็นพระพุทธรเจ้า จึงถูกพระเทวทัตกระทำให้ช้ำนาพาคิริเต็มเกล้า แล้วปล่อยไปในเวลาที่พระพุทธรเจ้าเสด็จเที่ยวบิณฑบาต^{๘๗}

นอกจากพระปัจเจกพุทธเจ้าจะเป็นผู้ที่มีบทบาทในด้านสั่งสอนธรรม สงเคราะห์สัตว์ เป็นบุญเขตให้สัตว์ อมนุษย์ได้ทำบุญกุศลแล้ว อีกด้านหนึ่ง คือด้านอกุศล เมื่อมีบุคคลใดคิดประทุษร้ายท่าน ย่อมประสบวิบากกรรมทำให้ ไปเกิดเป็นชายโรคเรื้อน เป็นเปรตถูกฉ้อนต่อยศิรยะ เป็นเปรตผู้มีความหิวตลอดเวลา ได้รับการต่อมากมายด้วยถ้อยคำที่ไม่เป็นจริงต่อหน้าหมู่ชน ถูกสะเก็ดหินกระทบที่หลังพระบาท จนเกิดหื้อพระโลหิต และถูกช้ำนาพาคิริจะเข้ามาทำร้าย

๔.๔ การนำจริยวัตรของพระปัจเจกพุทธเจ้ามาประยุกต์ใช้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม

^{๘๕} พ.อ.ป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๑๕-๒๒๓.

^{๘๖} พ.อ.ป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๒๘.

^{๘๗} พ.อ.ป.อ. (ไทย) ๘/๑/๒๒๘-๒๓๐.

พระปัจเจกพุทธเจ้า มีคุณลักษณะพิเศษที่สำคัญประการหนึ่ง คือการดำเนินชีวิตอยู่เพียงลำพัง (เอกะ) การที่จะนำเอาจริยาวัตรอันประเสริฐของพระปัจเจกพุทธเจ้ามาประยุกต์ให้เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว และสังคม โดยการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาไม่จำเป็นจะต้องปลีกตัวออกไปจากสังคม ก็อาจจะสามารถนำเอา ความเมตตา การมีศีล และการภาวนาอันเป็นสิ่งดีงามของพระปัจเจกพุทธเจ้ามาประยุกต์ใช้เป็นแบบอย่างในหลักการสร้างความดีให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมได้ ในเรื่อง บุญกิริยาวัตถุ ๓ ได้ดังนี้

“บุญกิริยาวัตถุ” แยกศัพท์อธิบายความหมายได้ ๒ ศัพท์ คือ บุญกิริยา หมายถึง เจตนาบำเพ็ญบุญ วัตถุ หมายถึงที่ตั้งแห่งผลหรือเหตุให้เกิดผล

ดังนั้น บุญกิริยาวัตถุ หมายถึงเจตนาบำเพ็ญบุญซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งผลหรือเป็นเหตุให้เกิดอานิสงส์ต่าง ๆ ^{๕๒} บุญกิริยาวัตถุมี ๓ ประการ คือ

๑. บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน

๒. บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล

๓. บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา^{๕๓}

พระพุทธองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานนิดหน่อย.. คิดนิดหน่อยและไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเข้าถึงความเป็นผู้โศคร้ายในมนุษย์

บุคคลผู้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน...ศีลพอประมาณ แต่ไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเข้าถึงความเป็นผู้โศคร้ายในมนุษย์

บุคคลผู้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน...ศีลมีประมาณยิ่ง แต่ไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเกิดร่วมกับเทวดาชั้นจาตุมหาราช ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี^{๕๔}

๑. บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน

ในทานวัตถุ เหตุแห่งการให้ทาน พระพุทธองค์ทรงแสดงเหตุที่บุคคลต่าง ๆ ให้ทาน ๘ ประการคือ (๑) เห็นว่ามาขอก็ให้ไป (๒) กลัวถูกตำหนิว่าตระหนี่ (๓) ตอบแทนคนที่เคยให้ (๔) หวังจะให้เขาให้ตอบ (๕) คิดว่าเป็นเรื่องดี (๖) เห็นว่าผู้นี้หุงหากินเองไม่ได้ (๗)

^{๕๒} อ.อุทฺตม. (ไทย) ๒๓/-/๕๔.

^{๕๓} อ.อุทฺตม. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๔.

^{๕๔} อ.อุทฺตม. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๔-๒๕๖.

หวังชื่อเสียง (๘) เป็นเครื่องประดับจิตและปรุงแต่งจิต (หมายถึงเพื่อสละความตระหนี่ ทำให้จิตอ่อนโยนเพื่อเจริญกัมมัญฐาน^{๕๕} ผลแห่งการแจกจ่ายทานในเนื่อนานบุญที่บุคคลให้แล้วจะได้รับผลมากนั้น สมดังคำพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

มนุษย์ทั้งหลายผู้หวังบุญให้ทานอยู่ ทำบุญปรารถนาเหตุแห่งการเวียนว่ายตายเกิด จึงถวายทานแก่สงฆ์ซึ่งมีผลมาก ด้วยว่า พระสงฆ์นี้มีคุณยิ่งใหญ่ ไพบูลย์ หาประมาณมิได้ คุชทะเลเปี่ยมด้วยน้ำ พระอรหันต์บุคคลเหล่านี้แลเป็นผู้ประเสริฐสุด เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าผู้มีความเพียร เป็นผู้ให้แสงสว่างคือปัญญาแก่ชาวโลก ย่อมยกกรรมกถาขึ้นแสดง ทานที่บุคคลถวายเจาะจงสงฆ์นั้น ชื่อว่าเป็นทานที่ถวายดีแล้ว บุชาสักการะอย่างดีแล้ว ทักขินาที่ถวายสงฆ์นั้นมีผลมาก ทั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายผู้ทรงรู้แจ้งโลกก็ทรงสรรเสริญแล้ว^{๕๖}

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก องค์ปัจจุบัน พระนิพนธ์เรื่องการทำทานไว้ว่า

การทำทานนั้น ผลิตผลที่ผู้ทำทานจะได้รับคือ ‘บุญ’ หากผู้รับการให้ทานไม่เป็นเนื่อนาที่ดีสำหรับการทำบุญแล้ว ผลของทานคือบุญก็จะไม่เกิดขึ้น แม้จะเกิดก็ไม่สมบูรณ์ เพราะผู้ทำทานจะได้รับ ‘บุญ’ มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับผู้รับการให้ทานนั้น หากเป็นผู้มีศีลมีธรรมสูง ทานที่เราได้ทำไปแล้วก็เกิดผลบุญมาก หากผู้รับการให้ทานเป็นผู้ไม่มีศีลไม่มีธรรม ผลของทานก็ไม่เกิดขึ้น คือได้บุญน้อย พระสมัยก่อนที่ท่านบวชเพราะมุ่งที่จะหนีสงสาร โดยมุ่งจะทำมรรค ผล และพระนิพพานให้แจ้ง ท่านจึงเป็นเนื่อนานบุญอันประเสริฐ แต่ในสมัยนี้ มีบางคนที่บวชด้วยคติ ๔ ประการที่ว่า บวชเป็นประเพณี บวชหนีทหาร บวชผลาญข้าวสุก บวชสนุกตามเพื่อน ซึ่งการบวชที่แท้จริงนั้นต้องเพื่อสละความโลภ โกรธ หลง มีปัญหาวา ทำอย่างไร จึงจะพบกับท่านที่เป็นเนื่อนานบุญที่ประเสริฐข้อนี้ขึ้นอยู่กับวาสนาของเราผู้ทำทานเป็นสำคัญ หากได้เคยสร้างสมอบรม สร้างบารมีมาด้วยดีในอดีตชาติเป็นอันมากแล้ว บารมีนั้นก็จะเป็พลังวาสนา น้อมนำให้พบกับท่านที่ปฏิบัติชอบ เป็นเนื่อนานบุญอันประเสริฐ^{๕๗}

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๖/๓๔๕.

^{๕๖} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๖๔๒-๖๔๔/๗๑.

^{๕๗} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก, *วิธีสร้างบุญบารมี*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑.

๒. บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระเจ้าอชาตศัตรูว่า

ตถาคตอุบัติขึ้นมาในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยตนเองโดยชอบ... ด้วยตนเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม แสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น ความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด..^{๕๘}

ดังนั้น ศีลจึงมีความสำคัญ สมดังคำพระผู้มีพระภาคที่ตรัสว่า แสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้นนั้น หมายถึง ศีล ธรรมมีความงามในท่ามกลาง หมายถึง อริยมรรค และธรรมมีความงามในที่สุด หมายถึง พระนิพพาน

ศีล แปลว่า ปรกติ ฝึกหัด ปฏิบัติ การเว้น^{๕๙} คือ กติกาที่บุคคลจะต้องระวังรักษาตามเพศและฐานะ การรักษาศีล เป็นการเพียรพยายามเพื่อระงับโทษทางกายและทางวาจา อันเป็นเพียงกิเลสหยาบมิให้กำเริบขึ้น และเป็นการบำเพ็ญบุญบารมีที่สูงกว่าการให้ทาน ทั้งในการถือศีลด้วยกันเองก็ยิ่งได้บุญมากและน้อยต่างกันไปตามลำดับ ดังนี้ คือ

๑) การให้ธรรมทาน ๑๐๐ ครั้ง ได้บุญน้อยกว่าการถือศีล ๕ แม้ถือเพียงครั้งเดียว

๒) การถือศีล ๕ ๑๐๐ ครั้ง ได้บุญน้อยกว่าการถือศีล ๘ แม้ถือเพียงครั้งเดียว

๓) การถือศีล ๘ ๑๐๐ ครั้ง ได้บุญน้อยกว่าการถือศีล ๑๐ คือการบวชเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนา แม้จะบวชเพียงวันเดียว

๔) การบวชเป็นสามเณร ๑๐๐ ครั้ง ได้บุญน้อยกว่าผู้อุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนามีศีลปาฏิโมกข์สังวร ๒๒๗ แม้จะบวชเพียงวันเดียว^{๖๐}

ฉะนั้น ในฝ่ายถือศีลแล้ว การได้อุปสมบทในพระพุทธศาสนาได้บุญบารมีมากที่สุด เพราะเป็นเนกขัมมบารมีในบารมี ๑๐ ซึ่งเป็นการออกจากกาม เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติธรรมขั้นสูง คือการภาวนาเพื่อมรรค ผล และพระนิพพานต่อไป ผลการรักษาศีลนั้นมีมาก ซึ่งยังให้ประโยชน์สุขในชาตินี้และชาติหน้าละอรรถภาพไปแล้วได้บังเกิดในเทวโลก

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๘/๑๕๐/๖๔.

^{๕๙} แปลก สนธิกรณ, พจนานุกรม บาลี-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๓๖๔.

^{๖๐} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก, วิธีสรางบุญบารมี, หน้า ๑๖-๑๗.

๓. บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา

คือ การทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือการฝึกอบรมจิตใจ เป็นการสร้างบุญบารมี ที่สูงสุด และยิ่งใหญ่ที่สุดในพระพุทธศาสนา เป็นแก่นแท้ที่สูงกว่าฝ่ายศีลมากนัก การเจริญภาวนา มี ๒ อย่าง คือ (๑) สมถภาวนา คือการทำสมาธิ การฝึกอบรมจิตให้สงบ (๒) วิปัสสนาภาวนา คือ การเจริญปัญญา การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามความจริง^{๑๑๑}

(๑) สมถภาวนา คือ การทำจิตให้สมาธิตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว สมถกรรมฐานนี้ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้เรียกว่า กรรมฐาน ๔๐ ระยะเวลาอันเป็นฌาน (อัปปนาสมาธิ) คือฌานสมาธิ และอุปจารสมาธิ มีอานิสงส์ให้ไปบังเกิดในเทวโลก ๖ ชั้น แต่ไม่ถึงพรหมโลก สมาธิระดับอัปปนาสมาธิ (รูปฌาน ๔ และอรุปรุฌาน ๔) ส่งผลให้ไปบังเกิดในพรหมโลก

(๒) วิปัสสนาภาวนา คือการเจริญปัญญา

เมื่อจิตตั้งมั่นในสมาธิดีแล้ว อยู่ในระดับฌานต่าง ๆ วิปัสสนามีใช้การให้จิตตั้งมั่น อยู่ในอารมณ์เดียว แต่คิดใคร่ครวญหาเหตุและผล ในสภาวะธรรมทั้งหลาย อารมณ์วิปัสสนานั้น มีอย่างเดียว คือขั้น ๕ เรียกว่า รูป-นาม โดยรูป มี ๑ นาม มี ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ พิจารณาจนรู้แจ้งเห็นจริงว่าสภาวะธรรมทั้งหลาย อันได้แก่ขั้น ๕ นั้นล้วนเป็น ไตรลักษณ์ คือ เป็นอนิจจัง ทุกขังและอนัตตา ดังนี้

อนิจจัง คือความไม่เที่ยง เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา ไม่อาจคงอยู่ในสภาพเดิมได้ เจริญเติบโตแล้วแตกดับสลายไปไม่เที่ยงแท้แน่นอน

ทุกขัง คือสภาพที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ สรรพสิ่งทั้งหลายอันเป็นสังขารธรรม เกิดขึ้นแล้ว ไม่อาจตั้งมั่นในสภาพนั้นได้ตลอดไป ต้องเปลี่ยนแปลงไป

อนัตตา คือความไม่ใช่ตัวตน สรรพสิ่งทั้งหลายอันเนื่องมาจากการปรุงแต่ง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ล้วนเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยมาประชุมกันเพียงชั่วคราว เมื่อนานไปย่อมเปลี่ยนแปลง แล้วแตกสลาย กลับคืนไปสู่สภาพเดิม^{๑๑๒}

ฉะนั้น การที่จะเจริญวิปัสสนาภาวนาได้ จำเป็นจะต้องพยายามทำสมาธิให้ได้เสียก่อน อย่างน้อยต้องได้ฌานสมาธิ หากทำสมาธิยังไม่ได้ ก็ไม่สามารถทำให้เกิดวิปัสสนาปัญญาขึ้นได้ สมาธิจึงเป็นบันไดขั้นต้นที่จะก้าวไปสู่การเจริญวิปัสสนาปัญญา

^{๑๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๘๑.

^{๑๑๒} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก, วิธีสร้างบุญบารมี, หน้า ๒๑-๒๓.

การเจริญสมณะและวิปัสสนาอย่างง่าย ๆ ประจำวัน ซึ่งควรจะทำบ่อย ๆ ทำให้มาก ๆ จนจิตเป็นอารมณ์แนบแน่น ไม่ว่าจะยืน เดิน นั่ง หรือนอน ก็คิดและใคร่ครวญถึงความจริง ๔ ประการ ดังนี้

๑) มีจิตใคร่ครวญถึงมรณัสสติกรรมฐาน หรือมรณานุสติกรรมฐาน การใคร่ครวญระลึกถึงความตายเป็นอารมณ์ว่า มรณะเป็นธรรมอันยิ่งใหญ่ที่ไม่มีใครสามารถจะเอาชนะได้

๒) มีจิตใคร่ครวญถึงอสุภกรรมฐาน พิจารณาให้เห็นว่าร่างกายของคนและสัตว์ที่เห็นว่าสวยงามนั้น แท้จริงก็เป็นอนิจจัง คือไม่เที่ยงแท้แน่นอน เป็นทุกขัง คือทนอยู่ในสภาพเช่นนั้นไม่ได้ วันเวลาย่อมพรากความสวยงาม และเมื่อตายลงย่อมเป็นที่น่าเกลียดน่ากลัว

๓) มีจิตใคร่ครวญถึงกายคตานุสติกรรมฐาน เป็นกรรมฐานที่มีอานิสงส์มาก เพราะทำให้สามารถละ ‘สักกายทิฐิ’ อันเป็นสังโยชน์ข้อต้นได้โดยง่าย พิจารณาภายใต้เห็นสภาพตามความเป็นจริง มักพิจารณาร่วมกับอสุภกรรมฐาน และมรณัสสติกรรมฐาน

๔) มีจิตใคร่ครวญถึงธาตุกรรมฐาน พิจารณาแยกให้เห็นความจริงว่า ร่างกายเราหรือของผู้อื่น เป็นเพียงธาตุ ๔ ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ มาประชุมกันเพียงชั่วคราวเท่านั้น ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เมื่อนานไปก็เก่า แก่ แล้วแตกสลายตายไปกลับไปสู่ความเป็นธาตุน้ำ ธาตุดิน ธาตุลม ธาตุไฟตามเดิม^{๑๑๑}

ดังนั้น บุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ เจตนาบำเพ็ญบุญซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งผลหรือเป็นเหตุให้เกิดอานิสงส์ต่าง ๆ ที่ทำให้ผู้ที่ประพฤติปฏิบัติแล้ว เกิดคุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เป็นวิธีสร้างบุญบารมี เพื่อทำให้สามารถบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่งขึ้นไปได้ อันเป็นการทำบุญกุศลในพระพุทธศาสนาที่สมบูรณ์ตามลำดับ เรียกว่า การให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนา

๔.๕ สรุป

องค์ธรรมที่ทำให้สำเร็จพระปัจเจกพุทธเจ้า คือ การบำเพ็ญบารมี ๓๐ การตรัสรู้ พระปัจเจกโพธิญาณ การมีจริยา ๘ และบำเพ็ญกตปัจจากตวัตร

สถานที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้า ๒ แห่งคือ ที่จอมเขานันทมุลกะ ภูเขาคันธมาทน์ และที่ภูเขาอิสิคิลิ พระปัจเจกพุทธเจ้ามาตังคะ เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์สุดท้าย เมื่อ

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๗-๒๖.

นิพพานจะเหาะไปที่ภูเขามหาปปาทะในหิมวันตประเทศ อันเป็นที่ปรินิพพานของพระปัจเจก-
พุทธเจ้าทั้งหลาย ตอนใกล้ปรินิพพานจะเปล่งอุทาน พระปัจเจกพุทธเจ้ามีบทบาท ในฐานะ
เป็นผู้สั่งสอนธรรม เป็นผลบุญจากการถวายทาน สงเคราะห์สัตว์ ให้ชีวิตเป็นทาน เป็นบุญ
เขตให้สัตว์ได้ทำบุญ ผู้กระทำความดีกับพระปัจเจกพุทธเจ้าย่อมได้รับวิบากกรรม และการนำ
จริยาวัตรของพระปัจเจกพุทธเจ้ามาประยุกต์ใช้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม ได้แก่
การนำเอาจริยาวัตร ๓ มาประพฤติปฏิบัติ ด้วยการให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนา

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษา สถานภาพและบทบาทของพระปัจเจกพุทธเจ้า ในพระพุทธศาสนาเถรวาท จากการศึกษาสรุปได้ว่า

นักปราชญ์ทั้งหลาย ได้ให้ความหมายของ พระปัจเจกพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธะ พระปัจเจกโพธิ หมายถึง พระพุทธเจ้าประเภทหนึ่ง ซึ่งบรรลุนิพพานเช่นเดียวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ตรัสรู้เฉพาะตัว ไม่ทรงประกาศความรู้ที่แก่นแก่นมนุษย์ และไม่ทรงเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า ดำรงชีพอยู่อย่างสันโดษและโดดเดี่ยว ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง โดย มิอาศัยฟังคำสอนจากผู้อื่น เข้าถึงพระนิพพานโดยปราศจากการประกาศธรรมแก่สรรพสัตว์ และมีได้ประดิษฐานศาสนา

ในคัมภีร์พระวินัยปิฎก พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง ผู้ประพฤติปฏิบัติเพื่อสงบระงับเวร กับ พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง บุคคลหนึ่งใน ๒ จำพวกที่ไม่ต้องอาบัติ

ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง อุปรานบุคคล พวกหนึ่ง ผู้ควรที่จะสร้างสอุปหรือเจดีย์เพื่อเป็นที่ระลึกและกราบไหว้บูชา, ผู้ที่ปฏิบัติตามแบบแผนประเพณีของพระอรียะ และประพฤติในอรียวงศ์ ๔, พระอรียะผู้ไกลจากกิเลสที่ชาวโลกและเทวโลกควรดำเนินตาม และทรงเป็นสัตบุรุษด้วย, สมณะ, พรหมณ์, ฤาษี, ผู้ที่ควรกราบไหว้, ทักขินาปาฏิปุคคติก ประการที่ ๒ (รองจากพระพุทธเจ้า จากทักขินาทาน หรือการถวายทานเจาะจงบุคคล ๑๔ ประการ), พระพุทธเจ้าจำพวกหนึ่งที่เกิดขึ้นในโลก เพื่อเกื้อกูลเพื่อประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย, คนที่อิมเอง ที่หาได้ยากในโลก, ผู้อยู่ประพฤติพรหมจรรย์อุบัติในชมพูทวีป, บุคคลผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักขินา ควรแก่การทำอัญชติ เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก, ผู้ตรัสรู้ได้เองด้วยปัจเจกโพธิญาณ, ผู้ประเสริฐ ลอยบาปแล้ว, วิสุทธิเทพ เทพโดยความบริสุทธิ์ในอทิเทพ, นรชนผู้ประกอบด้วยฤทธิ์, นักปราชญ์ผู้ปราศจากกิเลส ก้าวล่วงค้นหาได้, พระปัจเจกมุนี, พระอรียะ ผู้ที่ประพฤติวิเวก, พระสยัมภู ผู้ไม่พ่ายแพ้แก่มาร และพระสัมพุทธเจ้าผู้เพียบพร้อมด้วยจรณธรรม

ในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก บุคคลบัญญัติ พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง พระปัจเจกพุทธะ ในนวกอุทเทส พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นบุคคลอันดับสองรองจาก พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในบุคคล ๕ จำพวก พระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยตนเองในธรรม ที่ไม่เคยสดับมาก่อน แต่ไม่ถึงความเป็นสัพพัญญูญาณและไม่ถึงความชำนาญในทศพลญาณ

ในคัมภีร์พระอรรถกถา พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง พระปัจเจกมุณี, มหามุณี พระปัจเจกพุทธฤาษี และ พระปัจเจกพุทธรัตนะ

ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึงพระพุทธรูปที่ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง เฉพาะผู้เดียว

การตั้งความปรารถนาเพื่อเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น เมื่อเปรียบเทียบคุณสมบัติของผู้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูป ซึ่งต้องมีคุณสมบัติ ๘ ประการ ส่วนคุณสมบัติของผู้ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามี ๕ ประการ มีความแตกต่างระหว่างผู้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปกับ พระปัจเจกพุทธเจ้า คือ พระปัจเจกพุทธเจ้าที่ไม่ต้องมือภินหาร ๓ ประการนี้ คือ (๑) ความถึงพร้อมแห่งอุปนิสัยแห่งพระอรหัต (๒) เหตุที่จะทำให้สำเร็จพระอรหัตได้เฝ้าชาตินั้น และ (๓) การบรรพชา

เมื่อเปรียบเทียบระหว่างผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้ากับพระพุทธรูปแล้ว การตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธรูปจะต้องใช้ระยะเวลาสั้นกว่า กล่าวคือ พระปัจเจกพุทธเจ้าใช้เวลาเท่ากับครึ่งหนึ่งของความปรารถนาเป็นพระพุทธรูป

ระยะเวลาในการตั้งความปรารถนาของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลายใช้เวลานานไม่ต่ำกว่า ๒ อสงไขยแสนกัปหรือนานกว่านั้น พระปัจเจกโพธิสัตว์ เป็นผู้ประกอบด้วยพุทธภูมิ ๔ ไม่เป็นอกัปปฐานะ ๑๘ ประการ พระปัจเจกพุทธเจ้าเกิดขึ้นในสกุล กษัตริย์ สกุลพราหมณ์ หรือสกุลคหบดี ๑ ใน ๓ สกุลนี้เท่านั้น

พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่บังเกิดในกาลที่มีพระพุทธรูปทรงบังเกิด และบังเกิดขึ้นในวิวัฏฏกัป คือ กัปเจริญ ซึ่งเหมือนกับพระพุทธรูป

ผู้ที่ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น จะเป็นนักปราชญ์ผู้มีปัญญา ที่ได้สั่งสมบุญกุศลไว้ในอดีตพระพุทธรูปทั้งหลาย แต่ยังไม่บรรลุพระนิพพาน กระทำอารมณ์สังเวชโดยใช้บุคคลผู้หนึ่งเป็นประธาน พิจารณาถือเอาเรื่องสังเวชนั้นให้เป็นอารมณ์ด้วยอารมณ์เพียงเล็กน้อย ทำให้แจ้ง ย่อมบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณเฉพาะผู้เดียว แม้มิได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธรูปพระองค์ใด ในมนุษยโลก เทวโลกและพรหมโลก ยกเว้นพระพุทธรูปแล้ว ไม่มีผู้ใดประเสริฐเทียบเท่ากับพระปัจเจกพุทธเจ้า

พระประวัติพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง ๔๑ พระองค์ ทรงเกิดในสกุลกษัตริย์ คือ พระเจ้าพาราณสี ๓๗ พระองค์ เป็นพระราชบิดาปัจเจกประเทศ ๑ พระองค์ รวม ๓๘ องค์ มี พระปัจเจกพุทธเจ้าที่ทรงเกิดในสกุลคหบดี ๒ พระองค์ คือ องค์ที่ ๑๒ บุตรบุโรหิต และ องค์ที่ ๑๖ บุตรเศรษฐี ไม่ปรากฏว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าที่ทรงเกิดในสกุลพราหมณ์ ส่วนองค์ที่ ๔๐ เป็นพระประวัติของพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่ามาตังคะที่ปรินิพพาน ซึ่งทำให้ทราบว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นไม่เกิดขึ้นในกาลที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายบังเกิดขึ้น

ก่อนจะบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายพิจารณาเจริญ วิปัสสนาด้วย เมตตามาน ปฏิจจสมุปบาท ทำสมาบัติ เห็นโทษในความโลภ เจริญ พรหมวิหาร ๔ เป็นต้น ทรงกระทำเป็นอารมณ์สังเวช พิจารณาถือเอาเรื่องสังเวชนั้น ให้เป็นอารมณ์แล้ว ทรงแจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้วบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ

องค์ธรรมที่ทำให้สำเร็จพระปัจเจกพุทธเจ้า คือ การบำเพ็ญบารมี ๓๐ การตรัสรู้ พระปัจเจกโพธิญาณ การมีจริยา ๘ และบำเพ็ญศตปัจจาคัตวัตร

สถานที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้า ปรากฏใน ๒ แห่งคือ ที่เฝ้ามเหสนันทมุลกะ ภูเขาคันธมาถ์ และที่ภูเขาอิสสิคิลิ พระปัจเจกพุทธเจ้ามาตังคะ เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์สุดท้าย เมื่อนิพพานจะเหาะไปที่ภูเขามหาปาดะในหิมวันตประเทศ อันเป็นที่ปรินิพพานของ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย

จริยาวัตรของพระปัจเจกพุทธเจ้า ได้แก่ การบิณฑบาตด้วยความสันโดษ การทำ บิณฑบาตให้บริสุทธิ์ การจำพรรษา กระทำอุโบสถ โดยเพียงกล่าวว่า ‘วันนี้เป็นวันอุโบสถ’ และอนุโมทนาทายกผู้ถวายปัจจัยด้วยกาลาสน์ ๆ ๒ กาลา

นอกจากพระปัจเจกพุทธเจ้าจะเป็นผู้ที่มีบทบาทในด้านสั่งสอนธรรม สงเคราะห์ สัตว์ เป็นบุญเขตให้สัตว์ อมนุษย์ได้ทำบุญกุศลแล้ว อีกด้านหนึ่ง คือด้านอกุศล เมื่อมีบุคคลใด คิดประทุษร้ายท่าน ย่อมประสบวิบากกรรมอย่างร้ายแรง เช่น ทำให้ไปเกิดเป็นชายโรคเรื้อน เป็นเปรตถูกก่อต๋อยศิระะ เป็นเปรตผู้มีความหิวตลอดเวลา ได้รับการตู่หมายด้วยถ้อยคำ ที่ไม่เป็นจริงต่อหน้าหมู่ชน ถูกสะกิดหินกระทบที่หลังพระบาท จนเกิดหื้อพระโลหิต และถูก ช้างนาพาศิริจะเข้ามาทำร้าย

พระปัจเจกพุทธเจ้า มีคุณลักษณะพิเศษที่สำคัญประการหนึ่ง คือการดำเนินชีวิต อยู่เพียงลำพัง (เอกะ) การที่จะนำเอาจริยาวัตรอันประเสริฐของพระปัจเจกพุทธเจ้ามาประยุกต์ ให้เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว และสังคมแล้วนั้น โดยการใช้ปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา ไม่จำเป็นจะต้องปลีกตัวออกไปจากสังคม ก็อาจจะสามารถนำเอา ความเมตตา การมีศีล และ

การภาวนาอันเป็นสิ่งดีงามของพระปัจเจกพุทธเจ้ามาประยุกต์ใช้เป็นแบบอย่างในหลักการสร้างความดีให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมได้ ในเรื่อง บุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการ คือ

๑. บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน
๒. บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล
๓. บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

สังคมไทยปัจจุบันคนส่วนใหญ่ขาดจิตสำนึกในด้านศีลธรรม สภาพความสะอึกส่ายในความทันสมัยในโลกทางวัตถุกับเทคโนโลยีทันสมัย มาควบคู่กับความซับซ้อนของระบบชีวิตในครอบครัวและสังคมนั้น ได้เริ่มสร้างปัญหาแก่ชีวิตและสังคมไทยมากยิ่งขึ้น สะท้อนถึงพฤติกรรมของจิตใจของคนไทยในโลกยุคปัจจุบันที่ต้องเผชิญและหลงใหลไปกับกระแสบริโภคนิยมและตกเป็นทาสในทุนนิยม กับค่านิยมผิดๆ ที่มุ่งเน้นโฆษณาให้ความสำคัญ เน้นคุณค่าของเงินและผลประโยชน์ส่วนตัวกับพวกพ้องเป็นหลักมากกว่าให้ความสำคัญทางคุณค่าด้านจิตใจและผลประโยชน์ส่วนรวม จริยวัตรของพระปัจเจกพุทธเจ้าที่โดดเด่นก็คือ การประพฤติอยู่ผู้เดียว การเจริญสติปัญญา ๔ สามารถนำมาประยุกต์ให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมได้ ในการดำเนินชีวิตประจำวัน กำหนดรู้อารมณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานได้ถูกต้อง การปฏิบัติยอมให้ผลตามต้องการ ทำให้เกิดปัญญา ทั้งเป็นการสั่งสมปัญญาบารมี และยังช่วยสืบต่อพระพุทธศาสนาให้มั่นคงถาวรตลอดไป

ดังนั้น การศึกษาสืบเนื่องต่อจากวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยจึงเสนอให้มีการวิจัยเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคมไทย เพื่อให้สังคมไทยเข้าใจในเรื่องศีลธรรม จรรยา สามารถที่จะน้อมนำไปประยุกต์ใช้แก้ปัญหาตามกำลังสติปัญญาเนื่องในแต่ละบุคคลได้อย่างถูกต้องต่อไป คือ

- ๑) ศึกษาแนวคิดเรื่องพระปัจเจกพุทธเจ้าในสังคมไทยปัจจุบัน
- ๒) ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพระปัจเจกพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับแนวคิดเรื่องสัน โดษของท่านพุทธทาสภิกขุ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย ภาษาบาลี

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **อรรถกถาบาลี**. ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร

: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระสูตรและอรรถกถา ชุด ๕๑ เล่ม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมการศาสนา. **พระปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๓.

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. **ความรู้เรื่องอินเดียทางวัฒนธรรม หรือ ภารตวิทยา**

(INDOLOGY). กรุงเทพมหานคร : อรุณสาส์นลาดพร้าว, ๒๕๑๐.

คณะกรรมการแผนกตำรา. **มั่งคั่งที่ปณี แปล เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

จันทบูรินฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ, กรมพระ. **ปทานุกรม บาลี-ไทย อังกฤษ-สันสกฤต**.

พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด สีวพร, ๒๕๑๓.

จ่านอง อติวัฒน์สิทธิ์และคณะ. **สังคมวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร :

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕.

จำเนียร ทรงฤกษ์. **ชีวประวัติพุทธสาวิกา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : หจก.ทิพย์วิสุทธิ,

๒๕๔๔.

ชินวรสิริวัฒน์, สมเด็จพระสังฆราช พระเจ้าวรวงศ์เธอ, กรมหลวง. พระคัมภีร์อภิธานัปทิตี-

กา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระนคร, ๒๕๔๘.

บรรจบ บรรณรุจิ. ภิกษุณี พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. ปาฏิหาริย์และกฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

แปลก สนธิรักษ์. พจนานุกรม บาติ-ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ คำวัด .

พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันไดธรรม, ๒๕๕๑.

พระธรรมธีรราชมุณี (โชคก ญาณสิทธิเถร). พระมัลลยลงโปรดสัตว์นรก. พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____. พุทธธรรม (ฉบับขยายความ), พิมพ์ครั้งที่ ๘, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____. พระพุทธศาสนาในเอเชีย. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

พระธัมมานันทมหาเถระ. นานาวินิจฉัย อัครบัณฑิตานุสรณ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก.

กรุงเทพมหานคร : บริษัท ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒.

พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๕). กรรมที่ปณี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

พิมพ์เศศ, ๒๕๒๑.

พระมหาประยูร ธมฺมจิตโต. พุทธปรัชญาเถรวาทในมหาจุฬาฯ วิชาการ : ปรัชญาบูรพาทิศ.

รวบรวมจัดพิมพ์โดย ทรงวิทย์ ศรีแก้ว. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระอุครคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), รศ.ดร.จำลอง สารพัตติก, **พจนานุกรม บาลี-ไทย**. พิมพ์
ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖.

พันเอกปิ่น มุทุกันต์. **กลวิธีแก้ทุกข์**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ต้นไทรการพิมพ์ จำกัด,
๒๕๔๑.

_____ .**แนวสอนธรรมะ ตามหลักสูตรนักธรรมตรี**. กรุงเทพมหานคร :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ .**บทบาทของพระบรมครู**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา.๒๕๐๖.

ไพโรจน์ อยู่ณเฑียร. **อมตวาจาพระพุทธเจ้า วาทะพระศาสดาเอกของโลก**. กรุงเทพมหานคร
: สำนักพิมพ์สร้อยทอง, ๒๕๒๗.

มานพ นักการเขียน. **พระพุทธศาสนากับโลกปัจจุบัน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬา-
ลกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร
: บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

วศิน อินทสระ. **พุทธจริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทองกวาว, ๒๕๔๑.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. **วิธีสร้างบุญบารมี**. พิมพ์
ครั้งที่ ๒๑๗. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๓.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๑**
สัทัญญาภิธานและสนธิ. พิมพ์ครั้งที่ ๓๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒**
นามและอภัยศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๔๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

หลวงเทพดรณานุศิษฎ์. **พระคัมภีร์ธาตุปทีปก**. พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๐๕.

อุทัย บุญเย็น. **พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สำนักพิมพ์
โพธิเนตร จำกัด, ๒๕๔๘.

(๒) **วิทยานิพนธ์**

พระมหาไกรวรรณ ชินทตฺติโย (บุญจันทร์). “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระเทวทัตที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุศาสตร์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาสุชาติ แสงวงศ์. “พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาประกาศิต อาจารย์ปาลี. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความสำคัญและบทบาทของดาบสในพระพุทธานุศาสตร์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

บรรจบ บรรรรุจิ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอสีติมหาสาวกกับการบรรลุธรรม”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. ภาควิชาภาควิชาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

รองศาสตราจารย์ ดร. เตือน คำดี. “การวิเคราะห์เรื่องพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก (พระบาลี)”. รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์ **ทุนอุดหนุนการวิจัย มก. ปี ๒๕๓๕**. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑.

รังษิ สุทนต์. “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของ อนาภิณฑิกอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุศาสตร์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ภาคผนวก

ภาพพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เมื่อได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วก็จะพากันเหาะไปอยู่ ณ ภูเขาคันธมาถน์
มีเหล่าช้างสิบตระกูล คอยเฝ้าปรนนิบัติ *ภาพจากจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ราชวรวิหาร

°ช้าง ๑๐ ตระกูล คือ ๑) ตระกูลช้างกาฬวากะ ๒) กังเคยยะ ๓) ปันฑระ ๔) ตัมพะ ๕) ปิงคละ ๖) กัณฐะ ๗) มังคละ ๘) เหมะ ๙) อุโปสถะ ๑๐) นัททันตะ (จุ.จ.อ.(บาลี) ๑/๕๖).

ห้องนี้ เขาคันธมาท ในป่าหิมพานต์ เขานั้นกอรปด้วยพรรณไม้หอม ซึ่งได้นามว่า คันธมาท และมีเขาซ้อนอยู่ ๗ ชั้น คือ เขาจุลกาล และ เขามหากาล เขานาคะปะลิวทนะ เขาจันทะสัมภระ เขาสุริยะสัมภระ เขาสุวรรณปีสะ เขาหิมวันตะ ล้อมเป็นชั้นๆ ออกมา แลในเขาคันธมาทนั้น มีเงื่อมเขาแห่งหนึ่งชื่อ นันทมูลกะกะ มีถ้ำแก้ว ถ้ำทอง ถ้ำเงิน อยู่ในเขานั้น ที่ประตูลำมีไม้อุโลกย์ต้นหนึ่ง สูงได้โยชน์หนึ่ง เป็นที่ประชุมพระปัจเจกโพธิ วันอุโบสถ แลวันอันพระปัจเจกโพธิได้ครุสรีใหม่ก็ไปสูในที่นั้นทุกๆ พระองค์ อนึ่งข้างตระกูลจัดพันต์ทั้งปวงอันอยู่ในแวนแคว้นจัดพันต์สระนั้น ข่อมปนิบัติพระปัจเจกโพธิเจ้า เป็นนิจ อนึ่งในที่เขาคันธมาททั้งหลายมีเขาคันธมาท เปนต้นนั้น ก็เปนที่อยู่แห่งมหรเทวราช ทั้งนักษัตร วิทษษาร แล ยักษ์ สุบิน นาค อันมีฤทธิ์ แลเปนที่อาศัยแก่หมู่สัตว์จัตุบาทวิบาทต่างๆ มีราชสีห์ แลหงษ์ เปนต้น ฯ๑๘~

*คำบรรยายได้จากพระปัจเจกพุทธเจ้า ถัดออกจากจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

ภาพพระป้อนเจกพุทธเจ้า จากจิตรกรรมฝาผนังด้านซ้าย และภาพจิตรกรรมประกอบบานหน้าต่างพระอุโบสถ

ภาพพระป้อนเจกพุทธเจ้า จากจิตรกรรมฝาผนังด้านขวา ในพระอุโบสถ และภาพจิตรกรรมประกอบบานหน้าต่าง วัดสุทัศนเทพวราราม ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร (ถ่ายเมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๒)

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	พระครูวินัยธรกริรมย์ กลุยาโณ (จีนบาน)
วัน เดือน ปีเกิด	๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๗
มาตุภูมิ	๗๑/๕๗ ซ.ประดิพัทธ์ ๑๕ เขตพญาไท กรุงเทพมหานคร
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร
ประวัติการศึกษา	พุทธศาสตรบัณฑิต (สาขาพระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๔๗ นักธรรมเอก, ป.ธ.๑ - ๒, ปวศ. เลขานุการเจ้าคณะแขวงกัลยาณมิตร โทรศัพท์ ๐๘๗-๐๐๗-๐๒๘๘

